

Бібліотека журналу «Вивчаємо українську мову та літературу»
Серію засновано в 2004 році

О. О. Чупринін

12-річна
школа

Сучасний урок

української літератури
в 7 класі

Харків
Видавнича група «Основа»
ПП «Тріада+»
2007

ББК 74.268.1 Укр
Ч-92

Рецензенти:

Голобородько Я. Ю., доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії і методики викладання гуманітарних дисциплін Південноукраїнського регіонального інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів, член Асоціації українських письменників;
Тимченко І. В., кандидат філологічних наук, професор, декан українського мовно-літературного факультету імені Г. Ф. Квітки-Основ'яненка Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

Чупринін О. О.

Ч-92 12-річна школа. Сучасний урок української літератури в 7 класі. — Х.: Вид. група «Основа»: ПП «Тріада+», 2007. — 192 с. — (Б-ка журн. «Вивчаємо українську мову та літературу»; Вип. 8 (45)).

ISBN 978-966-333-620-6.

Навчальний посібник містить конспекти уроків із нововведених тем шкільної програми української літератури для 7-х класів шкіл з російською мовою навчання, календарно-тематичне планування та методичний коментар.

Перевагою посібника є наявність різноманітних за формою і змістом уроків, у тому числі, уроків текстового вивчення програмових творів, позакласного читання. Відповідає новій програмі з української літератури для 7 класу 12-річної школи.

Для вчителів української мови та літератури загальноосвітніх шкіл, керівників методичних об'єднань, викладачів та студентів вищих навчальних закладів.

ББК 74.268.1

ISBN 978-966-333-620-6

© О. О. Чупринін, 2007

© ТОВ «Видавнична група «Основа», 2007

ЗМІСТ

Вивчення української літератури в 7 класі шкіл з російською мовою навчання 5

Орієнтовне календарно-тематичне планування уроків української літератури в 7 класі 12-річної школи з російською мовою навчання 8

Минувшина України у фольклорі

Народні балади, їх класифікація, зв'язок з історичним контекстом..... 13

«Ой був в Січі старий козак...» Зміст, головна думка народної балади. Символи народної творчості в баладі..... 17

«І ожива історія народу...» Т. Шевченко, П. Куліш

Т. Шевченко. Фрагменти біографії письменника. Поетичне кредо митця..... 24

Т. Шевченко «І виріс я на чужині». Автобіографічні мотиви у вірші..... 28

Т. Шевченко «Заповіт». Почуття поета у відображенні складних явищ суспільного життя»..... 36

Стопа, віршові розміри..... 43

I. Франко, А. Чайковський

А. Чайковський. Короткий біографічний нарис про письменника. «За сестрою». Зміст твору..... 48

А. Чайковський «За сестрою». Головна думка твору 58

А. Чайковський «За сестрою». Героїзм, відповідальність, вірність у творі 65

А. Чайковський. «За сестрою». Головний герой твору 73

Б. Лепкий, С. Васильченко, А. Кримський

Б. Лепкий. Короткий біографічний нарис про письменника. «Цвіт щастя». Зміст новели 88

А. Кримський. Короткий біографічний нарис про письменника. «Святе кохання» (Идилія). Характеристика образу ліричного героя 95

А. Кримський «Весняна розмова». Значення любові до рідної Вітчизни..... 104

Н. Королева, М. Сингаївський, Б. Антоненко-Давидович

Н. Королева. Короткий біографічний нарис про письменницю ... 108

Н. Королева «Скитський скарб». Ідейний зміст..... 112

Н. Королева «Скитський скарб». Характеристика образів твору....	117
Н. Королева «Скитський скарб». Символічний образ скитського скарбу	123
Позакласне читання. О. Стороженко «Скарб».....	128
Б. Харчук, В. Чемерис, В. Голобородько	136
Б. Харчук. Короткий біографічний нарис про письменника. «Планетник». Зміст твору.....	136
Б. Харчук «Планетник». Взаємозалежність настрою головного героя і природи	143
Б. Харчук «Планетник». Моральний вибір, добро і зло у світі	149
В. Чемерис. Короткий біографічний нарис про письменника. «Візантійський кінь». Зміст твору.....	158
В. Чемерис «Візантійський кінь». Легенда про двох братів-богатирів, чайку Мар'яну.....	165
В. Чемерис «Візантійський кінь». Особливості назви твору.....	172
В. Чемерис «Візантійський кінь». Значення описів природи у художньому творі	179
В. Голобородько «Мова рослин»	185
Відомості про автора.....	190

ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В 7 КЛАСІ ШКІЛ З РОСІЙСЬКОЮ МОВОЮ НАВЧАННЯ

*Книги — кораблі думки, які мандрують хвилями часу
і бережно несуть свій дорогоцінний вантаж
від покоління до покоління.*

Ф. Бекон

Українська література як навчальний предмет є обов'язковим у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин. Якість знань з літератури є проявом загальної культури і зрілості людини.

При вивченні літератури учні засвоюють ширші основи літературної культури, яка є передумовою їх подальших духовних потреб читання та естетичного самовиховання. Вивчення літератури поглиблює та розвиває перфективний, інтелектуальний, творчий потенціал учня, формує його здатність об'єктивно оцінювати художні твори, розуміти значення літератури та мистецтва у житті людини і суспільства в цілому.

Художня література як один із видів мистецтва — найпопулярніший й найдоступніший усім. Вона приносить радість людині, підносить її духовно, допомагає нам глибше пізнати минуле й сучасне життя народів, краще уявляти собі їх життя в майбутньому.

Художні твори збагачують наші знання про людей, про навколишнє життя і в той же час хвилюють нас, збуджують найрізноманітніші почуття, виховують у читачів любов до всього прекрасного в житті, праці, людських взаєминах, у природі.

У художньому творі письменник обстоює певні думки, виявляє своє ставлення до людей, що зображені в ньому, їх життя. До одних дійових осіб автор намагається викликати у читачів співчуття і любов, до інших — неприязнь, ненависть.

На прикладах літератури — взірців для наслідування — маємо виховати, розвинути людину зі стійким характером, сильною волею, добрим серцем, чистою совістю.

Уроки української літератури у загальноосвітніх навчальних закладах повинні ввести учнів у світ української літератури, стверджуючи творчі настрії нового покоління, виховувати високі риси шляхетності, розуміння характеру романтичних вчинків, які відповідають їх віковим особливостям.

Аналіз художнього твору має викликати в учнів усвідомлення спілкування з мистецтвом, а також збуджувати патріотичні почуття, формувати стійкі переконання, розвивати творче, самостійне мислення.

Кожний літературний твір — своєрідна художня неповторність. Аналітико-синтетична робота з творами допомагає учневі повніше осягати

її художній зміст, виявляти конкретно-історичне та загальнолюдське значення зображеного письменником, формувати морально-естетичні ідеали, освоювати методологічні принципи оцінки явищ словесного мистецтва, підносити на вищий рівень культуру його сприймання.

Отже, основною метою вивчення літератури є розвиток загальної культури та творчих здібностей учнів, виховання в них світоглядних орієнтацій, вироблення вміння самостійно ознайомлюватися з творами мистецтва слова, свідомо сприймати втілені в них естетичні, духовні цінності, формування комунікативної літературної компетенції, яка базується на знаннях і вміннях пізнавального і творчого характеру.

Пропоновані програмою з української літератури для 5–12 класів в загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин (2005 р.) для 7-го класу твори націлюють учителя на прищеплення учням любові до літератури, на вироблення умінь осмислено сприймати твір, розуміти його тематичний зміст відповідно до зазначеної програми, навчальний матеріал з української літератури розподіляється на дві теми:

1. «Минувшина України у фольклорі».
2. «І ожива історія народу».

Перша тема містить вивчення народних дум, історичних пісень, народних балад, друга — пропонує стисло ознайомитися з біографією письменників (Т. Шевченка, П. Куліша, І. Франка, А. Чайковського, Б. Лепкого, С. Васильченка, А. Кримського, Н. Королеви, М. Сингаївського, Б. Антоненка-Давидовича, Б. Харчука, В. Чемериса, В. Голобородька) та докладно проаналізувати їх твори.

Кількість навчального часу, визначеного на вивчення української літератури на тиждень у 7-х класах, складає 2 години.

Усього на вивчення предмета відведено навчальною програмою 70 годин. З них на текстуальне вивчення творів пропонується 51 година + 2 год уроки літератури рідного краю (на уроки позакласного читання — 4 год, систематизацію та узагальнення знань, умінь і навичок — 2 год тематичного оцінювання — 4 год).

Навчальною програмою запропоновано резервний час — 7 год, який учитель може використати на свій розсуд (для уроків зв'язного мовлення (5 год), тематичного оцінювання (2 год), додаткового до часу, зазначеного у чинній програмі з предмета).

Таким чином, навчальні години у календарному плануванні розподілено орієнтовно за розділами. Учитель може змінювати кількість годин на вивчення того чи іншого розділу або теми, що дасть змогу творчо підходити до реалізації літературної освіти.

Виходячи із зазначеної навчальною програмою загальної кількості годин, рекомендоване календарне планування передбачає таку кількість годин.

1. На вивчення текстів художніх творів — 53 год., з них 2 год на уроки літератури рідного краю з таких тем:

- К. Перелісна «Три правди» — 1 год;
- І. Сенченко «Рубін на Солом'янці» — 1 год.

2. На уроки позакласного читання — 4 год, з них на такі теми:

- Народна дума «Буря на Чорному морі»
- Є. Гуцало «Сім'я дикої качки»;
- О. Стороженко «Скарб»;
- М. Трублаїні «Шхуна “Колумб”».

3. На систематизацію та узагальнення знань, умінь і навичок — 2 год (після кожного семестру):

7 год резервного часу пропонується розподілити таким чином:

1) Додати 2 год на тематичне оцінювання до вже визначених програмою 4 год.

- «Минувшина України у фольклорі»;
- «І ожива історія народу»;
- «Т. Шевченко, П. Куліш»;
- «І. Франко, А. Чайковський»;
- «Б. Лепкий, С. Васильченко, А. Кримський»;
- «Н. Королева, М. Сингаївський, Б. Антоненко-Давидович»;
- «Б. Харчук, В. Чемерис, В. Голобородько».

2) На уроки зв'язного мовлення — 5 год за темами:

- «Письмова робота про зв'язок фольклору з історією України»;
- «Контрольний твір за повістю І. Франка «Захар Беркут»;
- «Твір-роздум про людське щастя»;
- «Письмова робота за твором Б. Антоненка-Давидовича «Крила Артема Летючого»;
- Складання плану до характеристики образу хлопчика, головного героя твору Б. Харчука «Планетник».

У порівнянні з навчальною програмою з української літератури для загальноосвітніх закладів у 7 класі сплановане календарно тематичне планування містить вивчення творів усної народної творчості, а також таких письменників, як П. Куліш, С. Васильченко, А. Кримський, Н. Королева, Б. Антоненко-Давидович, М. Сингаївський, В. Чемерис.

Даний посібник сприятиме уникненню будь-яких утруднень у роботі вчителя за зазначеною вище програмою, оскільки в ньому вміщено календарно-тематичне планування, плани-конспекти окремих уроків, завдання для контролю учнівських знань (тексти, карти, літературні вікторини, кросворди).

Отже, вчитель-словесник, який буде користуватися цим посібником, отримає необхідну методичну допомогу для здійснення освітньої діяльності з літератури в 7 класі.

ОРІЄНТОВНЕ КАЛЕНДАРНО-ТЕМАТИЧНЕ ПЛАНУВАННЯ УРОКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ 7 КЛАСУ 12-РІЧНОЇ ШКОЛИ З РОСІЙСЬКОЮ МОВОЮ НАВЧАННЯ

№ п/п	Тема уроку	Кількість годин	Дата	Теорія літератури
	I семестр			
	Тема: «Минувшина України у фольклорі»	11		
1	Народні думи. Роль історичних дум у духовному житті українців. Дума про Марусю Богуславку». Зміст твору	1		Дума як вид усної народної творчості
2	«Дума про Марусю Богуславку». Головна думка твору, композиція	1		
3	«Дума про Марусю Богуславку». Образ Марусі Богуславки, її героїчні вчинки	1		
4	Позакласне читання. Народна дума «Буря на Чорному морі»	1		
5	Історичні пісні, їх особливості й тематика	1		Поняття про історичну пісню
6	«Ой на горі та жінці жнуть». Зміст пісні її зв'язок із життям	1		
7	Народні балади, їх класифікація, зв'язок з історичним контекстом	1		Народна балада як жанр фольклору
8	«Ой був в Січі старий козак...» Зміст, головна думка народної балади. Символи народної творчості в баладі»	1		
9	РЗМ. Письмова робота про зв'язок фольклору з історією України	1		
10	Література рідного краю. К. Перелісна «Три правди»	1		
11	Тематична контрольна робота	1		
	Тема: «І ожива історія народу...» Т. Шевченко, П. Куліш	9		
12	Т. Шевченко. Фрагменти біографії письменника. Поетичне кредо митця	1		Вірші і проза як типи художнього мовлення
13	Т. Шевченко «І виріс я на чужині». Автобіографічні мотиви у вірші»	1		

№ п/п	Тема уроку	Кількість годин	Дата	Теорія літератури
14	Т. Шевченко «Заповіт». Почуття поета у відображенні складних явищ суспільного життя»	1		Стопа, віршові розміри
15	Стопа, віршові розміри	1		
16	П. Куліш. Короткий біографічний нарис про письменника. «Орися». Зміст оповідання	1		Проза як тип художнього мовлення
17	П. Куліш «Орися». Вплив Гомерової «Одісеї» на оповідання. Селянський побут старожитньої України	1		
18	П. Куліш «Орися». Поетичний образ головної героїні; інші персонажі	1		
19	П. Куліш «Орися». Романтичний характер оповідання, роль пейзажів у творі	1		
20	Тематична контрольна робота	1		
	Тема: «І. Франко, А. Чайковський»	12		
21	І. Франко «Захар Беркут». Короткі відомості про митця. Історична основа твору	1		Мова художнього твору. Застарілі слова (архаїзми, історизми) як засіб характеристики історичної епохи
22	І. Франко «Захар Беркут». Характеристика образів Максима, Мирослави	1		
23	І. Франко «Захар Беркут». Характеристика образу Тугара Вовка	1		
24	І. Франко «Захар Беркут». Характеристика образу Захара Беркута	1		
25	І. Франко «Захар Беркут». Символічні образи Сторожі Сонця. Значення діалектизмів, архаїзмів у відображенні історичної епохи	1		
26	РЗМ. Контрольний твір за повістю І. Франка «Захар Беркут»	1		
27	А. Чайковський. Короткий біографічний нарис про письменника. «За сестрою». Зміст твору	1		Поняття про компоненти та композицію художнього твору
28	А. Чайковський «За сестрою». Головна думка твору	1		
29	А. Чайковський «За сестрою». Героїзм, відповідальність, вірність у творі	1		
30	А. Чайковський «За сестрою». Головний герой твору	1		
31	Тематична контрольна робота	1		
32	Систематизація та узагальнення знань, умінь і навичок за I семестр	1		

№ п/п	Тема уроку	Кількість годин	Дата	Теорія літератури
	II семестр			
	Тема: «Б. Лепкий, С. Васильченко, А. Кримський»	10		
33	Б. Лепкий. Короткий біографічний нарис про письменника. «Цвіт щастя». Зміст новели	1		Композиційні особливості новели
34	Б. Лепкий «Цвіт щастя». Відображення в новелі настрою хлопчика. Морально-етичні категорії «щастя», «добра», «справедливості» у творі	1		
35	С. Васильченко. Фрагменти біографії письменника. «Свекор». Зміст оповідання	1		
36	С. Васильченко «Свекор». Василько — свекор	1		
37	С. Васильченко «Свекор». Необхідність навчання. Високий рівень взаємостосунків у родині	1		
38	РЗМ. Контрольний твір на одну з тем: «Яким я уявляю людське щастя» (за твором Б. Лепкого «Цвіт щастя»). «Гумор у житті українців»	1		
39	А. Кримський. Короткий біографічний нарис про письменника. «Святе кохання» (Ідилія). Характеристика образу ліричного героя	1		Про епітет
40	А. Кримський «Весняна розмова». Значення любові до рідної Вітчизни	1		
41	Позакласне читання. Є. Гуцало «Сім'я дикої качки»	1		
42	Тематична контрольна робота	1		
	Тема: «Н. Королева, М. Сингаївський, Б. Антоненко-Давидович»	13		
43	Н. Королева. Короткий біографічний нарис про письменницю	1		Поняття про легенду, стиль та стилістика легенди
44	Н. Королева «Скитський скарб». Ідейний зміст твору	1		
45	Н. Королева «Скитський скарб». Характеристика образів твору	1		
46	Н. Королева «Скитський скарб». Символічний образ скитського скарбу	1		
47	Позакласне читання. О. Стороженко «Скарб»	1		

№ п/п	Тема уроку	Кількість годин	Дата	Теорія літератури
48	М. Сингаївський. Окремі фрагменти біографії. «Чорнобривці»			Художні засоби мови
49	М. Сингаївський «Полісяночка», «Батьківське поле»	1		Метафори
50	Б. Антоненко-Давидович. Короткий біографічний нарис про письменника. «Крила Артема Летючого». Зміст твору	1		
51	Б. Антоненко-Давидович «Крила Артема Летючого». Допитливість і прагнення головного героя	1		
52	Б. Антоненко-Давидович «Крила Артема Летючого». Вчинки Артема Летючого	1		
53	Б. Антоненко-Давидович «Крила Артема Летючого». Неповторність кожної людської особистості	1		
54	РЗМ. Письмова робота за твором Б. Антоненка-Давидовича «Крила Артема Летючого»	1		
55	Тематична контрольна робота	1		
	Тема: «Б. Харчук, В. Чемерис, В. Голобородько»			
56	Б. Харчук. Короткий біографічний нарис про письменника. «Планетник». Зміст твору	1		
57	Б. Харчук «Планетник». Взаємозалежність настрою головного героя і природи	1		
58	Б. Харчук «Планетник». Характеристика хлопчика, його вчинки	1		
59	Б. Харчук «Планетник». Моральний вибір, добро і зло у світі	1		
60	РЗМ. Складання плану до характеристики образу хлопчика, головного героя твору «Планетник» Б. Харчука	1		
61	Позакласне читання. М. Трублаїні «Шхуна “Колумб”»	1		
62	В. Чемерис. Короткий біографічний нарис про письменника. «Візантійський кінь». Зміст твору	1		Поняття про повість-мандрівку
63	В. Чемерис «Візантійський кінь». Легенда про двох братів-богатирів, чайку Мар'яну	1		
64	В. Чемерис «Візантійський кінь». Особливості назви твору	1		

№ п/п	Тема уроку	Кількість годин	Дата	Теорія літератури
65	В. Чемерис «Візантійський кінь». Значення описів природи у художньому творі	1		
66	В. Голобородько. Короткий біографічний нарис про письменника. «Ми йдемо»	1		Поняття про вільний вірш
67	В. Голобородько «Мова рослин»	1		
68	Література рідного краю. І. Сенченко «Рубін на Солом'янці»	1		
69	Тематична контрольна робота	1		
70	Систематизація та узагальнення знань, умінь і навичок за навчальний рік	1		

МИНУВШИНА УКРАЇНИ У ФОЛЬКЛОРІ

НАРОДНІ БАЛАДИ, ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ, ЗВ'ЯЗОК З ІСТОРИЧНИМ КОНТЕКСТОМ

Мета: ознайомити школярів з народною баладою як жанром фольклору, з'ясувати її класифікацію, дослідити зв'язок цих творів з історичним контекстом; розвивати культуру зв'язного мовлення, увагу, пам'ять уміння висловлювати судження про баладу, узагальнювати, систематизувати, робити висновки; формувати світогляд школярів; виховувати почуття поваги, пошани до народної творчості, культурної спадщини рідного краю; прищеплювати інтерес до наслідків власної праці.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Обладнання: виставка творів на тему «Народні балади українців», дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань. Бесіда за питаннями

- Що вам відомо про фольклор? Як розвивається цей народний жанр?
- Назвіть жанри фольклору? Наведіть приклади.
- Яким чином минувшина України пов'язана з її фольклором?
- Які ознаки фольклору? (*Усна форма творення й побутування; традиційність, варіантність, анонімність, колективність, повторюваність, простота і якість стилістики, строга послідовність композиції*) Чим вони зумовлені?
- Чи можна вважати фольклор мистецтвом? Відповідь вмотивуйте.

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності

IV. Сприйняття і засвоєння учнями навчального матеріалу

Українська народна творчість... уся закидана букетами поезії, цілими покосами поетичних квіток, так що тямущий письменник, не починаючись, може загібати цілі оберемки і обсіпати ними свої твори.

I. Нечуй-Левицький

1. Вступне слово вчителя

Балада — неповторне явище пісенної культури українського народу, що і в наш час користується популярністю. Хто на Україні не знає чи не чув, скажімо, таких балад, як «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці», «Ой чие ж то жито, чиї то покоси», «Виряджала мати сина у солдати», «Ой у полі жито копитами забито», а також інших пісень про отруєння, згубу переважно молодих людей? Сповнені натхненної поетизації краси і душевної величі простої трудящої людини трагічної долі, уболівань за безневинно страченим життям, ці твори з позицій здорової народної моралі засуджують будь-яке насильство й злочин, зраду й наругу.

2. Теорія літератури. Народна балада як жанр фольклору

Балада (фр. *ballade*, від провансальського *balada* — танцювати) — великий за розміром ліроепічний твір фольклорного походження на легендарну чи історичну тему. У ньому, як правило, йде оповідь про щось незвичайне, виняткове, героїчне; реальне часто поєднується з фантастичним.

3. О. Дей про баладу

Дослідник жанру О. Дей визначає баладу як «сукупність епічних пісенних творів розгорненої гостродраматичної і трагічної сюжетності, що реалістично художньо узагальнюють виняткові, незвичайні до екстремальності та сенсаційності за своєю внутрішньою конфліктністю життєві події, вчинки та фатальні збіги обставин в особистій, сімейній і громадській сферах, освітлюючи все це з позицій традиційної родинно-побутової моралі, переважно від протилежного стверджуючи та відстоюючи її принципи, чим обумовлені психологічна напруженість сприйняття балад і їх виховна та дидактична дійовість».

4. Історія виникнення цього жанру

Балада — один з улюблених видів словесної творчості українського народу. Цей фольклорний жанр став широко вживатись в Україні з початку ХІХ ст.

Цей жанр виник як пісня до танцю. Слово «балада» походить від грецького «рухатися», від якого утворене і латинське «танцюю». Поступово словесний текст разом з мелодією відділялися від танцю, і балада стала одним із видів народних пісень, в яких зображувались героїчні або незвичайні фантастичні події переважно героїчного характеру, через які відтворились гострі переживання дійових осіб.

5. Класифікація балад

5.1. Народна балада — фольклорний жанр.

5.2. Літературна балада — жанр ліроепічної поезії, який став невід'ємною частиною української літератури. Його широко використовуюва-

ли Т. Шевченко («Причинна», «Тополя»), Л. Боровиковський («Маруся»). На основі сюжету народних балад написані такі відомі п'єси, як Сава Чалий» І. Карпенка-Карого, «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці» М. Старицького, «Лимерівна» П. Мирного, «Украдене щастя» І. Франка. Балади героїчного змісту писав А. Малишко у роки Другої світової війни.

6. Тематичне розмаїття балад

- Родинно-побутові (взаємини між батьками і дітьми, братами і сестрами).
- Історичні (змальовується козацьке життя, смерть козака на полі бою).
- Поетичний світогляд народу, його міфологічні уявлення (перетворення людини на рослину, тварину, птаха; розуміння нею природи).
- Про кохання (розкриваються почуття кохання й ненависті, образи й ревності).

7. Особливості народних балад

- Усне поширення і зберігання.
- Реальне часто поєднується з фантастичним.
- Невелика кількість персонажів.
- Підкреслена узагальненість.
- Відсутність деталізації.
- Стислість у викладі матеріалу.
- «Магічна музичність».
- Композиція (вступ, основна частина, висновок).
- Гостросюжетність.

8. Балада та історична пісня.

Народні балади близькі до історичних пісень. Але якщо в історичних піснях на першому місці — правдиве зображення конкретної події чи конкретного героя, то в баладі основним є висловлення глибоких переживань, що викликані цими подіями. Вони відзначаються виразною драматичною напруженістю, відображають фантастичні і трагічні події з життя.

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

1. Балада як фольклорний жанр став дуже поширюватися в Україні з початку:
а) XVIII ст.; б) XIX ст.; в) XVII ст.
2. Слово «балада» походить з мови:
а) англійської; б) німецької; в) грецької.

3. Балада — один із видів народних:
 - а) дум; б) легенд; в) *пісень*.
4. Найдавнішими є балади, в яких:
 - а) *розкриваються поетичний світогляд нашого народу*;
 - б) змальовуються взаємини між батьками і дітьми;
 - в) описуються видатні історичні особи та події.
5. Характер подій, що відтворений у баладах, переважно:
 - а) *трагічний*; б) романтичний; в) гумористичний.
6. Козацьке життя описано у баладах:
 - а) сімейних; б) *історичних*; в) про кохання.
7. У залежності від характеру трагічного конфлікту, не буває балад:
 - а) соціальних; б) *ідеальних*; в) історичних.
8. Найпоширенішим мотивом для балад, в яких розкривається світ фантазії народу, його розуміння природи є:
 - а) трагічний конфлікт через соціальну нерівність;
 - б) *перетворення людини на рослину, птаха*;
 - в) відтворення прагнення до захисту своєї гідності.
9. В українській літературі жанр балади використовував:
 - а) Є. Гребінка; б) *Т. Шевченко*; в) І. Франко.
10. На основі сюжету народної балади написаний твір:
 - а) *Т. Шевченка «Тополя»*; б) С. Руданського «Козак і король»;
 - в) М. Вороного «Євшан-зілля».
11. Балади героїчного змісту писав:
 - а) *А. Малишко*; б) О. Довженко; в) В. Симоненко.
12. У соціально-побутових баладах зображується:
 - а) *взаємостосунки між свекрухою і невісткою*;
 - б) події війни, її наслідки;
 - в) трагічне становище українців у турецькому полоні.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Доведіть, що балада — один із видів народних пісень. Свою думку обґрунтуйте, посилаючись на приклади.
2. Вмотивуйте, з чим пов'язано широке поширення балади як фольклорного жанру на початку ХІХ ст.
3. Слова «балада» утворене від латинського, що означає:
 - а) «рухатися»; б) «кружлятися»; в) *танцювати*.

Картка № 2

1. Дослідіть, який зв'язок мають балади народні та літературні. Свої спостереження аргументуйте.
2. Чим, на вашу думку, балади близькі до історичних пісень? Відповідь обґрунтуйте.

3. Балада — це твір:
а) прозаїчний; б) драматичний; в) *ліроепічний*.

Картка № 3

1. Поміркуйте, яким чином народні балади вплинули на становлення й розвиток нової української літератури.
2. Порівняйте жанрові особливості балади з казкою. Відповідь узагальніть.
3. Народні балади близькі до пісень:
а) жниварських; б) *історичних*; в) чумацьких.

VI. Підсумок уроку

Виховне значення балад.

Українські балади характеризуються яскраво виявленим повчальним змістом. Вони вчать, що зло не минається безкарно, а кожний аморальний учинок обов'язково має обернутися проти його виконавця: через злочин дороги до щастя нема. Чимало балад утверджують ідею: коханя, гармонійне подружнє життя дужчі за смерть.

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності

VIII. Домашнє завдання

Знати зміст народної балади «Ой був в Січі старий козак...», дібрати історичний матеріал про С. Чалого, Г. Голого.

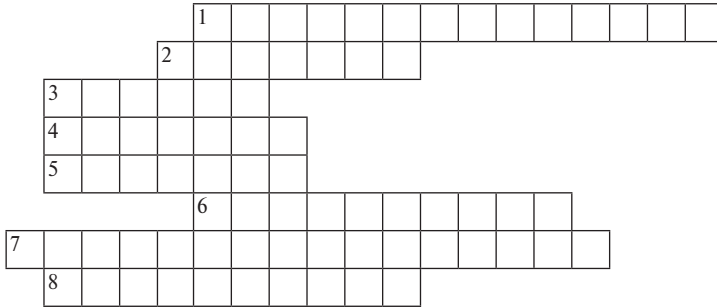
«ОЙ БУВ В СІЧІ СТАРИЙ КОЗАК...» ЗМІСТ, ГОЛОВНА ДУМКА НАРОДНОЇ БАЛАДИ. СИМВОЛИ НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ В БАЛАДІ

Мета: ознайомити школярів зі змістом народної балади, визначити її головну думку, з'ясувати символи народної творчості у творі; розвивати вміння грамотно висловлювати власні думки, почуття, спостереження, судження про баладу, її особливості у порівнянні з іншими пісенними жанрами; формувати світогляд, кругозір у школярів; виховувати почуття любові до рідного краю, народу, зневажливе ставлення до зрадництва, підступності; прищеплювати інтерес до наслідків своєї праці.

Тип уроку: засвоєння знань і формування вмінь.

Обладнання: текст твору, історичний довідковий матеріал про І. Голого і С. Чалого, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент**II. Актуалізація опорних знань****1. Розгадування кросворда «Українські балади»**

По вертикалі: 1. Синонім до поняття «усна народна творчість». (*Фольклор*)

По горизонталі: 1. Ознака, що характерна для балад. (*Фантастичність*) **2.** Вид балад за тематичним спрямуванням. (*Родинна*) **3.** Балада Т. Шевченка. («*Тополя*») **4.** Мова, від якої походить слово «балада». (*Грецька*) **5.** В історичних піснях описано життя... (*Козаків*) **6.** Жанр балади став невід’ємною частиною української... (*Літератури*) **7.** Особливості балади. (*Гостросюжетність*) **8.** До яких пісень близькі народні балади? (*Історичних*)

2. Бесіда за питаннями

- Хто такі козаки? Що вам відомо про їх життя?
- Чим вони заслужили пошану, повагу серед народу?
- В чому була обізнаність козаків?
- Які твори художньої літератури розповідають про цих мужніх захисників рідного краю?
- Назвіть імена відомих вам ватажків козаччини.

III. Оголошення теми, мети уроку.**Мотивація навчальної діяльності****IV. Основний зміст уроку**

*Душу й тіло ми положим за нашу свободу
І покажем, що ми, браття, козацького роду!*

Гімн України. П. Чубинський

Забудеш рідний край — тобі твій корінь всохне.

П. Тичина

1. Вступне слово вчителя

Сьогодні ми продовжуємо подорожування сторінками фольклору, захоплюючись народними баладами. Надзвичайно цікавими з них є балади

на історичну тематику. У них змальовується козацьке життя, смерть козака на полі бою, розповідається про велике горе, яке приносить людям війна, страждання у полоні.

Протягом історії наш народ постійно перебував під гнітом як українських панів, так і поневолювачів турецьких, татарських, польських...

Однією із цікавих історичних балад є «Ой, був в Січі старий козак...», в якій показано вірність січових козаків своєму народові, їх звитяжну боротьбу проти поневолювання польською шляхтою.

2. Опрацювання твору «Ой був в Січі старий козак...»

2.1. Виразне читання балади.

2.2. Історичний матеріал у творі.

2.2.1. Події, відтворені у баладі, відбуваються на Поділлі в 30–40-х роках XVIII ст. під час гайдамацького повстання проти польської шляхти на Правобережній Україні. Герої твору — реальні.

2.2.2. Чалий Сава (р. н. невід — 1741) — полковник надвірного війська магнатів Потоцьких.

Народився у с. Комаргороді на Вінниччині (тепер Гомашпільського р-ну Вінницької обл.). Деякий час перебував на Запорізькій Січі, згодом служив сотником надвірного загону польських князів Четвертинських. У 1734р. Чалий приєднався до гайдамацького загону під проводом сотника Верлана, який іменував його полковником. Після придушення повстання Чалий 1736 року знову склав присягу на вірність Польщі. З 1738 року — полковник надвірного війська магнатів Потоцьких у Немирові (тепер Вінницька обл.). У 1741 році викрадений зі свого маєтку і страчений за вироком гайдамацької ради у загоні повстанського ватажка Г. Голого.

2.2.3. Гнат Голий (рр. н. і смерті невідомі) — запорізький козак, один із керівників гайдамацького руху на Правобережній Україні, зокрема в районі Чорного Лісу, 1730 — 40-х р. р. Організував у верхів'ї р. Інгул гайдамацький загін, який здійснював напади на маєтки польської шляхти.

У 1741р. стратив у с. Степашках на Вінниччині (тепер село Гайсинського р-ну Вінницької обл.) колишнього гайдамацького ватажка Чалого, який перейшов на службу до польської шляхти. Загін Г. Голого діяв на околицях Тульчина, Немирова, Звенигородки.

2.3. Тема: розповідь про Саву, сина запорожця Чалого, який став ляхам служити, «козаків-запорожців ловити».

2.4. Ідея: засудження зрадництва, підступності, лицемірства, жаги до ситого життя; тих, хто відцурався від своєї родини, рідного краю.

2.5. Основна думка: найстрашнішим гріхом є зрадництво своєму народу та його знищення заради слави і власного добробуту.

2.6. Жанр: народна історична балада, балада-трагедія. (Трагічною є доля головного героя Сави Чалого, що заради особистих вигод зрадив свій народ і був скараний як зрадник.) Народ уважав, що це пісня про Саву Чалого і Гната Голого.

2.7. Композиція.

Вступ:

Не схотів же та той Сава
Козакам служити,
Відклонився до ляшенків
В Польщу паном жити.

Основна частина: Гнатко та Кравчина за наказом кошового вирушають на пошуки Сави:

Як не схоче з Польщі іти,
То й смерті предати.

Закінчення: смерть Сави Чалого від рук Гнатка та Кравчини.

2.8. Обговорення змісту твору за питаннями.

- Який історичний факт покладено в основу твору?
- Як, на ваш погляд, козаки ставилися до старого Чалого? Чим це пояснити?
- Через що Сава, козацький син, виявив бажання стати польським паном?

*(Не схотів же та той Сава
Козакам служити,
Відклонився до ляшенків
В Польщу паном жити та схотів же та той Сава
Слави залучити...)*

- Чим пояснити бажання кошового спіймати Саву?

*(Став козаків-запорожців
По степах ловити)*

- Чому саме Гнатко та Кравчина вирушили на пошуки Сави?

*(Каже Чалий: «Мого сина
Ніхто з вас не вловить,
Хіба Гнатко та Кравчина
До себе підмовить.
Ой ти, Гнатку, ти, Кравчино,
Ти всі шляхи знаєш...»)*

- У зв'язку з чим Гнат Голий повинен був обов'язково виконати наказ отамана, який стосувався пошуків Сави?

*(Як Саву не вловити,
То сам же ти та за його
Голову положиш!)*

- Який зміст отаманського наказу?

*(Як не схоче (Сава) з Польщі іти,
То й смерті предати)*

- Яку пораду дав литвин подорожуючим козакам?

*(Став їх наставляти,
А як того пана Саву
Та й у руки взяти)*

- Що зробили Г. Голий і Кравчина перед тим, як вирушити у подорож на пошуки Сави?

*(Візьмемо свої землі
В чоботи під ноги,
А щоб не знав та пан Сава
Нашої підмови)*

- Про що свідчить цей звичай? *(Цей звичай сягає своїм корінням у далеке минуле: щоб бути в бою непереможеним, запорізькі козаки клали собі в чобіт грудку рідної землі, яка нібито додавала воїнові сили в боротьбі проти ворогів)*

- Чим займався Сава перед приходом гайдамаків?

*(Сидить Сава кінець столу
Та листоньки пише)*

- Що наказав Сава зробити холопу?

*(Піди, хлопку, до пивниці
Та вточи горілки,
Нехай же ми та вип'ємо
За здоров'я жінки...
Нехай же ми вип'ємо
Та за мого сина)*

- Як зреагував зрадник на прихід козаків?

*(Ой як скочив та пан Сава
Із-за свого столу...
Ой кинеться та пан Сава
До ясного меча...
Ухопиться та пан Сава
За ясну зброю...)*

- Чому Гнат з Кравчиною вимушені були вбити Саву? З якими словами вони звернулися до мертвого зрадника?

*(Що ти нажив, вражий сину,
З козацької ласки!..)*

- Чи співчуваєте ви Саві? Відповідь вмотивуйте.

2.9. Творче завдання. Скласти «доміно» — характеристику до образів Гната та Кравчини.

(Г. Голий, Кравчина — відповідальні — вірні своїй справі — мужні — винахідливі — забобонні — широко люблячі свої землю — ...)

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

1. Старий козак Чалий жив:
 - а) на Січі; б) біля Дніпра; в) у Молдові.
2. Чому Сава вирішив залишити Україну і «вклонився до ляшенків»?
 - а) Цурався козацького походження;
 - б) хотів отримати слави серед чужинців;
 - в) виявив бажання одружитися на польській пані.
3. Якої шкоди завдав Сава козакам?
 - а) Ловив їх; б) не дозволяв проводити військові навчання;
 - в) ображав, тим самим принижуючи їх гідність.
4. Кого в дорозі зустріли Гнатко і Кравчина?
 - а) Жебрака; б) коваля; в) литвина.
5. Якою справою займався Сава, коли до нього з'явилися гайдамаки?
 - а) Писав листа; б) майстрував воза; в) годував худобу.
6. З якою промовою звернулися запорожці, прийшовши до Сави?
 - а) «Вітаємо тебе, славний козак»;
 - б) «Добрий вечір»;
 - в) «Здоровий був».
7. Чим хотів пригостити Сава гостей з Січі?
 - а) Медом; б) пивом; в) горілкою.
8. Як почував себе Сава при гостях?
 - а) Схвильовано; б) нудно; в) сором'язливо.
9. Чим намагався захиститися зрадник від гайдамаків?
 - а) Мечем; б) рушницею; в) палицею.
10. Зброя Сави у творі названа:
 - а) хитрою; б) ясною; в) підступною.
11. Гнат з Кравчиною, стративши Саву, висловились про нього:
 - а) «Козарлюга»; б) «Вражий син»; в) «Відступник».
12. Кому з героїв належать слова:

Гнату! Як Саву не вловиш,
То сам же ти за його
Голову положиш!

- а) Пану кошовому; б) Кравчині; в) старому козаку Чалому.

Примітка. За кожен правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Доведіть, що твір «Ой був в Січі старий козак» вважається історичним. Наведіть переконливі аргументи, посилаючись на зміст балади.
2. Чим пояснити те, що гайдамаки вбили Саву? Чи можна було уникнути такої розправи над сином заслуженого козака? Відповідь вмотивуйте.
3. Через що саме Гнатко і Кравчина вирушили у похід на пошуки Сави? Бо вони:
 - а) обізнані у польських звичаях і обрядах;
 - б) прагнули послужити країні; в) *знали всі шляхи.*

Картка № 2

1. Дослідіть, як у творі прослідковується ставлення народу до зрадників рідного краю. Висловіть свою думку стосовно поведінки, вчинку Сави Чалого.
2. Обґрунтуйте, чому Гнатко з Кравчиною перед тим, як вирушити у подорож, насипали своєї землі в чоботи під ноги? Як це характеризує козаків?
3. Батько Сави хотів, щоб козаки його сина:
 - а) не переслідували і забули; б) *піймали і повернули на Батьківщину;*
 - в) втратили як зрадника і ворога народу.

Картка № 3

1. Як ви вважаєте, чи свідомо Сава прийняв своє рішення залишити Січ і перейти на бік ляхів? Наведіть переконливі обґрунтування.
2. Що, на вашу думку, відчув старий Чалий, дізнавшись про зраду свого сина? Чи можна було в цьому звинуватити батька Сави? Відповідь вмотивуйте.
3. Вирушаючи в дорогу, для успішного виконання завдання, гайдамаки:
 - а) отримали благословення від попа;
 - б) *взяли своєї землі в чоботи під ноги;*
 - в) спостерігали за явищами природи.

VI. Підсумок уроку

У баладі «Ой був в Січі старий козак...» гостро засуджується зрадництво Сави Чалого, схвалюється справедливе покарання його козаками.

Майстерність твору — в правдивому відтворенні історичної епохи, у розкритті характерів провідних персонажів.

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності

VIII. Домашнє завдання

Дослідницька робота — розпитати у членів своєї родини: у кого предки були козаками, зібрати цікаву інформацію з цього приводу, оформити її як міні-доповідь.

«І ОЖИВА ІСТОРІЯ НАРОДУ...»

Т. ШЕВЧЕНКО, П. КУЛІШ

Т. ШЕВЧЕНКО. ФРАГМЕНТИ БІОГРАФІЇ ПИСЬМЕННИКА. ПОЕТИЧНЕ КРЕДО МИТЦЯ

Мета: поширити знання про життя і творчість видатного Кобзаря, визначити особливості поетичного кредо митця; розвивати в учнів уміння осмислено сприймати навчальний матеріал, грамотно висловлювати власні думки, спостереження, раціонально використовувати час на уроці; виховувати почуття поваги, пошани до Т. Шевченка, любов до рідного краю, народу, літератури, бажання читати і отримувати насолоду від творів митця.

Тип уроку: засвоєння знань і формування вмінь.

Обладнання: портрет Т. Шевченка, бібліотечка-виставка творів, фотографії про митця; дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань. Бесіда за питаннями

- Що цікавого з життя Т. Шевченка вам відомо?
- Яким ви уявляєте малого Тарасика?
- Чому український народ з пошаною і любов'ю ставить до видатного вітчизняного митця?
- Які твори Тараса Григоровича ви прочитали, вивчили напам'ять? Чим вони вас вразили або схвилювали?
- З чим пов'язано те, що Т. Шевченка називають Кобзарем?

«Мікрофон». Уявіть, що, відпочиваючи в парку нашого рідного міста, який носить ім'я Т. Шевченка, ви зустрілися з живим видатним митцем. Про що б ви в нього запитали? Якою була б ваша реакція від несподіваної зустрічі?

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності

IV. Основний зміст уроку

*Художнику — немає скutih норм
Він норма сам, він сам в своєму стилі.*

І. Драч про Т. Шевченка

1. Вступне слово вчителя

Нелегкою була доля письменників, які жили і творили в ХІХ столітті. Царизм їх переслідував за вільне слово, неодноразово саджав у тюрми, відправляв на заслання. Але нескореною була їхня муза.

Тож вчитаймося у твори письменників ХІХ століття, які виступили в літературі в такі тяжкі часи, зуміли збагатити золотий фонд нашої духовної культури. Одним із них був Тарас Григорович Шевченко.

2. Т. Г. Шевченко. Життя і творчість у хронологічній послідовності.

Матеріал для вчителя

ТАРАС ГРИГОРОВИЧ ШЕВЧЕНКО

(1814–1861)

1814 р. 25 лютого (9 березня) — народився Т. Шевченко в с. Моринці Звенигородського повіту Київської губернії, в сім'ї селянина-кріпака Григорія Івановича Шевченка.

1816 р. — сім'я Шевченків переїхала на постійне мешкання в с. Кирилівку.

1822 р. — батько віддав Тарасика вчитися до школи дяка Губського.

1823 р. 20 серпня — на 32-му році життя померла мати Тарасика.

1825–1828 рр. — Тарас поневірявся в «науці» у дяка Богорського в с. Кирилівці. Вчився малярству у дяка-маляра в с. Тарасівці, випасав громадську отару, батракував «погоничем» у попа Григорія Кошиці в с. Кирилівці.

1829 р. — став дворовим поміщика П. Б. Енгельгардта: спочатку кухарчуком, а потім слугою-козачком у покоях пана. Влітку виїхав до Києва, а восени у місто Вільно.

1831–1832 рр. — навесні переїхав з поміщиком Енгельгардтом до Петербурга, де його було законтрактовано на 4 роки до «різних живописних справ цехового майстра» маляра Ширяєва.

1835–1837 рр. — знайомство із земляком — секретарем Академії мистецтв В. Григоровичем, художниками К. П. Брюлловим і О. Г. Венеціановим, з письменниками Є. П. Гребінкою і В. А. Жуковським. На ці роки припадає початок літературної діяльності Т. Шевченка. Написана балада «Причинна».

1838 р. 22 квітня — у житті молодого Шевченка сталася знаменна подія: за допомогою друзів його було викуплено з кріпацтва. Особливо багато зусиль для визволення Тараса Григоровича доклали видатні діячі російської культури: К. Брюллов, В. Жуковський і О. Венеціанов. Т. Шевченко став стипендіатом Товариства заохочення художників, учився в Академії мистецтв, слухав лекції в університеті, вивчав загальну історію, фізику та інші науки, знайомився з творами класиків російської і світової літератури. В цьому ж році написав поему «Катерина», присвятивши її В. Жуковському, а також вірші: «На вічну пам'ять»

Котляревському», «Вітре буйний, вітре буйний», «Тече вода в синє море», «Тяжко, важко в світі жити» («Думка»).

1839 р.— Постановою Ради Академії мистецтв Т. Шевченка було нагороджено срібною медаллю за успіхи в малюванні. Цього року він написав поезії: «Тополя», «Перебендя» (присвячена Є. П. Гребінці), «До Основ'яненка».

1840 р.— вийшла друком перша збірка поезій «Кобзар», яка містила вісім творів.

1843 р.— перша подорож митця на Україну. Після 14 років розлуки Т. Шевченко відвідав братів і сестер у кріпацькій Кирилівці.

1846 р.— вступає в Кирило-Мефодіївське братство, де пропагує революційні ідеї.

1847 р. квітень, травень — під час повернення Тарас Григорович був заарештований і відправлений у Петропавлівську фортецю (в Петербурзі).

1847 р. 28 травня — цар Микола підписав вирок — призначити Шевченка рядовим в Оренбурзький окремих корпус під суворою нагляд, із заборонаю писати і малювати.

1858 р. з 10 липня — Шевченкові дозволено жити під наглядом поліції у Петербурзі і відвідувати Академію мистецтв.

1859 р. у кінці травня — Тарас Григорович поїхав на Україну, де знаходився під наглядом поліції. У липні його заарештували за революційну агітацію і пропаганду.

1861 р. в січні — Т. Шевченко тяжко захворів. У лютому написав свій останній вірш — «Чи не покинуть нам, небого».

28 лютого (10 березня) — Т. Г. Шевченко помер.

28 лютого — поховання Т. Г. Шевченка в Петербурзі на Смоленському кладовищі.

В кінці квітня тіло видатного Кобзаря перевезли на Україну і 10 травня, згідно з його заповітом, поховали на Чернечій горі біля Канева.

3. Скласти «доміно» «Хто він — Т. Шевченко?»

Т. Шевченко → письменник → політичний діяч → художник → перекладач → публіцист — ...»

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

1. Тарас Григорович народився в с. Моринці на:
 - а) Миколаївщині; б) Черкащині; в) Сумщині.
2. Дитинство у малого Тарасика було:
 - а) гірким; б) веселим; в) життєрадісним.
3. Батько у Тараса — кріпак:
 - а) актор; б) селянин; в) музикант.
4. Прізвище дядя, у якого починав Тарас Григорович учитися малярству:
 - а) Ширяєв; б) Кошиця; в) Богорський.

5. Портрет якого письменника був намальований і розіграний у лотерею, щоб викупити Т. Шевченка з неволі:
а) Є. Гребінки; б) В. Жуковського; в) М. Гоголя.
 6. Скільки років було Тарасику, коли померла його мати?
а) Дев'ять; б) дванадцять; в) п'ять.
 7. Талант, який виявився у Т. Шевченка ще з дитинства. До:
а) малювання; б) співів; в) танців.
 8. У пана П. Енгельгардта майбутній письменник був:
а) слугою-козачком; б) батраком «погоничем»; в) маляром.
 9. Твір Т. Шевченка, який він присвятив Є. Гребінці:
а) «До Основ'яненка»; б) «Перебендя»; в) «Катерина».
 10. Вищу освіту Тарас Григорович здобув у:
а) Київському університеті; б) Академії мистецтв;
в) Петербурзькому університеті.
 11. Перша подорож на Україну вільного Шевченка відбулася у:
а) 1848 р.; б) 1840 р.; в) 1843 р.
 12. У 1846 році Т.Г. Шевченка було заарештовано за:
а) невдалу спробу втекти від пана Енгельгардта;
б) участь у політичній організації і написання революційних творів;
в) самовільну еміграцію до Канади.
- Примітка.** За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Обґрунтуйте, чому Т.Г. Шевченко — слава і гордість українського народу, один із найвидатніших письменників світу.
2. Чим пояснити те, що видатні митці не залишилися байдужими до кріпака Тараса Шевченка і допомогли йому отримати свободу?
3. Яким жанром розпочав писати Т. Шевченко художні твори?
а) Казкою; б) баладою; в) поезією.

Картка № 2

1. Дослідіть, яких страждань зазнав письменник, перебуваючи у неволі. Свої спостереження узагальніть.
2. Вмотивуйте, чи є закономірним те, що Т. Шевченко став революціонером? Яким чином він боровся за волю і права свого народу?
3. В Академії мистецтв Т. Шевченко навчався:
а) безкоштовно; б) за кошти Товариства заохочення художників;
в) примусово.

Картка № 3

1. Поміркуйте, як твори Тараса Григоровича допомагали усвідомлювати покріпаченому народові свій стан і необхідність повстати на боротьбу з поневолювачами. Наведіть приклади цих творів.

2. Як ви вважаєте, чому не тюрми, не переслідування, всілякі заборони не змусили Т. Шевченка відмовитися від революційних поглядів, діяльності на благо простого народу.
3. Яку іноземну мову вивчав Тарас Григорович в Академії мистецтв?
 - а) Французьку; б) німецьку; в) англійську.

VI. Підсумок уроку

Народ свято шанує пам'ять про поета. У багатьох місцях йому встановлено пам'ятники, відкрито музеї, щорічно в Україні відзначаються Шевченківські дні, а за кращі твори в галузі літератури, журналістики, мистецтва й архітектури присуджуються Державні премії ім. Т. Г. Шевченка.

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності

VIII. Домашнє завдання

Знати ідейно-художній зміст поезії Т. Шевченка «І виріс я на чужині», скласти питання до цього твору.

Т. ШЕВЧЕНКО «І ВИРІС Я НА ЧУЖИНІ». АВТОБІОГРАФІЧНІ МОТИВИ У ВІРШІ

Мета: проаналізувати програмову поезію Т. Шевченка, визначаючи її ідейно-художню спрямованість, тему, особливості композиції; вміти знаходити риси реалізму в зображенні тяжкого життя селян-кріпаків; розвивати вміння виразно читати поетичні твори, грамотно, виважено висловлювати свої думки, судження; формувати кругозір, світогляд школярів; виховувати почуття любові до рідного краю, народу, зневажливе ставлення до гнобителів простого люду.

Тип уроку: засвоєння знань і формування вмінь.

Обладнання: портрет Т. Шевченка, підручник, малюнки-ілюстрації про дитячі роки письменника, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

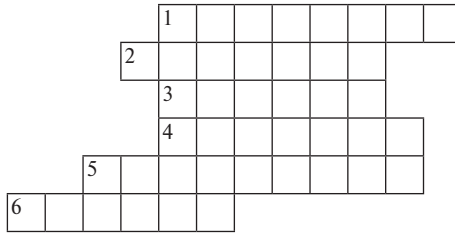
II. Актуалізація опорних знань

Розгадування кросворду «Сторінками життя і творчості Т. Шевченка»

По вертикалі: 1. Збірка творів Т. Шевченка. («Кобзар»)

По горизонталі: 1. Ім'я однієї із сестер письменника. (*Катерина*) 2. Село, де народився письменник. (*Моринці*) 3. Жанр творів Тараса Григоровича «Причинна»,

«Тополя», «Лілея», «Утоплена». (Балада) 4. Поезія Т. Шевченка. («Заповіт») 5. Яке звання присвоєно Шевченкові у 1860 році за високі мистецькі здобутки? (Академіка) 6. На кого вчився Тарасик у багатьох дяків? (Маляра)

III. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності

IV. Основний зміст уроку

*Свою Україну любіть,
Любіть її, во врем'я люте
За неї душу положіть.*
Т. Шевченко

*Боже великий, єдиний,
Нам Україну храни.
Волі і світу промінням
Ти її осіни.*

О. Кониський «Молитва за Україну»

1. Бесіда за питаннями

- За що ви любите той край, де народилися?
- Який твір називається автобіографічним? Наведіть приклад.
- В яких умовах виховувався малий Тарасик?
- Чому Тарасу Григоровичу не була байдужою тяжка доля його народу? Про що це свідчить?
- В чому виявилася любов Т. Шевченка до України?

2. Аналізування поезії Т. Шевченка «І виріс я на чужині»

2.1. Виразне читання поезії.

2.2. Історія написання твору.

Вірш Т. Г. Шевченка «І виріс я на чужині» належить до відомого циклу «Захалявна книжечка», у якій поет, криючись від наглядців, записував на засланні свої поезії. Створений він у 1848 році під час перебування поета в північній частині Аральського моря на острові Кос-Арал. Не забуваючи ні на мить про свій край і народ, він часто пригадував свої подорожі по Україні, зокрема перебування в рідному селі, і один з таких спогадів став відомим тепер майже кожній людині віршем. Те, що побачив тоді Шевченко на батьківщині, вразило його до глибини душі.

З почуттям гострого болю розповідає поет про поневіряння своїх земляків у кріпацькій неволі.

2.3. Тема: відтворення страшної картини уярмленого народу на Україні у часи кріпацтва під час відвідування поетом рідного краю.

2.4. Ідея: глибоке обурення поета кріпосницькою системою, викриття і засудження панів-кріпосників, заклик боротися проти гнобителів, «щоб не осталося сліду панського в Україні».

2.5. Основна думка:

А у селах у веселих
І люди веселі.
Воно б, може, так і сталось,
Якби не осталося
Сліду панського в Україні.

2.6. Жанр: поезія, яка має автобіографічні мотиви.

2.7. Особливості композиції.

У вірші є одна характерна для творчості Т. Шевченка композиційна особливість: в одному і тому ж рядку одна думка кінчається, а друга починається. Наприклад:

Аж бачу — там тільки добро,
Де нас нема. В лиху годину,
Якось недавно довелось.
Мені заїхати в Україну...

2.8. Бесіда за питаннями.

- Коли і де написаний вірш? Який факт став поштовхом до його написання?
- Чому поет у творі називає Україну славною?
- Якої години він заїхав до рідного села?

*(В лиху годину,
Якось недавно довелось
Мені заїхати в Україну,
У те найкраще село...)*

- У зв'язку з чим Т. Шевченко згадав про свою матір? Що і як він пише про неї?

*(...Де мати повивала
Мене малого і вночі
На свічку богу заробляла;
Поклони тяжкій б'ючі,
Пречистій ставила, молила,
Щоб доля добрая любила
Її дитину... Добре, мамо,
Що ти заранне спати лягла,*

*А то б ти бога прокляла
За мій талан)*

- Як треба розуміти слова «Добре, мамо, що ти заранне спать лягла»?
- Про які умови життя простого люду говорить поет, описуючи село?

*(Чорніше чорної землі
Блукають люди; повсихали
Сади зелені, повалялись,
Стави бур'яном поросли.
Село неначе погоріло,
Неначе люди подуріли,
Німі на панщину ідуть
І діточок своїх ведуть!)*

- Що з побаченого в селі особливо схвилювало його і чому?
- Як ви розумієте рядок «Німі на панщину ідуть»?
- Як ставиться поет до покірності кріпаків?
- Чому відвідини рідного села Т. Шевченко називав «лихою годиною»?
- Вмотивуйте, чи можна вважати опис умов життя народу одного села узагальненням для всіх сіл України?

*(І не в однім отім селі,
А скрізь на славній Україні
Людей у ярма запрягли...)*

- Яким чином і за що критикує Т. Шевченко панів?

*(Пани лукаві... Гинуть! Гинуть!
У ярмах лицарські сини,
А препоганії пани
Жидам, братам своїм хорошим,
Останні продають штани...)*

- Яку думку висловлює автор поезії після побаченого на Україні?

*(Погано дуже, страх погано!
В оцій пустині пропадать.
А ще поганше на Україні
Дивитись, плакати — і мовчать!)*

- Яким описує Т. Шевченко життя людей без панів?

*(То скрізь здається лобо, тихо,
І на Україні добро.
.....
Широкії села,
А у селах у веселих
І люди веселі)*

- Уявіть собі картину, що описана Шевченком у прикінцевому уривку, і скажіть: у чому її краса? Чому саме такою хотів бачити рідну країну поет?
- Чого прагне поет і за яких умов його мрія могла здійснитися? Скажіть про це словами Т. Шевченка.

*(Воно б, може, так і сталося,
Якби не осталося
Сліду панського в Україні)*

- Коли здійснились мрії поета?

2.9. Докладний аналіз поезії.

Провівши майже все своє життя за межами України, автор тужить за нею славною, за Дніпром ревучим, і вони — ці два взаємопроникаючих образи — для нього найкращі в світі. Так мислить і почуває закоханий у свою Вітчизну поет-патріот, хоч сумно йому.

Та це не до кінця так. Шевченку пригадалось прислів'я: «Там добре — де нас немає», і він, відповідно до ритму і рими вірша, трішки змінює його: «...там тільки добро, де нас нема». А сплигло це прислів'я на поверхню свідомості під впливом спогадів про останнє перебування в рідному найкращому селі. Для Шевченка це була лиха година, суть якої він розкриває у двох подальших картинах.

Перша з них — спогад про тяжку долю рідної матері, яка, бажаючи, щоб «доля добрая любила її дитину», і не бачачи виходу з важкого кріпацького становища, молилась, біла поклони, ставила свічку в церкві за копійки, зароблені вночі при місяці, бо вдень усі дні тижня без винятку треба було працювати на пана без найменшої за те винагороди. Та не допомогли ні поклони, ні свічки, ані молитва Пречистій Божій Матері. Навпаки. Тяжких фізичних, душевних лютих мук зазнав у житті її син. А скільки ще зазнає! Поет упевнений, що б коли його матуся дожила до цього часу і знала б про гірку долю свого сина, вона, релігійна, «бога прокляла б». І тому син мусить ніби радіти, що мати не дожила до цього дня.

Перебування на батьківщині було для поета лихою годиною, особливо тому, що в тому хорошому селі він побачив страшне спустошення і запустіння.

Ось до чого довело наші села самодержавство і пани-поміщики. Уся картина пронизана внутрішніми протиставленнями: сади, раніше повні зеленого листу і червоношоких яблук, тепер повсихали; колись білесенькі хатиночки покрились цвіллю, ставки, повні до того зеленого рясту і пташиного радісного гвалту, нині висохли і заросли будяками та полином. Одним словом, у хорошому селі — «страх погано». «Село наче погоріло», — пише автор.

А посеред цієї пустелі, мов примари, «блукають люди».

Опис села і людей у ньому викликає в нас співчуття, сум, важкий, гнітючий настрій. Краще сказати, цей настрій передається від автора.

Отже, кріпосництво калічить людей і духовно, робить їх рабами. Покора кріпаків, їх пасивність, недостатність революційності — це один із наскрізних мотивів творчості Т. Шевченка. Поетові невимовно гірко, що людей катують, а вони не тільки не протестують, а ще й навчають безвідмовного послуху гнобителям своїх дітей. Йому до того боляче, що він і плаче, і вибухає гнівом, і називає такі дії божевільними («неначе люди подурили»).

Побувавши в багатьох селах і губерніях тодішньої України, Шевченко побачив, що його рідне село не виняток, що таке безчинство діється скрізь.

(Не для всіх учнів зрозуміле значення слова «ярмо» — частина упряжі, важка дерев'яна рама, яка надягалась на волів. Тут ярмо — соціальна неволя, кріпаки, значить, тут були уярмлені, у становищі робочої худоби.)

Після цього автор однією струною своєї «невільничої музи» торкається свого стану на засланні і говорить, що йому «погано дуже, страх погано» там у пустині, але ніби було б ще стократ гірше жити на Україні, бачити все неподобство і не могли нічого вдіяти, зарадивши лихові, а тільки «дивитись, плакати — і мовчати».

Не коритись панам, боротись проти проклятого панства, проти всього ладу — така відповідь напрошується з підтексту вірша.

Далі, мріючи про інше, справедливе суспільство, поет малює естетично прекрасну картину всенародного щастя, вільного життя.

Висновок. У кріпацькому селі жити просто неможливо, далі нікуди. Селяни повинні жити так, як показує Шевченко в другому описі.

В картині-мрії є повна єдність чарівної природи України і життя її трударів (єдність зовнішнього і внутрішнього). Отаким і повинно бути життя людини.

2.10. Особливості виразного читання поезії.

Вірш має чотири основних інтонації:

- а) від початку до слів «За мій талан» треба читати повільно, в розповідній манері з переходом до гіркої іронії в останніх рядках (від слів «Добре, мамо...»);
- б) від слів «Аж страх погано...» до «...знову на чужину» переважає інтонація суму, співчуття, крім трьох рядків: «Неначе люди... своїй ведуть», які читаються з обуренням, трохи злісно;
- в) третя частина від слів «І не в однім отім селі...» до «...плакати і мовчати!» має звучати енергійно і осудливо;
- г) заключний уривок від слів «А як не бачиш того лиха...» до кінця напрошується читати мрійливо, елегійно, з серпанком замилювання і суму.

2.11. Художні особливості поезії.

Епітети: «славная країна», «лиха година», «найкраще село», «тяжкіі поклони», «доля добрая», «німі люди», «пани лукаві», «препоганії пани», «старий Дніпро», «широкії села».

Метафори: «доля любила», «повалялись стави», «людей у ярма запрягли пани...», «Дніпро... красується, любиться», «зеленіють села».

Тавтологія:

«Чорніше чорної землі»,
«А у селах у веселих
І люди веселі».

Повтори: «Неначе..., неначе...», «Погано..., погано...», «Гинуть! Гинуть!»

Порівняння: «Дніпро, неначе в молоці дитина».

Риторичні оклики: «Німі на панщину ідуть, І діточок своїх ведуть!..», «Гинуть! Гинуть!», «Погано дуже, страх погано!», «Дивитись, плакати — і мовчать!»

Характер епітетів і порівнянь змінюється залежно від змісту твору. В першому випадку епітети і порівняння викликають відчуття смутку і гніву, в другому — радості.

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

- Річка, яка згадується в поезії:
 - Дунай;
 - Каяла;
 - Дніпро.
- Країну, де народився Т. Шевченко, він називає:
 - милою;
 - славною;
 - рідною.
- Про яку лиху годину говорить поет у творі? Часи:
 - Великої Вітчизняної війни;
 - кріпацтва;
 - революційних подій.
- Рідне село, де народився поет, він вважає:
 - найкращим;
 - найвеселішим;
 - найбагатшим.
- Мати Тарасика прагнула, щоб її дитину:
 - не віддали в солдати;
 - доля добрая любила;
 - не принижували пани.
- Простий люд Т. Шевченко порівнює із:
 - мурахами;
 - чорною землею;
 - пожовклою травою.
- Що сталося із ставками у рідному селі? Вони:
 - повисихали;
 - позеленіли;
 - поросли бур'янами.
- Люди ідуть на панщину:
 - німі;
 - виснажені;
 - веселі.
- Як сприйняв лихо в рідному селі Т. Шевченко? Він:
 - засудив панів за їх жорстокість;
 - заплакав і поїхав звідти;
 - поспівчував простому люду.

10. Засуджуючи панів, поет називає їх:
а) злодіями; б) *лукавими*; в) підступними.
 11. Кому пани «останні продають штани»?
а) *Ляхам*; б) угорцям; в) туркам.
 12. Край, де народився поет, він називає:
а) лихим; б) *чужим*; в) заможним.
- Примітка.** За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Обґрунтуйте, чому Т. Шевченко називає рідний край, де народився, чужим? Відповідаючи, посилайтеся на біографічний матеріал про письменника.
2. Дослідіть, як поет зображує простий люд. Які художні засоби він при цьому застосовує? Висловлюючись, наведіть відповідні цитати з твору.
3. Т. Шевченко критикує простий люд за їх:
а) *пасивність у боротьбі з панамі*;
б) небажання отримувати освіту;
в) недбале ставлення до своїх садіб.

Картка № 2

1. Про що, на ваш погляд, свідчить опис покріпаченого села? Свою думку обґрунтуйте.
2. Доведіть, посилаючись на зміст поезії, що Т. Шевченко співчутливо ставиться до знедоленого простого люду.
3. Старий Дніпро порівнюється з:
а) *дитиною*; б) мужнім багатирем; в) велетнем.

Картка № 3

1. Порівняйте зміст початку і закінчення твору. Про що він свідчить? Свою думку вмотивуйте.
2. Як ви вважаєте, чи не байдужа для Т. Шевченка доля простого люду? Як він реагує на умови, в яких живе його народ?
3. Поет бачить добро на Україні там, де:
а) пани чемно поводяться із селянами;
б) простий люд іде веселий на панщину;
в) *нас нема*.

VI. Підсумок уроку

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності

VIII. Домашнє завдання

Написати міні-твір на тему «Мій рідний край — моя любов».

Т. ШЕВЧЕНКО «ЗАПОВІТ». ПОЧУТТЯ ПОЕТА У ВІДОБРАЖЕННІ СКЛАДНИХ ЯВИЩ СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ»

Мета: ознайомити учнів з твором Т. Шевченка «Заповіт», зробити ідейно-художній аналіз даної поезії; визначити, які факти з життя поета покладені в основу вірша; прослідкувати, як у творі розкривається полум'яна любов автора до України, віра у революційне повалення самодержавства; розвивати в учнів навички виразного читання, культуру зв'язного мовлення, вміння логічно мислити, грамотно висловлювати власні думки, почуття, спостереження; виховувати почуття поваги, пошани, любові до рідного краю, його народу; інтерес до наслідків власної праці; прищеплювати пунктуальність, стійкість, мужність, наполегливість.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Обладнання: портрет Т. Шевченка, підручник, грамзапис вірша «Заповіт», малюнки-ілюстрації до твору; дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

Опитування поезії Т. Шевченка «Заповіт» напам'ять.

III. Актуалізація опорних знань, умінь, уявлень та чуттєвого досвіду за питаннями

- Що вам відомо про поезію як літературний жанр? (*Поезія* (від гр. *poisis* — творчість) — 1) Словесна художня творчість; мистецтво художнього відображення дійсності в словесних образах. 2) Твори, написані віршами, ритмізованою мовою; протилежне — проза. 3) Окремий твір, написаний ритмізованою мовою; вірш)
- Які поетичні твори ви знаєте?
- До якого роду художньої літератури належать поетичні твори? (*Лірики*)
- Назвіть художні засоби, які митці слова найчастіше застосовують у своїх творах.
- В яку історичну епоху жив і творив Т. Шевченко?
- За що Т. Шевченко переслідувався царською владою?
- Хто такі були революціонери? Чи можна Т. Шевченка назвати революціонером?

- Чому письменник обрав шлях бунтарства?
- Через що Т. Шевченка називають Кобзарем?
- Поясніть етимологію слова «Кобзар», зробіть його словотворчий аналіз.

IV. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності школярів

V. Основний зміст уроку

«Заповіт» — вершина громадянської лірики поета.

В. Смілянська

«Заповіт» — коротке програмне звернення поета до сучасників і наступних поколінь...

Г. Нудьга

Кайдани порвіте

І вражою злою кров'ю

Волю окропіте.

Т. Шевченко

1. Історія написання твору «Заповіт». Розповідь учителя

Свій знаменитий «Заповіт» Тарас Шевченко написав 25 грудня 1845 р. в м. Переяславі під час важкої хвороби.

У грудні 1845 р. Шевченко гостював на Переяславщині у поміщика-декабриста С. Н. Самойлова. Тут він, застудившись, захворів. 24 грудня стан його різко погіршав — запалення легенів. Самойлови, побоюючись ще гіршого, відправляють поета в Переяслав до Козачковського. Тяжко було в дорозі, нелегше і по прибутті, хоч лікар-приятель зробив усе можливе. Прийшла невесела думка, що це, може, останні години його життя. Так не хотілося умирати, бо ж тільки почав по-справжньому жити. Але до всього треба бути готовому, якщо раптом смерть, то треба сказати людям останнє слово. Нелюдськими зусиллями перемагаючи хворобу, якось підвівся і ослабленими руками запалив свічку. На папір лягли перші такі страшні для молодой людини слова:

Як умру, то поховайте

Мене...

Отакі події наштовхнули Шевченка до написання «Заповіту». Але поштовх ще не є причиною. Якби тільки хвороба поета була причиною, то ми мали б суто особистий, так би мовити, приватний, а не громадянський заповіт. Насправді ж вірш був викликаний суспільно-політичними умовами життя країни в 30–40-х роках XIX століття, сповнений глибокого революційного змісту.

Поет викриває соціальне зло, про яке спочатку наслухався, а потім побачив на власні очі в 1843–1845 рр. Відвідавши знедолену свою

Вітчизну, проїхавши сотні сіл Полтавщини і Київщини, він чув відгомін спалахів селянських повстань по Україні. Побувавши і в панських палацах, і в мужицьких хатинках, він побачив, що пани влаштували собі рай, а селянам — пекло. Він побачив усе, вислухав усіх і зробив висновок:

...вставайте, кайдани порвіте.

Уперше поезія була надрукована під назвою «Думка» в збірнику «Новые стихотворения Пушкина и Шевченка» (Лейпциг, 1859). В автографі вона не має заголовка. Загальновідома назва «Заповіт» з'явилася як редакційна у виданні «Кобзаря» 1867 року.

2. Виразне читання напам'ять учителем вірша «Заповіт» або прослуховування поезії у грамзаписі

3. Особливості виразного читання твору «Заповіт». Як необхідно читати таку поезію?

Спочатку тихо, повільно і лагідно, зі смутком, інтимно-довірливо. В міру наближення до кінця першої спареної строфи голос читаючого дужчає, темп швидшає. Після слів «було видно» необхідно зробити паузу. Наступна здвоєна строфа читається неголосно (тихіше, ніж кінець попередньої строфи), але схвильовано, а тому пришвидшено, останній рядок — різко. Останній строфі треба приділити найбільше уваги. Перші чотири рядки слід прочитати не швидко, але голосно, пристрасно, заклично. Зважаючи на алітерацію *p*, вимовляти цей звук з деяким притиском. Заклучні чотири рядки читаються ще повільніше, тихше, але урочисто, піднесено, приблизно так, як читався початок твору.

4. *Тема*: заклик до українського народу звільнитися від кайданів самодержавства, боротися за вільне життя, відстоювати інтереси простого люду.

5. *Ідея*: віра поета у світле майбутнє України.

6. *Основна думка*: змінити соціальний устрій гноблених можна тільки революційним шляхом.

7. *Жанр*: громадянська лірика, вірш-заповіт.

Тлумачення слова «заповіт»: а) офіційний документ, який містить розпорядження певної особи щодо її майна на випадок смерті // Передсмертна воля; б) настанова, наказ, дані послідовникам або нащадкам // Те, що увійшло в традицію, встановилося з давніх часів; в) суворе правило поведінки, неухильний обов'язок (заповідь).

8. Композиція.

За формою своєю «Заповіт» — монолог ліричного героя. Він складається з шести строф, котрі об'єднані попарно і тому утворюють ніби три ступеня, три градації, кожна з яких має свою окрему провідну думку, свій ритм і свою інтонацію. У той час усі вони об'єднані в одну гармонійну цілість.

Експозиція:

Як умру, то поховайте

...

На Україні милій...

Зав'язка:

Як понесе з України

Кров ворожу.

Кульмінація:

...Вставайте,

Кайдани порвіте.

Розв'язка:

І мене...

Не забудьте пом'янути

Незлим тихим словом.

9. Сюжет.

Це розвиток-переживання ліричного героя про долю народу. У розгортанні сюжету можна виділити три частини, пов'язані між собою за допомогою інтонацій.

Перші слова «Заповіту» вражають своєю граничною простотою, навіть буденністю. Тут нема і сліду «декларативності». Поет від імені ліричного «Я» висловлює свою останню волю.

Неначе батько зібрав синів перед смертю і лагідно, спокійно, без жалю і зітхань, як колись загадував їм чергову роботу, нині просить з ледь помітною журбою поховати його, як годиться.

Але в цій простоті — глибина думки і образу. Кількома звичайними словами намальована ціла картина.

Разом із собою поет силою поетичного слова підняв своїх читачів на таку височінь, звідки вони оглядають Україну від краю до краю, відчують себе господарями цієї краси, цієї величі і усвідомлюють співгромадянську відповідальність за долю рідної Вітчизни.

Символічними є пейзажні деталі: ревучий Дніпро, широкий степ, широкополі лани, — бо вони — свідки «козацької слави». Бути похованим «на могилі» — означає знайти останній притулок на козацькому кургані і розділити участь оборонців рідного краю. Тому початок поезії свідчить про невіддільність постаті поета від України.

У двох наступних парах строф поет уже думає не про себе, не про свою смерть, а думає і турбується за долю рідного народу, його майбутнє. Відчувається хвилювання автора: рядки тут більш енергійні, поривчасті, з недомовленостями. Якщо станеться так, що Дніпро «понесе з України у синє море кров ворожу...», тобто коли будуть знищені усі кати його народу, а трудящі стануть вільними і щасливими, він готовий полинути з вдячності до бога і молитися йому, а значить, і вірити в нього.

Пов'язавши перші дві строфи з третьою словом «поховайте», Шевченко звертається до рідного народу з наказом-порадою революційного повалення існуючого ладу:

...вставайте,
 Кайдани порвіте
 І вражою злою кров'ю
 Волю окропіте.

Рядки ці — вибух пристрасті поета, його найзаповітніше бажання, здійсненню котрого він віддав усі сили і помисли. Це програма його життя, за виконання якої він мужньо боровся. Вмираючи (як він думав) і не встигнувши побачити свій народ вільним, він хоче, щоб хоч після смерті здійснилась його мрія. Поет-трибун прямо говорить народові, що порвати кайдани неволі (символ соціального і національного гніту) можна тільки шляхом збройної боротьби, в котрій прольється кров. Але це буде справедлива війна: епітети «вража зла кров» вказують прямо, що йдеться про тиранів-царів, панів-кріпосників та інших гнобителів трудящих. Інакше пани ніколи не віддадуть своєї влади.

Закінчується «Заповіт» дуже оригінально. В останній строфі особисті й громадянські мотиви зливаються в один. Після емоційного спалаху-заклику відчувається спад напруження і перехід до інтимного світу поета, його мрій, непохитної віри, що народ збудує нове суспільство — «велику сім'ю, вольну, нову».

І от у цьому прекрасному суспільстві, за яке боровся і страждав поет, нехай не забудуть його. Хай інколи мати-Вітчизна згадує «незлим тихим словом» свого вірного сина. Це друге його особисте прохання. І дуже скромне. В одному з варіантів було «тихим добрим словом», але поет замінив «добрим» на «незлим».

10. Обговорення змісту поезії за питаннями.

- Що є заповітом? Для чого його складають?
- Чим шевченківський «Заповіт» відрізняється від звичайного?
- З яким проханням звертається Т. Шевченко до народу на початку поезії?
- Чому Шевченко бажає бути похованим на Україні? Про що це свідчить?
- Якою поет змальовує Україну? («*Степи широкі*», «*лани широкополі*», «*Дніпро, кручі*») Про що мріє Т. Шевченко?
- Хто були ворогами українського народу?
- Яких страждань зазнав простий люд?
- До чого закликає поет у творі? Відповідь свою підтвердіть цитатами.
- Яким шляхом, на думку Т. Шевченка, можна здобути волю? Чому?
- Про яку «сім'ю» мріє автор? Якою вона буде за його переконанням? Доберіть епітети до цього слова з твору.
- Яке останнє прохання поета?
- Як трудящі виконали заповіт Кобзаря?

11. Художні особливості твору.

- *Епітети*: «степ широкий», «Вкраїна мила», «лани широкополі», «вража зла кров», «сім'ї великій... вольній, новій», «незлим тихим словом», «синєє море».
- *Повтори*: «Як... було...», «реве ревучий», «в сім'ї...».

12. Додатковий матеріал.

«Заповіт» перекладено більше як на 50 мов народів світу. Тому і виникло таке народне прислів'я: «Шевченків «Заповіт» облетів увесь світ».

«Заповіт» уже давно дістав міжнародне визнання. Коли у 1929 році хорова капела «Думка» виступала у Парижі, їй довелося на прохання французів виконати «Заповіт» кілька разів.

Як літературний твір «Заповіт» вийшов за межі України завдяки перекладам, і перекладали його найчастіше з усіх творів Шевченка.

Найперше він був перекладений на російську мову ще в 1862 р., далі на польську, сербохорватську, болгарську, чеську, словацьку, білоруську, німецьку, французьку, англійську. На інші мови світу «Заповіт» був перекладений уже в нашому столітті. Серед перекладачів «Заповіту» є немало всесвітньо відомих імен: Е. Войнич, Й. Бехер, І. Франко (на німецьку), А. Єнзен, О. Дюран.

Більш ніж знаменно, що на слова і мотив «Заповіту» написано понад півсотні музикальних творів: кантати С. Людкевича і Б. Лятошинського, хори М. Лисенка, В. Заремби, Г. Гладкого, М. Вербицького, О. Кошиця, П. Демуцького, Г. Давидовського, І. Омельченка, С. Людкевича, Л. Левицького, В. Барвінського, К. Стеценка, Я. Степового, Л. Ревуцького, О. Александрова; симфонічну поему «Заповіт» написав Г. Глієр.

Мелодія «Заповіту», що її знає кожен на Україні і багато хто за її межами, належить полтавському вчителю Гордію Павловичу Гладкому. У чому ж секрет її популярності? Глибина змісту, ширість суму, велич і суворість гніву, надзвичайна емоційність, а головне — повна відповідність музики ідеї поезії.

VI. Закріплення вивченого матеріалу

1. Виконання тестових завдань

1. Т. Шевченко заповідає, щоб його поховали на Україні:
а) неподалік від вишневого садка; б) *серед стени широкого*;
в) в мальовничому місті.
2. Україну поет називає:
а) *милою*; б) *коханою*; в) *рідною*.
3. Яка річка згадується в поезії?
а) Дунай; б) Ока; в) *Дніпро*.
4. «Заповіт» — це заклик-звернення Т. Шевченка до народу:
а) постійно читати твори; б) *повстати проти самодержавства*;
в) цінувати красу української природи.

5. Доповніть рядок: «І вражою злою кров'ю... окропіте»:
 - а) долю; б) волю; в) серце.
 6. За яких умов поет «полине до самого бога»? Якщо:
 - а) пролетиться кров ворожа; б) буде на це згода народу;
 - в) він відчує власну слабкість.
 7. «Заповіт» Т. Шевченко написав 25 грудня 1845 р.:
 - а) на Аралі; б) в Переяславі; в) у Києві.
 8. Німецькою мовою «Заповіт» Т. Шевченка здійснив переклад:
 - а) П. Грабовський; б) І. Франко; в) Леся Українка.
 9. Мелодія до «Заповіту» Т. Шевченка належить:
 - а) М. Лисенку; б) Б. Лятошинському; в) Г. Гладкому.
 10. «Заповіт» Кобзаря перекладено більше як на... мов народів світу:
 - а) *п'ятдесят*; б) шістдесят; в) сорок.
 11. Т. Шевченко під час подорожі по знедоленій Україні чув відгомін спалахів селянських повстань, проїхавши сотні сіл:
 - а) *Полтавщини і Київщини*; б) Сумщини і Чернігівщини;
 - в) Харківщини і Львівщини.
 12. За жанровою спрямованістю «Заповіт» Т. Шевченка — це лірика:
 - а) філософська; б) політична; в) *громадянська*.
- Примітка.** За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Доведіть, що «Заповіт» Т. Шевченка — це заклик до боротьби. Чому саме в боротьбі поет вбачав щасливе життя народу?
2. Яку Т. Шевченко у майбутньому вбачав «сім'ю»? Чи здійснилася його мрія? Відповідь вмотивуйте.
3. За своєю формою «Заповіт» Т. Шевченка —
 - а) *монолог*; б) полілог; в) діалог.

Картка № 2

1. Чому письменник-революціонер хоче, щоб його згадували, пам'ятали? Чи має він, на ваш погляд, на це право? Свої думки обґрунтуйте.
2. «Заповіт» Т. Шевченка на момент написання поезії — це міф чи реальність? Власні міркування доведіть.
3. Поезія «Заповіт» починається рядком:
 - а) *«Як умру, то поховайте»*; б) *«Поховайте та вставайте»*;
 - в) *«Як понесе з України»*.

Картка № 3

1. Чим, на ваш погляд, пояснити популярність «Заповіту» Т. Шевченка не тільки на території України, але й за її межами?
2. Доведіть, що вірш «Заповіт» Т. Шевченка — програмне поетичне звернення до сучасників і майбутніх поколінь.

3. Симфонічну поему «Заповіт» (за мотивами твору Т. Шевченка) написав:

а) Г. Глієр; б) К. Стеценко; в) Б. Лятошинський.

VII. Підсумок уроку

«Заповіт» Тараса Шевченка — це програмний твір поета, неповторний поетичний заповіт у світовій поезії, з яким він звернувся до сучасних йому і всіх наступних поколінь народу. Тому він став у центрі його творчості і «гідно увінчує той стан духовного зростання Шевченка, який дістав у літературі назву періоду «трьох літ»... є неначе епілогом до поезії 1843–1845 років». До 1845 року історія української і всеслов'янської поезії не знає такого недвозначного заклику до боротьби проти царизму. Він вів за собою народ до вершини матеріального і культурного життя. Слід, залишений «Заповітом» Шевченка у духовному житті нашого народу, не має аналогій.

VIII. Оголошення результатів навчальної діяльності учнів

IX. Домашнє завдання

Вивчити «Заповіт» напам'ять.

СТОПА, ВІРШОВІ РОЗМІРИ

Мета: аналізуючи будь-який поетичний твір, навчити школярів визначати стопу і розмір вірша, вміти з'ясовувати їх особливості; розвивати навички виразного читання, культуру зв'язного мовлення, пам'ять, логічне мислення; формувати естетичні смаки школярів; виховувати почуття пошани, любові до поетичної творчості вітчизняних письменників, прищеплювати інтерес до наслідків власної праці.

Тип уроку: засвоєння знань і формування вмінь.

Обладнання: підручник, зразки поетичних творів, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань

Бесіда за запитаннями

- Що необхідно знати для того, щоб грамотно читати художній твір будь-якого жанру?
- Для чого потрібно вміти виразно читати?

- Вмотивуйте, чи можна за допомогою виразного читання тексту краще зрозуміти його ідейний зміст.
- Чому виразне читання вважається мистецтвом? Відповідь обґрунтуйте.
- Яке значення під час читання поетичного твору має логічний наголос?

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності

IV. Основний зміст уроку

Красная мова знайде й добрі слова.

Народне прислів'я

Ах, скільки струн в душі дзвенить!

Ах, скільки срібних мрій літає!

В які слова людські їх влить?

Ні, слів людських для них немає.

Вони ж так прагнуть в слові жити.

О. Олесь

1. Вступне слово вчителя

Одним із важливих показників розуміння учнями тексту є вміння знаходити логічний наголос у кожному реченні. Адже для того, щоб з ряду слів вийшло речення з точним визначенням змістом, не досить лише надати цим словам потрібної граматичної форми, необхідно ще показати відносну логічну важливість одного слова стосовно іншого в реченні чи одного речення щодо іншого в періоді, а зробити це сама лише граматики безсила. Виділене в реченні слово чи словосполучення несе в собі основне смислове навантаження.

Отже, сьогодні на уроці ви познайомитеся з тим, як поетичний рядок поділити на стопи, зазначити логічний наголос, визначити розмір поетичного твору. Це допоможе кожному навчитися грамотно і виразно читати вірші.

2. Поняття про стопу

Наголошені й ненаголошені склади у віршах розподіляються по-різному. Наголоси здебільшого падають на один з двох або на один з трьох складів. Тому кожен рядок вірша можна поділити на стопи.

Стопа — це повторювана у вірші група складів, до якої входять один наголошений склад і один або два ненаголошені. Стопи бувають дво-складові та трискладові.

3. Віршові розміри

Залежно від кількості складів у стопі та від того, на якому складі є наголос, вірші мають різні віршові розміри. Основних віршових розмірів п'ять: ямб, хорей, дактиль, амфібрахій, анапест.

1) Ямбом називається віршований розмір, що складається з двоскладових стоп з наголосом на другому складі (○ ⊥).

2) Хореем називається віршований розмір, що складається з двоскладових стоп з наголосом на першому складі (⊥ ○).

Примітка. У віршах, що написані ямбом або хореем, кількість наголосів у віршованому рядку часто не відповідає кількості стоп.

3) Стопа, що складається з двох ненаголошених складів, у віршах, що написані ямбом чи хореем, називається пірихієм (○ ○).

Відсутність наголосів в окремих стопах надає віршу ритмічної різноманітності.

4) Дактилем називається віршовий розмір, що складається з трискладових стоп з наголосом на першому складі (⊥ ○ ○).

5) Амфібрахієм називається віршовий розмір, що складається з трискладових стоп з наголосом на другому (середньому) складі (○ ⊥ ○).

6) Анапестом називається віршовий розмір, що складається з трискладових стоп з наголосом на третьому складі (○ ○ ⊥).

4. Тренувальна вправа

Визначити віршовий розмір уривка поезії.

Ти грими, наша славо, по світу,
Рідне слово, дзвени, голосніше.
Із-під гніту ми встали, з-під гніту,
І над нами вже сонце ясне.

(П. Тичина. *Наша слава*)

Графічна схема така:

○ ○ ⊥ / ○ ○ ⊥ / ○ ○ ⊥ / ○ (Це анапест.)

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

1. Стопи в поетичних рядках бувають:

- а) односкладові та чотирискладові; б) двоскладові та трискладові;
в) п'ятискладові та шестискладові.

2. Стопа — це:

- а) повторювана група складів у рядку, до якого входить один наголошений склад, один або два ненаголошені;
б) рівномірне повторення будь-яких рухів, звуків через певний відривок часу;
в) співзвучне закінчення рядка у вірші.

3. Віршована мова від прозової відрізняється:

- а) ідейним змістом; б) проблематикою; в) ритмічністю.

4. Скільки основних віршових розмірів?

- а) Три; б) чотири; в) п'ять.

5. Розмір вірша, що складається з двоскладових стоп з наголосом на другому складі, називається:
 - а) *ямбом*; б) *хореєм*; в) *дактилем*.
6. Чотиристопним ямбом написаний поетичний твір:
 - а) М. Вороного «Євшан-зілля»;
 - б) К. Малицької «Чом, чом, земле моя...»;
 - в) Т. Шевченка «*І виріс я на чужині*».
7. Схематично віршований розмір хорей зазначається:
 - а) $\perp \cup$
 - б) $\cup \perp \cup$
 - в) $\perp \cup \cup$
8. Кожний рядок вірша можна поділити на такі частини:
 - а) абзаци; б) *стопи*; в) рими.
9. Віршований розмір, що складається з трискладових стоп з наголосом на другому (середньому) складі, називається:
 - а) *хореєм*; б) *дактилем*; в) *амфібрахієм*.
10. Залежно від характеру стоп та їх кількості в рядку визначається:
 - а) інтонація; б) *віршовий розмір*; в) виразність читання.
11. Ямб — це віршовий розмір, що складається:
 - а) з *двоскладових стоп з наголосом на другому складі*;
 - б) з *двоскладових стоп з наголосом на першому складі*;
 - в) з *трискладових стоп з наголосом на першому складі*.
12. У віршах, що написані ямбом або хореєм, кількість наголосів у віршованому рядку:
 - а) *часто не відповідає кількості стоп*; б) є незмінною;
 - в) необхідно звіряти зі словником.

Примітка. За кожен правильну відповідь — 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Чому, на вашу думку, для читання поетичного твору потрібно знати про розмір стопи? Наведіть переконливі приклади.
2. Обґрунтуйте думку про те, що поезія примушує нас жити напруженим життям і прагне навчити сприймати дійсність як опосередковану через поетичне слово.
3. Визначте розмір уривка з поетичного твору Т. Г. Шевченка «Сонце заходить, гори чорніють»:

Сонце заходить, гори чорніють,
Пташечка тихне, поле німіє,
Радіють люди, що одпочинуть.
А я дивлюся... і серцем лину
В темний садочок на Україну.

Картка № 2

1. Дослідіть, про що свідчить застосування письменниками у своїх творах віршових розмірів. Зробіть висновок.
2. Як ви вважаєте, чи впливає виразність читання твору на слухача? Чим це зумовлено?
3. Визначте розмір уривка з поетичного твору Т. Г. Шевченка «Заповіт»:

Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте.

Картка № 3

1. Порівняйте, посилаючись на конкретні приклади з творів, чим ямб відрізняється від хоря.
2. Доведіть, що поезія діє на людей у різних аспектах, ідея — на розум, почуття — на душу (психіку), образ — на уяву, музика — на слух.
3. Визначте розмір уривка з поетичного твору Т. Г. Шевченка «Заповіт»:

Щоб лани широкополі,
І Дніпро, і кручі
Було видно, було чути,
Як рече ревучий.

VI. Підсумок уроку

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності

VIII. Домашнє завдання

Визначити розмір п'ятьох поезій Т. Шевченка на вибір з подальшим коментарем.

I. ФРАНКО, А. ЧАЙКОВСЬКИЙ

А. ЧАЙКОВСЬКИЙ. КОРОТКИЙ БІОГРАФІЧНИЙ НАРИС ПРО ПИСЬМЕННИКА. «ЗА СЕСТРОЮ». ЗМІСТ ТВОРУ

Мета: ознайомити школярів з життєвим і творчим шляхом А. Чайковського, розпочати роботу над ідейним змістом твору «За сестрою» (I, II част.), з'ясувати історію написання повісті; розвивати увагу, пам'ять, логічне мислення, вміння грамотно висловлювати свої думки, робити ґрунтовні висновки; активізувати словник учнів; формувати кругозір, світогляд; виховувати пізнавальний інтерес до творчості А. Чайковського, почуття любові до рідного краю, народу, гордості за свою Батьківщину.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Обладнання: портрет А. Чайковського, бібліотечка його творів, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань у формі бесіди за питаннями

- З якими загарбниками боровся український народ?
- Що вам відомо про монголо-татар?
- Чому наш народ непереможний у боротьбі із завойовниками?
- Яких видатних ватажків — оборонців Батьківщини ви знаєте? Чим вони прославилися?
- Прокоментуйте висловлювання О. Довженка: «Без минулого немає майбутнього».
- Чому українці цінують ті надбання, які наші предки вибороли у жорсткій боротьбі з ворогом, жертвуючи власним життям?
- Як ви ставитеся до своїх рідних, друзів? Чи завжди знаходите порозуміння? Власну відповідь прокоментуйте.

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності школярів

IV. Опрацювання матеріалу теми уроку

Історична проза А. Чайковського будила (й будитиме далі!) любов до книжки, до історії свого народу та його козацької слави, до завзяття і відваги, побратимства, безоглядної самопожертви, але самопожертви розумної, виваженої любов'ю до своєї землі й народу.

В. Яременко

Жити — вітчизні служити.

Народна мудрість

1. Життєвий і творчий шлях А. Чайковського. Матеріал для вчителя

АНДРІЙ ЧАЙКОВСЬКИЙ

(1857–1935)

Народився в м. Самборі на Львівщині в родині дрібного урядовця. Рано залишився сиротою, виховувався в родичів. Значну роль у його дитинстві відіграла бабуся. Від неї наслухався казок, легенд, переказів про минуле свого краю, навчився читати. У гімназії зацікавився історією та культурою України, очолив таємний молодіжний гурток. Тоді ж і спробував писати художні твори. Після закінчення Львівського університету працював адвокатом, займався просвітницькою діяльністю. В роки національно-визвольних змагань був на боці Центральної Ради, входив до уряду Західноукраїнської Народної Республіки. З 1919 р. жив у м. Коломиї, де й помер від важкої хвороби.

Його перші книжки оповідань, повістей, гуморесок були позитивно оцінені І. Франком, М. Коцюбинським. А такі твори, як «Олешка», «В чужім гнізді», «За сестрою», «Козацька помста», «Сонце заходить», «Богданко», «Сагайдачний», мали широкий читацький резонанс не лише в Україні — виходили друком у Відні, Празі, Кракові, у США та Канаді.

2. Теорія літератури

2.1. Героїко-романтична повість.

- **Повість** — прозовий жанр описово-оповідного типу, в якому життя подається у вигляді ряду епізодів з життя героя, середня епічна форма, яка показує етап життя героя. За обсягом повість більша, ніж оповідання, і ширше зображує людське життя, охоплюючи низку його епізодів, які складають період життя головного персонажа. У ній більше подій і дійових осіб; почасти вирізняється хронологічний розвиток сюжету та відповідна побудова композиції. Частіше за все це історія життя людини, розказана або від особи автора, або від особи самого героя. Значення терміна протягом кількох століть змінювалося.
- **Романтичний** (твір) — виявляється у показі ідеального героя, його духовного світу та його ідеалів, заради яких він вступає у боротьбу.

- **Героїчний** (твір) — прагнення показати велич людини (героя), яка здійснює подвиг, щось неможливе, ризикуючи; утвердження величі подвигу.
- **Героїко-романтична повість** — епічний твір середнього розміру, в якому діє герой (чи кілька героїв) ідеальний, духовно багатий, він намагається вступити у боротьбу за справедливість, правду і прагне це довести на прикладі конкретних вчинків, справ.

2.2. Романтичний герой — людина, яка є частиною всеосяжної природи, вона індивідуально-самоцінна, неповторна: паралельне зображення природи й людини. Ідеал суспільно активної, діяльної людини; риси позитивного героя — відданість інтересам України, хоробрість, здатність до самопожертви, патріотизм.

2.3. Композиція (від лат. *compositiv* — укладання, поєднання) — співвідношення частин твору, яке відбиває складність зображуваних у ньому явищ життя; послідовна вибудова, розміщення та взаємозв'язок частин, образів, епізодів художнього твору; побудова твору, обумовлена його змістом і жанровою формою. Притаманна будь-якому творові.

Складовою частиною композиції є сюжет.

Він складається з таких елементів: експозиції, зав'язки, розвитку дії, кульмінації, розв'язки.

- **Експозиція** — частина твору, в якій повідомляється про час і місце подій, про обставини, які стали причиною конфлікту (початкова ситуація). Експозиційні відомості можуть викладатися на початку твору, даватися після зав'язки, бути відсуненими в глиб твору. Якщо експозиція дається на початку твору, вона буде прямою, після зав'язки — затриманою, на кінці твору — зворотною.
- **Зав'язка дії** — подія, з якої починається дія і завдяки якій виникають наступні події. Зав'язка підводить читача до розуміння проблеми, поставленої у творі.
- **Розвиток дії** (перипетії) — частина твору між зав'язкою і кульмінацією, де письменник показує шлях розв'язання конфлікту. Це найбільша частина твору, в якій відображається хід подій.
- **Кульмінація** (від лат. *culmen* — вершина) — момент найвищого напруження дії, вершина дії, вершина конфлікту; кульмінація виявляє основну проблему твору та характери героїв гранично ясно; після неї дія послаблюється.
- **Розв'язка** — те місце у творі, де показано результати кульмінаційного зіткнення між персонажами, розвиток дії завершується. В літературному творі також є і позасюжетні елементи:
 - різноманітні описи (портрети, пейзажі, інтер'єр);
 - висловлювання дійових осіб (діалоги, монологи);
 - ліричні відступи.

3. Андрій Чайковський «За сестрою»

3.1. Історія написання твору.

Повість «За сестрою» (1907) створена на основі довготривалого вивчення історичних матеріалів з часів татарських нападів на українські землі та їхньої ретельної художньої обробки. В центрі — захоплююча історія юного Павлуся, молодшого сина з козацького роду Судаків, який порятував від татарського полону свою сестру Ганусю.

3.2. Тема: відтворення страшних картин поневолення татарськими загарбниками українського народу; зображення Павлуся, який докладає будь-яких зусиль, мужності, наполегливості, старанності, кмітливості для порятунку своєї сестри з татарського полону.

3.3. Ідея: ушлякнення козаків — оборонців рідної землі, Павлуся — відважного лицаря, їх благородство, відповідальність, мужність; засудження татар та українців-зрадників.

3.4. Основна думка: тільки любов до рідної землі, батьківської домівки, тільки сила волі, цілеспрямованість, дружня завзятість допоможе подолати будь-якого ворога заради щастя, радості, миру в кожній українській оселі.

3.5. Жанр: героїко-романтична повість.

3.6. Проблематика повісті:

- батьки і діти;
- життя і смерть;
- радість і трагедія;
- відповідальність і безпечність;
- вірність і зрада;
- добро і зло;
- щирість і хитрість, улесливість, підступність.

3.7. Робота над I розділом твору.

3.7.1. Виразне читання або переказування окремих цікавих епізодів з розділу.

3.7.2. Тема: зображення життя мешканців села Спасівка до нападу татар та знищення спасівчан загарбниками.

3.7.3. Ідея: засудження жорстокості, жаги до збагачення, насильства (татарва).

3.7.4. Основна думка: неуважність одного загубила життя багатьом.

3.7.5. Композиція:

Експозиція: знайомство з мешканцями села Спасівка, умовами їх життя.

Зав'язка: розповіді діда Андрія про татарву, лихо, яке вони чинять.

Кульмінація: татари спалили Спасівку, а мешканців — повбивали, решту — забрали у полон.

Розв'язка: Павлусеві єдиному із спасівчан вдалось втекти від загарбників.

3.7.6. Сюжет.

Розповідь про мешканців села Спасівка: звичаї, обряди, особливості поселення, взаємостосунки, діяльність.

Серед спасівчан — родина Судаків (дід Андрій, його син Степан з жінкою Палажкою, два сини — Петро і Павло, дочка Ганна).

Павло — розбишака, завжди захищав сестру Ганну. Під час нападу татарви село Спасівка згоріло, його мешканців або вбито, або забрано в полон. Павлусеві вдалося втекти від загарбників, він вирішує розшукати сестру і визволити її з полону.

3.7.7. Обговорення змісту I розділу за питаннями.

- Що вам відомо про татар з твору І. Франка «Захар Беркут»?
- Яким ви уявляєте село Спасівку? Як про це зазначено у творі? (*«На правому березі ріки Самари, яких десять миль від Дніпра, лежало українське село Спасівка. Так само була схожа своїм зверхнім виглядом на інші села: такі самі хати з дерева та глини, вкриті соломною або очеретом. Хати стояли рядком, віконцями на південь, оточені огородами та садками. Посередині села велика площа-майдан, на якій стояла невеличка дерев'яна церква, а побіч неї вбоге попівство. Не було тут видно зверху ніякої заможності. Кожен клав таку хатку, щоб легше перед стужею та спекою захиститися, а більш нічого»*)
- Що мав на увазі А. Чайковський зазначаючи, що... то були страшні часи татарських набігів на Україну?
- Як люди ставилися до спорудження своїх хат? Чому? (*«Ніхто і не думав витратитися на будову гарних домів з хоромами, бо ніхто не знав, що завтра станеться, чи його праця відразу не спопеліє»*)
- Де саме споруджували люди хати? З чим це було пов'язано? (*«У тих часах вибирали люди під свої оселі такі місця, які, на їх думку, давали б найпевніший захист перед ворогом та в яких можна б знайти найвигідніші умови до життя: отож недалеко від води або над водою, а відтак близько коло лісу або очерету, де б, на випадок татарського набігу, найбезпечніше було сховатися або звідки можна було легко втекти від поганської неволі»*)
- Чому село було названо Спасівкою? (*«Спасівчани зайшли сюди з-за Дніпра також після татарського погрому, а тому що зупинились на тому місці на самого Спаса, тож і прозвали своє село Спасівка»*)
- Через що, на ваш погляд, А. Чайковський називає свій твір оповіданням, хоча за жанровою спрямованістю цей твір є повістю?
- Яким чином мешканці одного села інформували людей інших місцевостей про набіги татар? (*«До того ще вони умовились із сусідніми селами, щоб у кожному були наготові бочки зі смолою, які на випадок татарського набігу треба було запалити або тим способом повідомити інших про небезпеку»*)

- Чим славився рід Судаків? («...Не було між ними ні одного, який би не бував на Січі між низовим товариством. З цього виходило, що їх було мало»)
- Які стосунки були між Павлусем і Ганною? («Павлусь і Ганна любилася дуже. Він її вчив потай від діда тих усіх штук, яких навчився від дідуся, бо дідусь часто повторював, що це не жіноче, а козацьке діло. ...Завелась між дітьми така любов, що одне без одного жити не могло, і, здається, не було нічого такого, чого б Павлусь для Гані не зробив»)
- Як селяни ставилися до проведення свят? Про що це свідчить?
- Через що Павлусь боровся зі старшим за себе хлопцем? («Не зачіпай Гані. Ніхто не сміє її торкнути, а то поб'ю»)
- Про що відбулася розмова між дідом Андрієм і вартовим Филимоном?
- Як мешканці села сприйняли церковний дзвін на тривогу? Прочитайте про це. («Діти стали плакати, а дід вибіг прожогом з хати... Надворі стало ясно від пожежі. Ціле село прокинулося. Люди з криком, галасом та зойками стали рятувати свою мізерію. Виганяли товар зі стайні та виносили з хат свої пожитки. Діти плакали, жінки голосили. Козаки кликали один одного, та ніхто нікого не слухав. Кожен робив як знав, а дехто-таки не знав, що йому робити, і стояв без діла»)
- Чому крик «Аллах! Аллах!» розгублені від пожежі спасівчани сприйняли по-особливому? («Цей крик був такий могутній і дикий, що приглушив усі крики та зойки в селі. Та не те що приглушив, але від того чортового крику усе в селі притихло. Все замовкло, ніби зачароване. Навіть товар занімів. Кожний стояв мов закам'янілий і не знав що робити... Здавалося, що якась чорна, як ніч хмара, впала на землю і суне лавою з двох боків у село»)
- Як родина Судаків боронилася від татар?
- Через що татари намагалися не вбивати жінок?
- В чому виявилась мужність Палажки, захищаючи дітей від поневолювачів? («...Палажка стала оборонятися кулаками, мов довбнями, і зубами..., мов несамовита, кусала і била кулаками та розкидала татар, мов околоту»)
- Опишіть, як «панували» татари у беззахисному селі? («Татари порізали або пов'язали тих, що були на майдані, а тепер ганяли за дівчатами, ловили їх, в'язали та звозили в одно місце коло церкви. Деякі кинулися зганяти товар, ловити коней та грабувати. ...Татари стали витягати козацькі вози, запрягали пійманих волів та вантажити награбоване добро..., розбивали сокирами скрині і витягали гроші та ліпшу одяжу, а все інше викидали у вогонь»)
- В якому стані перебував Павлусь від побаченого ним, що робили татари? («Йому ще шуміло в голові від татарського удару. Голова боліла.

Він знав, що це не сон, а все ж таки не міг зрушити з місця, так за-дерев'янів увесь»)

- Яким чином Павлусь переховувався від татар?
- Що відчував Павлусь під час власної небезпеки? Як би ви повели себе на місці хлопця?
- Яка небезпека очікувала хлопця, коли той тікав від татар?
- Що було характерним для татарського коня? («... *Татарський кінь уміє по-майстерному плавати, і хлопець не боявся анітрохи, що кінь утопить»*)
- Якими тепер уявляв хлопець татар всупереч розповідям діда? («*Його огорнув страх. У його уяві татарва була такою силою, що її ніхто не переможе*»)

3.8. Робота над II розділом повісті.

3.8.1. Виразне читання окремих цікавих епізодів розділу.

3.8.2. *Тема:* знайомство Павлуся з козаком Непорадним, зустріч хлопця зі своїм братом Петром.

3.8.3. *Ідея:* уславлення козацької доброти, чуйності, благородства; поважного ставлення одне до одного.

3.8.4. Основна думка:

- 1) Свиридова могила — місце, що єднає минувшину і час, який відбувається у творі.
- 2) Сила і мужність козаків у їх згуртованості, підтримці одне одного, взаєморозумінні.

3.8.5. Композиція.

Експозиція: опис українського степу, розповідь про роль Свиридової могили для козаків, знайомство з козаком Семеном Непорадним.

Зав'язка: незвичайна зустріч Непорадного з Павлусем.

Розвиток подій: опис побуту і дозвілля козаків.

Кульмінація: зустріч Павлуся з братом Петром.

Розв'язка: після перепочину козаки вирішують здійснити наступ на татар.

3.8.6. Сюжет.

Опис українського степу. Розповідь про роль Свиридової могили для козаків. Семен Непорадний знімає з коня пораненого Павлуся, надає йому притулок.

Приїзд козацького загону, в якому служив Петро, брат Павлуся. Зустріч братів. З розповіді Павлуся Петро дізнається про пожежу в Спасівці та трагічну долю своїх рідних. Дід Панас лікує Павлуся. Козаки вирішують вранці наздогнати татарське військо і здійснити напад на нього.

3.8.7. Обговорення змісту II розділу повісті за питаннями:

- Яким уявлявся степ Павлусю? («*Оболонь вкрита травом, що вам сягає до пояса. Між травом квіти аж хапають за очі своїми кольорами. А гляньте довкола себе... Ніде краю не видно. Обрій неба, наче*

вижолоблена півкуля, кругом вас далеко спочиває на землі. Ніде ні лісу, ні гори, лише мурашники видно. А поїдете десять миль в якій-небудь бік — те саме й те саме... ні краю, ні берега») Для чого, на ваш погляд, А. Чайковський так докладно описує красу степу?

- Яке значення мала Свиридова могила для козаків? («...Старші козаки знали, де стоїть Свиридова могила, і кожний до неї потрапить, хоч би і вночі. Тому-то частенько козаки умовлялись збиратися на Свиридову могилу як на місце, де можуть напевно з'їхатися. Тут і річка під боком, де можна напоїти, і трава тут краща для випасу, і кущі над річкою, де при нагоді і сховатися можна»)
- Що означала заграва, яку побачив козак на заході вранці? Як він зреагував на неї?
- Знайдіть у творі опис зовнішності козака Семена Непорядного. («...Був кременний козак літ тридцяти. Одягнений у широчезні, як море, червоні штани, які підперізував широким шовковим поясом. На ногах добрі шкапові чоботи. Сорочка була подерта і замашена та на грудях широко розхристана. Звідки визирали широкі косматі та на сонці засмаглі груди. Миючись, засукав рукави поза лікті й показав жилаві руки з п'ястуками, мов довбеньки») Про що він свідчить?
- Які імена отримували козаки на Січі? («На Січі давали кожному ймення, з яким не розлучався вже до смерті. Хоч би як козака негарно назвати, він цього не соромиться. Козаки говорили: «Не ймення тебе красить, а ти його краси». Найбільш чванився козак тим, коли на ділі довів, що він не є таким, яким його при першій нагоді прозвали»)
- Через що Непорядний не розводив увечері вогню?
- Як Павлусь зустрівся з Непорядним? Про що хлопець розповів козакові?
- Для чого, на вашу думку, татари, коли захопили село Спасівку, запалили його з чотирьох боків?
- Яку допомогу надав козак Непорядний Павлусю?
- На підставі чого Непорядний вирішив, що для татарина основною цінністю був не втікаючий Павлусь, а кінське сідло?
- Як відбулася зустріч Непорядного з півсотною козаків?
- Чим був корисний дід Панас у козацькому гурті? («...Стріляв з рушниці так, що птиці під час льоту не промахнув. До того він знав лічити рани зіллям, та через те радо приймали до гурту»)
- За яких обставин Павлусь зустрівся зі своїм братом Петром? Про що між ними відбулася розмова?
- Чому дід Панас застеріг козаків від необдуманого нападу на татар? («Та ось воно говориться: не скачи у воду, як не знаєш броду. Ми не знаємо, скільки поганців є. Я гадаю, що їх буде більше, як нас. Коли б менше, вони б не наважилися нападати на Спасівку»)

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

I розділ твору

1. Село Спасівка знаходилося на правому березі:
а) *Самари*; б) Дніпра; в) Каяли.
2. Яка історична епоха відображена у творі?
а) Кріпацтва; б) *боротьби українського народу з монголо-татарами*;
в) сучасність.
3. Посередині села можна було побачити:
а) велику крамницю; б) дерев'яну школу; в) *дерев'яну церкву*.
4. На місці, де розбудувалося село Спасівка, ріс:
а) густий ліс; б) *терновий гай*; в) яблуневий сад.
5. Через що село називалося Спасівкою?
а) *Люди оселилися саме на свято Спаса*; б) на честь героя-спасителя;
в) оскільки жінки цього поселення пекли найсмачніші паски.
6. Спасівчани мали славні на цілу Задніпрянщину:
а) *паски*; б) ліси і гаї; в) грушеві сади.
7. Дід Андрій вважав своїм обов'язком привчити Павлуся до:
а) ведення домашнього господарства; б) ковальської справи;
в) *лицарського ремесла*.
8. У минулому дід Андрій був:
а) гончарем; б) ковалем; в) *козаком*.
9. Хто зі святих мав захистити родину від сарани?
а) Микола; б) *Покрова*; в) Василь.
10. Що сталося з дідом Андрієм унаслідок боротьби з татарами? Його було:
а) забрано в полон; б) *вбито*; в) покалічено.
11. Яким чином Павлусь віднайшов можливість утекти від татар?
а) Переліз через огорожу села; б) переховуючись у тернових кущах;
в) *за допомогою коня, який лишився без догляду загарбників*.
12. Чому дозорець-татарин побачив втікаючого Павлуся? Бо хлопець:
а) *був у білій сорочці*; б) голосно вигукував про помсту ворогові;
в) коли біг, розбив глек.

II розділ твору

1. Про красу українського степу люди:
а) *співали у піснях*; б) складали поезії; в) розповідали багато цікавого.
2. Свиридова могила — це місце, де:
а) *козаки частенько могли з'їхатися для зустрічі*;
б) сховані татарські скарби;
в) можна було побачити безліч красивих квітів.
3. На Січі Семен Непорадний славився:
а) чоловічою красою; б) *неабиякою силою*;
в) вмінням красиво співати і розповідати цікаві легенди.

4. Непорадним Семена називали через те, що він:
 - а) був небалакучим; б) помилявся у своїх порадах;
 - в) в якійсь зустрічі з татариним не вмів собі дати ради.
 5. Ймення козакам давали:
 - а) на Січі, ні у кого про це не питаючи; б) під час церковної служби;
 - в) старці, які брали участь у військових похоронах.
 6. Прокинувшись вранці, Непорадний вирішив приготувати:
 - а) уху; б) кашу; в) суп.
 7. У сідлі коня, на якому Павлусь втік від татар, Непорадний знайшов:
 - а) гроші; б) золоті речі; в) смарагдове каміння.
 8. Козаки до свого гурту прийняли січового діда Панаса, бо він:
 - а) знав, яким зіллям лікувати рани; б) потребував сторонньої допомоги;
 - в) вмів смачно готувати їжу.
 9. Серед козаків Павлусь зустрівся з:
 - а) козаком-земляком; б) братом Петром; в) хлопцем такого віку, як він:
 10. Який художній засіб використав автор у фразі: «Ось чого Петро сумний був, мов сова в полудень»?
 - а) Інверсію; б) метафору; в) порівняння.
 11. Скільки козаків приїхало до місця перебування Непорадного?
 - а) Сто; б) н'ятдесят; в) тридцять один.
 12. Кому з героїв твору належить наступна думка: «Я бачу, що в татар вартніше сідло, ніж сам кінь з татариним»?
 - а) Діду Панасу; б) Семену Непорадному; в) діду Андрію.
- Примітка.** За кожен правильну відповідь встановлюється 0,5 бала.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Доведіть, що свої помешкання люди села Спасівка будували для власної зручності, захищаючись від татар.
2. Чому, на ваш погляд, козаки говорили: «Не ймення тебе красить, а ти його краси». Наведіть переконливі обґрунтування.
3. Художній засіб, який А. Чайковський використав у фразі: «Сонце ж уже підійшло високо й озолотило своїми променями степ», називається:
 - а) анафорою; б) епітетом; в) метафорою.

Картка № 2

1. Дослідіть, яке значення мав дід Андрій у вихованні свого внука Павлуса? Свої думки підтвердіть, посилаючись на зміст твору.
2. Чому, на ваш погляд, А. Чайковський називає могили в степу дороговказами? Чи була такою Свиридова могила? Власні думки обґрунтуйте, наводячи переконливі факти з твору.
3. Скільки років було діду Панасу?
 - а) Вісімдесят; б) дев'яносто; в) сто.

Картка № 3

1. Доведіть, що козак Семен Непорадний — добра, щира, милосердна людина. Власні міркування підтвердіть фактами з твору.
2. Вмотивуйте, через що дід Панас, зважаючи на свій вік, виявляв бажання постійно перебувати у гурті козаків і пересуватися з ними?
3. Дід Панас «волочився з козаками, граючи на...»:
 - а) скрипці; б) бандури; в) сопілці.

VI. Підсумок уроку**VII. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів****VIII. Домашнє завдання**

Опрацювати ідейно-художній зміст III, IV розділів повісті, підготувати (за бажанням) малюнки на одну з тем:

- «Краса українського степу»;
- «Щасливе життя мешканців села Спасівка»;
- «Мій улюблений герой повісті».

**A. ЧАЙКОВСЬКИЙ «ЗА СЕСТРОЮ».
ГОЛОВНА ДУМКА ТВОРУ**

Мета: продовжити роботу над опрацюванням ідейно-художнього змісту повісті, зокрема проаналізувати III, IV розділи твору; дослідити і виявити особливості динаміки сюжету «За сестрою»; розвивати творчу уяву, здібності, пам'ять, культуру зв'язного мовлення; збагачувати активний словник учнів; формувати їх кругозір; виховувати у школярів на прикладі лицарських чеснот героїв твору, почуття патріотизму, відданості, віри в перемогу добра, краси, справедливості.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрет А. Чайковського, учнівські малюнки до твору, текст повісті, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

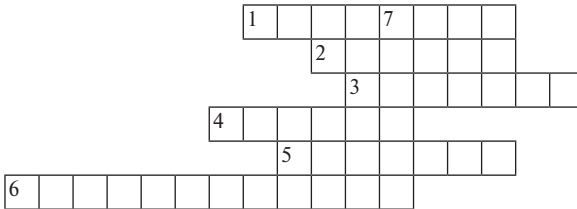
ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Перевірка домашнього завдання**

Огляд учнівських малюнків з відповідним коментарем.

III. Актуалізація опорних знань

1. Розгадати кросворд на тему

«Сторінками життя і творчості А. Чайковського»

По горизонталі: 1. Назва одного з творів письменника. («Богданко») 2. Країна, в якій твори А. Чайковського мали широкий читацький резонанс. (Канада) 3. Посада, яку обіймав майбутній письменник після закінчення Львівського університету. (Адвокат) 4. Місто, де народився А. Чайковський. (Самбір) 5. Жанр твору «За сестрою». (Повість) 6. Письменник, який позитивно оцінив перші твори А. Чайковського. (Коцюбинський)

По вертикалі: 7. Ім'я письменника. (Андрій)

2. Бесіда за питаннями

- Дайте визначення сюжету художнього твору. Назвіть його складові.
- Що впливає на розвиток сюжету твору «За сестрою» А. Чайковського?
- Як реальні події у творі влучно переплітаються з художнім вимислом письменника?
- Якими у творі зображені козаки? Що нового ви про них дізналися?
- Як козаки ставляться одне до одного? Про що це свідчить?
- Чи хотіли б ви стати козаком? Чому? Відповідь обґрунтуйте.

IV. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності школярів

V. Основний зміст уроку

...Той любов'ю повниться, хто рідну землю має під собою.

М. Вінграновський

Роде мій красний, роде мій прекрасний.

Народна творчість

Або волю добути, або дома не бути.

Народне прислів'я

1. Опрацювання змісту III розділу твору

1.1. Виразне читання найцікавіших, на думку учнів, епізодів.

1.2. *Тема:* зображення кмітливості, винахідливості, спритності Непорядного при захопленні у полон татарина.

1.3. *Ідея:* засудження хитрості, підступності ворога (татарин); уславлення прагнення козацтва йти у бій з поневолювачами, захищаючи рідну землю, свій народ.

1.4. Основна думка.

- 1) Тільки в злагоді, впорядкованості, дружній підтримці, порозумінні між козаками — сила запорожців.
- 2) «Хай буде один ватажок, бо де дві газдині, там хата неметена».

1.5. Композиція.

Експозиція: татарин тишком-нишком пробрався до козацького табору, коли запорожці відпочивали.

Зав'язка: С. Непорадний за допомогою аркана спіймав татарина, тим самим зберігши життя багатьом козакам.

Кульмінація: сутичка між Андрієм Недолею та Остапом Тріскою; хитрість татарина з приводу обміну сідла у Павлуса.

Розв'язка: козаки вирушили у похід, щоб забрати у татар нагробованний ясир.

1.6. Сюжет.

Під час відпочинку козаків до їх табору наближався татарин. Він хотів всіх перерізати, але його вислідив і спіймав Непорадний за допомогою аркана. Полонений татарин розповів про напад орди на Спасівку.

До козаків прибув загін на чолі із сотником Андрієм Недолею. Між Андрієм і Остапом виникла сварка стосовно того, хто буде керувати козацьким військом.

Татарин має велике бажання обмінятися з Павлусем сідлами. Хитрість і підступність татарина викриває козак Непорадний.

Козацтво вирішує вийти у похід на татар, користуючись інформацією полоненого.

1.7. Обговорення змісту III розділу за питаннями:

- Як Непорадний вислідив татарина? (*«Непорадний сховався в траву, аби його не помітив ніхто, і пильно зиркав за татариним. Коли він наблизвся до могили, Непорадний держав уже на поготові рушницю...»*)
- Для чого татарин з'явився у козацькому таборі? Якої шкоди він хотів йому завдати? (*«Йому блиснула думка в голові зайти сюди і порізати всіх, мов баранів, поки один видасть із себе голос»*)
- Яким чином С. Непорадний захопив ворога у козацькому стані? (*«Арканом фуркнув у повітрі, став блискавкою розгортатися і впав на голову татарина, коли той брав ножа із зубів у руку. У Непорадного бігали руки, як у ткача. Він великими куснями стягав аркан до себе, а відтак сіпнув з усієї сили, і татарин упав горлиць на землю. ...Миттю підскочив до нього... Скрутив татарина з усієї сили»*)
- Чому С. Непорадний намагався боротися із татариним без допомоги товаришів?
- Для чого дід Панас пропонував козацтву залишити татарина живим? (*«Живий все ж більшу ціну має, ніж мертвий, не руш його»*)
- Чим козаки залякали татарина? (*«Хочеш бути живий, то говори правду, про що тебе буду питати, а то буде з тобою лихо. Козаки не зна-*

ють жартів. Не то щоб тебе вбили, ще мучитимуть спочатку. ...Трохи припечемо п'ятки, то скаже, все виспіває»)

- Що розповів полонений татарин козакам про напад орди на Спасівку? («Ми були цієї ночі в Спасівці. В нашому загоні було чотириста чоловік. Ватажкував нами славний Мустафа-ага, син Ібрагіма, ханського Девлет-гірея. Ми пішли на Україну на свою руку грабити й брати ясир. Що зі Спасівкою сталося, чи багато взяли бранців, я не знаю, бо я стояв за частоколом на варті...
Ми знали про Спасівку, що там живе багатий люд. Це донесли нам крамарі, татари. На це село ми довго збиралися. Де тепер наш кіш, я не знаю. Мабуть, додому повертається»)
- Через що виникла суперечка між Андрієм Неделею та Остапом Тріскою?
- Як ви ставитеся до діда Панаса? Чому?
- Для чого полонений татарин запропонував Павлусеві обміняти сідлами? Чому це не відбулося? (*Непорадний татарину*: «Тобі не побратимства хочеться, а червінців, що в сідлі заховані, ось що!»)
- Що вирішили козацькі ватажки, отримавши інформацію від полоненого татарина? («...Постановили підійти під татарський кіш»)

2. Робота над змістом IV розділу повісті

2.1. Переказ учнями улюблених епізодів з розділу твору.

2.2. *Тема*: зображення битви козацтва з татарами, в результаті якої перемогу отримали запорожці.

2.3. *Ідея*: уславлення мужності, героїзму, винахідливості козаків, їх любові до рідного краю, народу; засудження підступництва, жорстокості татар.

2.4. *Основна думка*: сила козаків у їх завзятості, рішучості, прагненні здобути перемогу над ворогом, жертвуючи своїм життям.

2.5. Композиція.

Експозиція: розмова Павлуся з Петром перед битвою.

Зав'язка: за допомогою полоненого татарина козацтво підступило до татарського ківша.

Розвиток дії: битва козаків з татарами.

Кульмінація: перемога козацтва, полонений молодий Мустафа-ага.

Розв'язка: полонений татарин отримує волю.

2.6. Сюжет.

Хвилювання Павлуся перед битвою. Під час військових подій Петро намагається бути з братом.

Козаки у стані ворога. Битва. В бою гине Тріска, багато козаків. Поховання загиблих. Перемога над ворогом. В полон до козаків потрапляє молодий Мустафа-ага.

С. Непорадний відпускає полоненого ним татарина на волю.

2.7. Бесіда за питаннями:

- Якою уявляв Павлусь битву козаків з татарами? (*«Побачить, як козацтво стрінеться з татарами, тими страшними чортами, що цієї ночі так лютували в Спасівці»*)
- Про кого турбувався Петро перед боєм? (*«Ти, братику, вважай, аби де в купу не попав. Держися сотника або діда Панаса. Держи добре коня»*) Чому? (*«Тепер йому стало ніяково, коли подумав, що його можуть убити, а тоді Павлусь стане круглим сиротою, на опіці чужих людей. Хлопцеві саме тепер треба опіки, а йому честь козацька не дозволяє остатись позаду та пильнувати брата»*)
- В чому виявилася радість Петра перед боєм?
- Погодні умови сприяли чи перешкоджали битві козаків з татарами? (*«Був полудень. Сонце страшенно пекло. І коні, і люди попріли. Земля гуділа глухо від кінського ступання. Коні обганялися довгими хвостами та головами від мух, що роєм літали над ними»*)
- Через що козаки не змогли зненацька захопити татарський табір? (*«Татари, не побачивши на могилі дозорця, затривожились...»*)
- Яким ви уявили татарський кіш? Виразно прочитайте, як про це зазначено у творі. (*«Перед ним був татарський кіш. Коні лежали в траві. За ним стояли рядком козацькі вози. До возів з другого боку поприпинані були воли, що лежали в траві. А далі стояли татарські гарби поміж татарами»*)
- Чим був вражений Павлусь після бою? (*«Він побачив те, що дідусь йому розказував, і це показалося правдою. Тепер татари не здавалися йому такими страшними, як учора. Козаки сильніші. Коли б так було вчора, не вбили б вони дідуся й маму, не взяли б сестру в полон»*)
- Яку тактику обрав Тріска під час бою?
- Як під час битви відображена завзятість, взаємопідтримка козаків?
- Стисло опишіть битву козаків із татарами.
- Як повів себе полонений молодий Мустафа-ага? (*«Не смій, гяуре, зневажати його світлість хана ханів, бо він вас усіх переріже або в полон візьме»*)
- Чому полонений молодий Мустафа-ага, на думку Недолі, мав велику цінність? (*«Цей татарин для нас вартніший, ніж сьогоднішня перемога. Полковник наказав мені неодмінно дістати якого знатного татарина. Від нього він гадає дізнатися децю про намір орди»*)
- Яким чином здійснювалося поховання козаків? У чому особливість цього ритуалу? (*«Кожен прощався з товаришем. Один козак прочитав над трупами молитву, і тепер складали їх на дно ями так обережно, як мати кладе скупану дитину в колиску. Голови понакривали червоними китайками. Біля кожного поклали його зброю, перехрестили і почали мовчки жменями насипати землю. Кожний козак укинув бодай грудку землі»*)
- Що здобули козаки після перемоги над татарами? (*«З цієї битви здобули козаки чимало користі. У татар знайшли багато червонців, талярів, піймали більше сотні добрих коней і забрали татарську зброю»*)

- Чому Непорадний відпустив полоненого татарина? Як на це зреагував сам татарин? («Татарин радів дуже. Він не надіявся такого кінця і почув себе дуже щасливим»)

VI. Закріплення вивченого матеріалу

1. Розв'язування тестових завдань

III розділ повісті

- Непорадний був майстром:
 - гарно співати; б) смачно готувати їжу; в) *орудувати арканом*.
 - Під час боротьби з татариним С. Непорадний не хотів:
 - виявити свою слабкість*; б) думати про власну смерть; в) застосовувати ніж.
 - Серед гурту козаків татарську мову знав:
 - Петро; б) *дід Панас*; в) Семен Непорадний.
 - Скільки чоловік налічував татарський загін, що здійснив набіг на Спасівку?
 - Тисячу; б) *чотириста*; в) сімсот.
 - Чому татари напали на мешканців Спасівки? Оскільки спасівці:
 - не оплачували їм податків; б) *були багатими*; в) провокували їх на це.
 - Загоном татар, що здійснили набіг на татар, керував:
 - Ібрагім; б) Гасан; в) *Мустафа-ага*.
 - Андрій Недоля за необережність козаків у степу назвав їх:
 - пташенятами; б) *чабанами і крамарями*; в) безпечними і неорганізованими.
 - На думку діда Панаса, «де дві гадзині, там...»:
 - постійні сварки і лайка; б) злагода і щастя; в) *хата неметена*.
 - Военною здобиччю С. Непорадного був татарський:
 - ніж; б) *кінь*; в) амулет.
 - Павлусь і татарин домовились між собою про те, що:
 - хлопець віддасть йому сідло*; б) вони обмінюються конями; в) татарин допоможе Павлусю знайти сестру.
 - Татарин наближався до обозу, як:
 - лис; б) *кіт*; в) вовк.
 - На думку татарина, коли людина спить на сонці, то:
 - її тіло засмагне або обгорить; б) *сон її важкий*; в) вона повинна мати при собі розряджену зброю.
- Примітка.** За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

IV розділ твору

- Татари у творі названі:
 - демонами; б) вовкулаками; в) *чортами*.
- Козаки йшли на бій з татарами, наче на:
 - свято*; б) зустріч з давніми знайомими; в) рицарський турнір.

3. Що відчував Павлусь перед боєм козаків з татарами?
 - а) Радість і піднесеність; б) байдужість до всього; в) *жах*.
4. Тікаючи від татар, що палили Спасівку і знищували її населення, Павлусь встиг захопити:
 - а) печеного хліба; б) *бубликів з медом*; в) смажених пиріжжів.
5. Яка річка протікала неподалік від місця зупинки татар?
 - а) Донець; б) *Самара*; в) Каяла.
6. Татарське військо перед боєм розташувалося:
 - а) колом; б) *півмісяцем*; в) невеличкими купами.
7. Кидаючись до бою, татари викрикували:
 - а) *«Аллах!»*; б) *«З нами Аллах!»*; в) *«Бий русичів!»*
8. Під час бою татари роїлися, мов:
 - а) бджоли; в) шершні; в) *оси*.
9. Після закінчення бою дід Панас:
 - а) відшукував у татар здобич; б) пильнував коней; в) *перев'язував поранених*.
10. Козаків татари називали:
 - а) русинами; б) *гаурами*; в) гіреями.
11. Після закінчення бою:
 - а) козаки пограбували татар; в) татари поранили Павлуся; б) *у полон до козаків потрапив молодий Мустафа-ага*.
12. Після битви з татарами козаки здобули чимало користі, а саме:
 - а) *піймали більше сотні добрих коней*; б) забрали килими; в) визволили полонених.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Дослідіть, в чому виявилася мужність, винахідливість, кмітливість козаків під час бою з татарами? Відповідаючи, посилайтеся на факти з твору.
2. Поміркуйте, чи варті козаки поваги, слави у нашого народу? Яким ви уявляєте сучасного козака? Свої думки обґрунтуйте.
3. Підкрадаючись до посулих козаків, татарин хотів:
 - а) *порізати запорожців*; б) викрасти Павлуся; в) забрати своє сідло.

Картка № 2

1. Охарактеризуйте С. Непорядного. Яке враження він справив на вас?
2. Прокоментуйте, що мав на увазі дід Панас, говорячи: «...Де дві газдині, там хата неметена». Свої міркування вмотивуйте.
3. «Гей, козаки! Уставайте! — кричав захриплим голосом Непорядний. — Маємо гостя». Про якого гостя йдеться мова?
 - а) Б. Хмельницького; б) діда Андрія; в) *татарина*.

Картка № 3

1. В чому, на ваш погляд, виявилась підступність, хитрість татарина? Чи бувають такі «татарини» у нашому суспільстві? Власні думки обґрунтуйте.
2. Дайте власну оцінку поведінці козаків під час бою з татарами. Через що вони подолали ворожу силу? Відповідаючи, посилайтеся на факти з твору та власні спостереження.
3. Між якими героями твору відбулася сварка у козацькому середовищі?
 - а) *Останом Тріскою та Андрієм Недолею*;
 - б) дідом Панасом і Семеном Непорадним;
 - в) Андрієм Недолею та Петром.

VII. Підсумок уроку. Бесіда за питаннями

- Які епізоди твору вас найбільше вразили? Чому?
- Чи хотіли б ви бути героями цього твору? Свою відповідь вмотивуйте.
- Якому герою повісті ви симпатизуєте, а до якого ставитеся зневажливо? Власний вибір обґрунтуйте.

VIII. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів**IX. Домашнє завдання**

Ознайомитися із змістом V, VI розділів повісті, вміти висловлювати свої думки про вчинки та поведінку героїв твору.

А. ЧАЙКОВСЬКИЙ «ЗА СЕСТРОЮ». ГЕРОЇЗМ, ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ, ВІРНІСТЬ У ТВОРІ

Мета: продовжити опрацьовувати зміст твору, зосереджуючи увагу на V, VI розділах повісті; дослідити, як на прикладі козаків розкриваються кращі риси характеру українського народу-патріоту; розвивати творче та логічне мислення, увагу, спостережливість, уміння грамотно висловлювати свої думки, враження, робити висновки; раціонально використовувати навчальний час; виховувати почуття поваги до творчості А. Чайковського, шанобливе ставлення до історичного минулого рідного краю; прищеплювати інтерес до наслідків власної праці, пунктуальність.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрет А. Чайковського, текст твору, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань у формі гри «Найуважніший»

Завдання: визначити, кого з героїв твору стосується наступна фраза.

- «...Стала оборонятися кулаками, мов добнями, і зубами. Не могли її подолати, бо коли побачила, як її Ганю таки взяв татарин на руки і поніс, зомлілу, вона, мов несамовита, кусала і била кулаками та розкидала татар, мов околоту». (*Палажка*)
- «Його огорнув страх. У його уяві татарва була такою силою, що її ніхто не переможе. Дідусь розказував йому, як козаки били татар; та ось він бачив, як татарви нічого не стримало, і дідусь, і багато інших дужих козаків полягли». (*Павлусь*)
- «...Був кремезний козак літ тридцяти. Одягнений у широчезні, як море, червоні штани, які підперізував широким шовковим поясом. На ногах добрі шкапові чоботи. Сорочка була подерта і замашена на грудях, широко розхристана, звідки визирали широкі косматі та на сонці засмаглі груди». (*Семен Непорадний*)
- «Йому було вісімдесят літ зроду, та хоч було спочити старим костюм у якому зимовнику, він не давався старості і волочився з козаками, граючи на бандурі та розвеселяючи їх грою й співами».
- «Йому блиснула думка в голові зайти сюди і порізати всіх, мов баранів, поки один видасть із себе голос... Хлоп високий і плечистий, він засукав рукави своєї свитки, поправив шапку й витягнув з-за пояса довгого ножа». (*Татарин, який після опинився у полоні*)
- «...Митець був арканом орудувати. У цьому була найбільша його заслуга». (*Семен Непорадний*)
- «Такий лад завів у селі старий досвідчений козак, котрий прийшов сюди з першими поселенцями». (*Старий Охрим*)
- «...Пильнував пасіки, доглядав хату і дітей. Вважав своїм обов'язком привчити Павлуса до лицарського ремесла». (*Дід Андрій*)
- «В таких молодечім пориві зробив він не одно таке, за що хотіли його батьки покарати. Тоді він утікав або до діда в пасіку, або в тернину, звідки не вийшов би був нізачо в світі, хоч не раз був дуже голодний». (*Павлусь*)
- «...Був відважний козак і не жалів себе. Тепер йому стало ніяково, коли подумав, що його можуть убити, а тоді Павлусь стане круглим сиротою, на опіці чужих людей». (*Петро*)
- «Він лежав на розстеленому кожусі спиною вгору, оперши голову на схрещені руки. Він, очевидно, заснув на спеці, не спавши цілу ніч». (*Татарський дозорець*)
- «Цей татарин для нас вартніший, ніж сьогоднішня перемога». (*Молодий Мустафа-ага*)

Примітка. За кожную правильну відповідь встановлюється 1 бал.

III. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності школярів

IV. Основний зміст уроку

*Щастя в повітрі не в'ється, воно
в боротьбі дістається.
Народне прислів'я*

1. Круглий стіл. Козацтво у творі А. Чайковського «За сестрою». Обговорення питань

- Хто є представниками українського козацтва у творі? (*Родина Судаків, Семен Непорадний, Андрій Недоля, Остап Тріска, дід Панас*)
- Що їх об'єднує? (*Дружба, єдина мета, взаємодопомога, розуміння одне одного*)
- Чому козаки намагаються досягти своєї мети, хоча це і досить складно?
- За якими правилами живуть козаки? Відповідь у формі гри «Карусель». Наприклад:
 - вірно служити народу, обороняти його від будь-якого ворога;
 - допомагати один одному;
 - бути чесним, благородним, відповідальним, мужнім;
 - стійко витримувати військові труднощі;
 - дотримуватися клятви.
- Яким у творі зображений рід Судаків?
- Для чого А. Чайковський приділяє у творі багато уваги Семену Непорадному?
- Що нового і цікавого ви дізналися, читаючи цей твір з життя козаків? (*Надання ймення; вміння приготувати їжу; ритуал поховання*)
- Які твори про козаків вам уже відомі? (*І. Нечуй-Левицький — «Запорожці», О. Сенатович — «Малий Віз», І. Крип'якевич — «Малі козаки», «Бурсаки»*)
- Чи буде Павлусь у майбутньому козаком? Відповідь вмотивуйте.

2. Опрацювання змісту V розділу твору

2.1. Виразне читання окремих частин (уривків) розділу.

- 3.1. *Тема:* зображення визволення окремих спасівчан від татарської неволі, зустріч батька (Степана) з синами.
- 3.2. *Ідея:* віра Павлуся у можливість віднайти свою сестру — визволити її з поневолення.
- 3.3. *Основна думка:* тільки мужня, наполеглива, сильна духом людина здатна на великі звершення; віра, надія, любов — ось ті критерії, яких дотримується головний герой твору.
- 3.4. Композиція.

Експозиція: звільнення Степана Судака від татарських пут та його допомога іншим бранцям.

Зав'язка: втеча полонених спасівчан від татар, зустріч Степана із синами.

Кульмінація: Павлусь вимагає від батька дозволу на продовження пошуку сестри.

Розв'язка: шлях Павлуся на південний захід — до Криму.

2.6. Сюжет.

Степан Судак розпутує мотузку на руках і за допомогою ножа допомагає багатьом спасівчанам. Під час нападу козаків на татар бранці тікають до річки в очерет.

Зустріч Степана Судака з синами. Козаки переслідують татар.

Павлусь, усупереч застереженням батька і брата вирушає у небезпечну подорож, щоб визволити рідну сестру з неволі.

2.7. Бесіда за питаннями:

- Як зреагували татари на раптовий напад на них козаків?
- Про що свідчить ставлення татар до полонених? Яким чином загарбники їх утримували? («...Розмістили бранців за їх вартістю. Дівчат та малих дітей окремо, жінок та козаків теж окремо. Усіх стерегли пильно і не розв'язували їм руки. Гіршу частину здобичі вели на мотузках рядом з кінями»)
- Чому Степан Судак неволю сприймав гірше за смерть? («Степан не знав, що сталося з Ганною та Палажкою; не знав, чи вони живі, чи в неволі. Він волів би, щоб їх убили. При згадці про неволю в нього замирало серце з болю»)
- Яким чином Степан визволився з пут мотузки і допоміг іншим? («На його радість, вузол попускав щораз більше. ...Вкінці почув свої руки вільними. Не встаючи із землі, він вийняв обережно з кишені ножа і найближчому товаришеві розрізав мотуз. Ніж пішов по руках...»)
- Про що роздумували полонені втікачі, сидячі в очереті? («Всього тому доба, як кожен був щасливий у своїй хаті, серед якої сім'ї. Те щастя ніколи вже не вернеться»)
- Як козаки Недолі зустрілися із спасівчанами-бранцями? Виразно прочитайте.
- Що ви відчули, коли прочитали про зустріч батька з синами?
- Чим пояснити те, що козаки намагалися здійснювати напад на татар опівдні? («Опівдні найліпше нападати, бо і видно, і татарин лінивий від спеки, неповороткий»)
- Чому Павлусь постійно був знервований?
- Прокоментуйте, з чим пов'язано те, що Павлусь уперше в своєму житті зарубав людину — полоненого татарина? («Злодії, пси, чорти! Ви дідуся вбили, ви маму вбили, ви сестру зарубали! Ось тобі, ось тобі!» «Він перший раз убив людину. Йому стало страшно, в очах потемніло, і він зомлів»)

- Яка доля очікувала Ганну в полоні? Що про це розмірковував Павлусь? («Він знав... що то значить татарська неволя, в яку попала Ганна. Кожна дитина на Україні знала, що поганці виробляють з бранцями, як їх продають, мов товар, на базарі. І він уявляв собі свою любу сестричку, як її татарин веде на мотузці на базар, як її поганці оглядають та торгують, а відтак везуть у далеку турецьку землю, геть за море, і звідти ніколи їй не вернутись»)
- Чому Павлусь потайки від усіх вирушає в дорогу, щоб наздогнати татар?
- Як наука діда Андрія допомогла Павлусю знайти вірний шлях до Криму? («Там і Крим лежить». «Ось це — Великий Віз, а ця зоря над нами — то показує північ. Ну, навпроти неї мусить бути південь»)
- Чим пояснити пророкування козака Недолі стосовно того, що з Павлуса «кошовий буде»?

3. Робота над змістом VI розділу повісті

3.1. Переказ окремих цікавих епізодів з твору.

3.2. *Тема:* зображення подорожі Павлуса під час пошуку сестри та лиха, яке з ним трапилось при зустрічі з Харцизом Карим.

3.3. *Ідея:* возвеличення любові, вірності, мужності, винахідливості, великого терпіння (Павлусь); засудження жорстокості, підступності, зради, прагнення до збагачення (Харциз Карий).

3.4. *Основна думка:* на горі іншого свого щастя не збудуєш.

3.5. Композиція.

Експозиція: Павлусь подорожує, розшукуючи Ганну.

Зав'язка: сутичка між Харцизом і хлопцем.

Кульмінація: Карий продає Павлуса татарським купцям.

Розв'язка: страшний суд Гусейна над Карим.

3.6. Сюжет.

Павлусь розшукує сестру. Двічі зробив зупинку для перепочинку. Харциз Карий, який вислідив хлопця, не дав йому можливості подорожувати далі.

Злодій продає Павлуса татарам-купцям.

Карий раптово зустрічає козаків і намагається вдати із себе полоненого, що втік від татар. Гусейн впізнає Карого. Козаки дізнаються про долю Павлуса. Суд над харцизом, який чинить Гусейн.

3.7. Бесіда за питаннями.

- Яким ви уявляєте Павлуса-козака? Що про це зазначено у творі? («Хлопець за ці два дні освоївся зі степом і татар тепер не боявся. В нього ж була шабля й два пістолі»)
- Як можна охарактеризувати хлопця, який вирішив самостійно розшукувати свою сестру?
- Де Павлусь зробив першу зупинку для перепочинку?
- Яке значення має опис природи під час подорожі героя?

- Якими навичками повинен володіти подорожуючий? Чи є вони у Павлуся?
- Що приготував собі хлопець на вечерю, зупинившись вдруге? Прочитайте про це виразно. («...Павлусь докинув бадилля, полум'я спалахнуло, і він заходився коло риби. Він зарізав її ножем, випотрошив, посолив з усіх боків і поклав на грань. Відтак обертав її на всі боки, поки не спеклася як слід»)
- Як, на ваш погляд, Харциз вислідив хлопця? Відповідь умотивуйте.
- Чи мав можливість Павлусь втекти від Харциза? Чому?
- Для чого Павлусь розповів Харцизу про свої наміри під час подорожі?
- Яким чином Карий допоміг Павлусеві?
- Чи виправдалися слова Павлуся, адресовані Харцизу: «Продав ти мене, юдо, Бог тебе певно покарає!»?
- Чим «прославився» Харциз на Україні? («Чимало було в нього гріхів на душі. Він показував татарам дорогу на Україну, крав козацьких коней, хлопців та дівчат, де вдавалося, і перепродував татарам»)
- Чому козаки не повірили Карому і його балачкам?
- Як поранений татарин охарактеризував Карого? («Він потурнак, татарам служить, людей продає»)
- Яку кару пропонували козаки вчинити над Карим?
- Чи можна засудити Гусейна за жорстокість по відношенню до Карого? Свою думку обґрунтуйте.

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Розв'язування тестових завдань

У розділ повісті

1. Бранці здогадувалися, що їх незабаром визволять козаки, бо:
 - а) отримали звістку про це; б) *татари раптом сполошилися*;
 - в) були впевнені у цьому.
2. Татарва кинулася до коней та зброї і вискочила з коша, почувши:
 - а) крики козаків; б) *свистілку*; в) гуркіт возів.
3. Про кого з полонених А. Чайковський зазначає: «Без шапки і босий, в одній свитині, із зв'язаними руками»?
 - а) Козака Недолю; б) *Степана Судака*; в) сина Мустафи.
4. Татари годували полонених, як:
 - а) худобу; б) жеребців; в) *собак*.
5. Для Степана Судака неволя:
 - а) не уявлялася страшною; б) *була гіршою за смерть*;
 - в) випробовуванням на мужність.
6. Коли у татарському таборі виник переполох, полонені схопились і побігли до:
 - а) лісу; б) розруйнованого міста; в) *берега річки в очерет*.

7. Зустрівши своїх синів, Степан Судак назвав їх:
а) *соколами*; б) орлами; в) провісниками щастя.
 8. В який час, на думку козаків, краще здійснювати напад на татар?
а) поночі; б) *ополудні*; в) вранці.
 9. Тікаючи від козаків, татари рухалися до:
а) *Криму*; б) Кавказу; в) Туреччини.
 10. Кожна дитина на Україні знала, що татари виробляють з бранцями, а саме:
а) годують ними хижих тварин; б) *продають, мов товар, на базарі*;
в) примушують їх виконувати каторжну роботу.
 11. Яким чином орієнтувався Павлусь, їдучи до Криму, щоб визволити з полону сестру?
а) *Дивлячись на зорі*; б) за допомогою компасу;
в) покладався на татарського коня.
 12. Хто з героїв твору пророкував, що Павлусь у майбутньому буде кошовим?
а) *Недоля*; б) Степан Судак; в) дід Андрій.
- Примітка.** За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

VI розділ твору

1. Розшукуючи сестру, Павлусь їхав у напрямку:
а) північного заходу; б) *південного заходу*; в) сходу.
2. Яким чином хлопець намагався захистити себе від комарів?
а) *Ватрою*; б) розганяв їх гілкою верби;
в) плигав на місці, розмахуючи руками.
3. Голодний Павлусь, вдруге зупинившись на перепочинок, на вечерю приготував собі печену:
а) *рибу*; б) жабу; в) гадюку.
4. Вранці хлопець прокинувся від того, що його хтось:
а) кликав; б) *сильно штовхнув*; в) поцілував у праву щоку.
5. «Бог тебе певно покарає!» — так вигукнув хлопець Харцизу за те, що він Павлуса:
а) побив; б) *продав татарам-купцям*; в) обміняв у татар на свою дочку.
6. Татари-купці їхали в Крим з:
а) Візантії; б) *Києва*; в) Одеси.
7. Який художній засіб використав автор твору у фразі: «Він заспівав, аж луна по степу пішла»?
а) Епітет; б) порівняння; в) *метафору*.
8. Зустрівшись з козаками, Харциз боявся, щоб:
а) у нього не забрали сідло коня з червінцями;
б) *його хто не впізнав*;
в) ті не звинуватили його у вбивстві діда Андрія.
9. Козаки пригостили голодного Харциза:
а) салом і кашею; б) *кількома сухарями і сушеною рибкою*;
в) печеним м'ясом.

10. Хто чинив суд над Харцизом Карим:
 - а) Гусейн; б) Недоля; в) Степан Судак.
11. Харциз Карий був потурнаком, тобто це той, хто:
 - а) *служить татарам і людей продає*; б) жив самотньо від людей; в) перепродавав грабованих коней.
12. Карий набрехав козакам, що він у татарській неволі був... літ:
 - а) *п'ять*; б) сім; в) шість.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

1. Робота на картках

Картка № 1

1. Охарактеризуйте поведінку харциза. Чи можна було йому простити вчинені ним злочини? Свої міркування обґрунтуйте.
2. Чим пояснити, що Степан Судак дбав не тільки про власне визволення, а й про інших спасівчан? Які риси характеру виявилися при цьому у героя?
3. Перебуваючи у полоні, Степан Судак звільнив собі руки від мотузки:
 - а) *розв'язавши її зубами*; б) застосувавши ніж; в) скориставшись вогнем.

Картка № 2

1. Прокоментуйте, для чого, на ваш погляд, потрібні були гроші Харцизу, а для чого — хлопцю. Вмотивуйте свої міркування.
2. Дослідіть, як у творі добро перемагає зло. Наведіть переконливі обґрунтування.
3. Про яке Сузір'я згадується у творі під час подорожі Павлуся до Криму?
 - а) Малий Віз; б) *Великий Віз*; в) Водолія.

Картка № 3

1. Що, на ваш погляд, є щастям? Яким його уявляють спасівчани, що втекли від татар? Свої міркування обґрунтуйте.
2. Дослідіть, як горе кожного спасівчанина пов'язано із стражданнями всієї України. Власні думки вмотивуйте.
3. Скільки разів Павлусь під час подорожі робив зупинку для перепопинку, доки його не вислідив Харциз Карий?
 - а) *Двічі*; б) тричі; в) один.

VI. Підсумок уроку

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів

VIII. Домашнє завдання

Скласти план до характеристики образу Павлуся, дібрати цитати; знати ідейний зміст VII–IX розділів повісті.

А. ЧАЙКОВСЬКИЙ «ЗА СЕСТРОЮ». ГОЛОВНИЙ ГЕРОЙ ТВОРУ

Мета: опрацюючи ідейно-художній зміст VII–IX розділів твору, також звернути увагу на особливості використання фольклорних мотивів і засобів у повісті; охарактеризувати образ головного героя твору Павлуся Судака; розвивати культуру зв'язного мовлення, логічне мислення, увагу, спостережливість, уміння грамотно висловлювати власні думки, почуття, враження; формувати кругозір, світогляд; виховувати почуття любові до рідної землі, своєї родини, поваги до історичного минулого, його видатних осіб і героїв; прищеплювати пунктуальність.

Тип уроку: засвоєння знань і формування вмінь.

Обладнання: портрет А. Чайковського, бібліотечка його творів, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

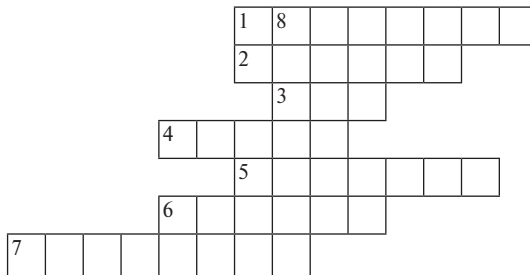
II. Актуалізація опорних знань

1. Конкурс-гра «Сторінками повісті А. Чайковського “За сестрою”»

Підготовчий етап: клас розподіляється на дві команди. Обираються капітани у конкурсі-грі (проводиться жеребкування).

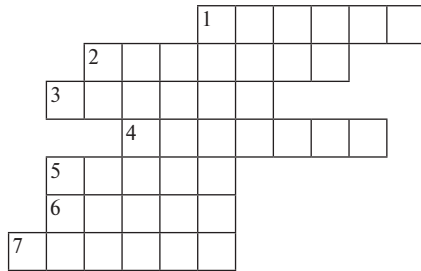
Завдання конкурсу-гри: розгадати кросворд протягом 5–7 хвилин.

Кросворд для першої команди

По горизонталі: 1. Назва села, де жила родина Судаків. (*Спасівка*) 2. Хто продав головного героя татарам-купцям? (*Харциз*) 3. Засіб, за допомогою якого татари перевозили награване майно. (*Віз*) 4. Зброя, якою козаки використовували під час бою з татарами. (*Шабля*) 5. Командир татар. (*Мустафа*) 6. Прізвище одного з козацьких ватажків. (*Трипка*) 7. Час, який обрали козаки для атаки на татар. (*Полудень*)

По вертикалі: 8. Ім'я головного героя твору. (*Павлусь*)

Кросворд для другої команди

По горизонталі: 1. Ім'я полоненого татарина. (*Гусейн*) 2. Дружина Степана Судака. (*Палажка*) 3. За допомогою чого Непорадний захопив татарина? (*Аркана*) 4. Музичний інструмент, яким володів дід Панас. (*Бандура*) 5. Не скачи у воду, як не знаєш... (*Броду*) 6. Герой, який перебував серед козацтва і знав татарську мову. (*Панас*) 7. Прізвище козацького ватажка. (*Недоля*)

По вертикалі: 1. Ім'я сестри головного героя повісті. (*Ганнуся*)

2. Закінчення конкурса-гри. Підбиття підсумків**III. Оголошення теми, мети уроку.
Мотивація навчальної діяльності школярів****IV. Основний зміст уроку**

Добро не пропадає, а зло вмирає.

Народне прислів'я

Яке це щастя дороге — мати свою рідну сторону.

О. Твардовський

Є злочин, який спокутувати неможливо: це зрада Батьківщині.

П. Пуаст

1. Характеристика образу Павлуся**1.1. Орієнтовний план до образу.**

- 1) Павлусь — представник славного козацького роду Судаків.
- 2) Портрет і зовнішність п'ятнадцятирічного юнака.
- 3) Вольові якості: а) цілеспрямованість і наполегливість; б) мужність і витримка; в) незламність і твердість; г) готовність на самопожертву; д) велика сила волі; е) ненависть до гнобителів українського народу, зрадництва.
- 4) Розум і кмітливість: а) володіння зброєю; б) застосування знань, отриманих від діда Андрія і козаків.
- 5) Почуттєві риси: а) справедливість; б) вірність; в) сердечність і доброта; г) гордість; д) кмітливість і винахідливість; е) любов до сестри, родини, рідного краю; є) вміння реально оцінювати ситуацію.
- 6) Павлусь — відважний лицар і герой.

1.2. Бесіда за питаннями.

- До якого роду належав Павлусь?
- Про що свідчить те, що батьки іноді хотіли покарати сина за його молодечий порив?
- Який вплив мали розповіді діда Андрія на формування світогляду, кругозору Павлуса?
- Чому протягом свого життя Павлусь не раз згадував повчання діда?
- Як хлопець ставився до своєї сестри?
- Яким чином пожежа Спасівки, смерть діда і матері від рук татар вплинули на Павлуса?
- Які враження залишилися у хлопця після перебування серед козаків? Чому він від них навчився?
- Чим пояснити те, що наказ батька і прохання брата не зупинили пошуки Павлом сестри?
- Яких страждань зазнав хлопець, перебуваючи в неволі?
- З чим пов'язано те, що Павлусь повинен був стати мусульманином? Як він до цього поставився? В чому виявилася мужність, винахідливість, витримка хлопця, щоб віднайти сестру?
- Як би ви повели себе, перебуваючи на місці Павлуса — шукача рідної сестри?
- Через що Павлусь з Ганнусею постійно намагався якомога швидше повернутися додому, хоча у Девлет-гірея їм гарно жилося?
- Чи будуть, на ваш погляд, щасливими брат і сестра?
- Дослідіть, як саме автор твору ставиться до своїх героїв. Спостереження обґрунтуйте.

1.3. Гра «Вільний мікрофон». Учні стисло висловлюють власну думку, відповідаючи на питання: «Чи можна Павлуса вважати справжнім героєм, козацьким лицарем? Чому?»

1.4. Цитатна характеристика.

- «Дід Андрій вважав своїм обов'язком привчити Павлуса до лицарського ремесла. Вчив його їздити на коні, кидати списом та арканом, стріляти з рушниці та з лука й орудувати шаблею. Часом оповідав йому про Запорожжя, про козаків, їхні звичаї та про всі походи й пригоди із свого життя».
- «Павлусь мріяв про те, коли й він підросте, стане славним козаком».
- «Здається, не було нічого такого, чого б Павлусь для Гані не зробив».
- «Павлусь підніс вгору свого супротивника та, як лише цей відстав від землі, розмахнув ним і кинув на землю».
- «Павлусь дивився на те все наляканими очима. Йому здавалось, що це якийсь страшний сон, з якого не можна прокинутися».
- «Його огорнув страх. У його уяві татарва була такою, що її ніхто не переможе. Дідусь розказував йому, як козаки били татар, та ось він

бачив, як татарви нічого не стримало, і дідусь, і багато інших дужих козаків полягли».

- Непорадний: «Козакові соромно плакати, ось що. Виростеш — козаком станеш, тоді й засоромишся».
- «У Павлуся забилося серце, коли почув сотників наказ. Він сьогодні побачить те, що від дідуся стільки наслухався. Побачить, як козацтво стрінеться з татарами, тими страшними чортами, що цієї ночі так лютували в Спасівці».
- «Злодії, пси, чорти! Ви дідуся вбили, ви маму вбили, ви сестру забрали! Ось тобі, ось тобі! — Тепер Павлусь отямився. Він перший раз убив людину. Йому стало страшно, в очах потемніло, і він зомлів. Його взяв на руки Степан і став відтирати».
- І він уявляв собі свою любов сестричку, як її татарин веде на мотузці на базар. Як її поганці оглядають та торкають, а відтак везуть у далеку турецьку землю, геть за море, і звідти ніколи їй не вернутись».
- «Хіба ж, тату, так її нещасну, залишимо без помочі?»
- «Дідусева наука стала йому в пригоді. “Ось це Великий Віз, а ця зоря над нами — то показує північ. Ну, навпроти неї мусить бути південь”».
- Недоля: «Як хлопець з цього вийде цілий, то знайте, що з нього кошовий буде».
- «Хлопець за ці два дні освоївся зі степом і татар тепер не боявся. В нього ж була шабля й два пістолі,— то не те, як він тікав зі Спасівки. Тепер він уже між козаками бував у поході і бачив, як татар б’ється».
- «Продав ти мене, юдо, Бог тебе певно покарає. Вони мене завезуть в Крим, то, може, й сестру легше знайду».
- «Помагав татарам у всьому і вчився заповідливо татарської мови. Він був тямущий, і татари не могли надивуватись. Хлопець вдавав із себе до всього охочого, широкого і виконував усі роботи вправно».
- «Ні, не прийму! І моєї християнської не зречусь... Хоч і повісьте. По що мені опісля в смолі горіти».
- «Внизу, в челядній, вибили Павлуся так, що зі спини аж кров потекла. У хлопця бігли сльози з очей, аж покусав губи до крові, а ні раз не застогнав».
- «Допоможіть мені, Господи Спаси і свята Покрово, визволитися та козаком стати! Усі ці шаласи я з димом пушу і із землею зрівняю».
- «Готувався до втечі повільно і розумно. Він став обкрадати конюхів. В одного вкрав ножа, в другого — сумку та харчі, у третього — вуздечку. Усе те ховав уночі в дуплясте старе дерево. При цім був покірний, слухняний, усім служив охоче, так що ніхто його не заперечував».

- «Або втечу і вернуся сюди з козаками й усі ті шатра поперевертаю, або мене зловлять і повісять. Довше так жити не можу, а бідної Ганни, мабуть, не відшукаю, пасучи табуни або вислужуючи татаринів у дворищі».
- «Павлусь уже мав досвід. Він знав, як зловити в ріці рибу, як застрелити з лук птицю, а ще знав, що таке Харциз і як його треба берегти».
- «Він теж козацька дитина і не гірший від інших. Як гинути, то гинути. Він піде сміливо на смерть з козацькою піснею на устах... Та він ще вилає всіх татар і їхнього Магомета».
- «Я знаю, що в татар менше карають, коли бранець сам вернеться з доброї волі».
- «Цю щасливу нагоду хотів він використати на те, щоб відшукати і визволити сестру. Він склав собі цілий план, як це зробити. Знав добре, що Мустафа-ага, певно, живий у полковника і що його знайдуть, як лише покаже їм дорогу. За це відкриття можна надіятися великої винагороди, а навіть свободи, а тоді вернеться разом із сестрою на Україну. Він і не думав про те, щоб без сестри вертатися, й вірив, що йому Бог pomoже сестру відшукати».
- «Боже наш! Я бачу твою руку в цім усім. Я, бідний невільник, пустився навмання, бачачи в цьому моє спасіння. Ти вдержав мене і завернув, та це мені вийшло на добре. Мали мене нагайками вбити, та твоя могутня рука спасла мене. Чи гадав я, куди мене твоє святе провидіння заведе? Боже, Боже! Не покидай мене, вислухай мою молитву, допоможи мені! На тебе моя надія!»
- «Тепер жилось йому дуже добре. Йому подарували волю, зробили те, чого забажав. Виходив, коли хотів, у місто, знайомився з ровесниками з багатих татарських родин, їздив на коні, стріляв з лук та рушниці. Був веселий, і за це його всі полюбили».
- Девлет-гірей: «Славна й лицарська кров пливе в цьому хлопцеві! Коли б його Аллах просвітив та до нашої правовірної віри привернув, придбав би собі іслам славного лицаря і оборонця». «Справді лицарський народ ті козаки».
- «Яке мені діло до нього! Добре, що живе, тепер хай і зараз здохне за ту кривду, яку нам заподіяв. Чорт їх бери усіх татар. Маму вбили, дідуся... нас замучили... Заждіть, чортові сини! Вернусь я ще сюди, може, і не раз, та не на сторонку, як невільник, а з козацтвом, як лицар! Заждіть, я ще вашого дідьчого хана за бороду скубну, не те що...»
- «Коли б татарин не хотів пустити їх на волю, тоді Павлусь уб'є сестру, татарина проколе ножом. Хай тоді повісять або кінями розірвуть... все одно».

- «...Вся та погань татарська. Чого вони нас зачіпають, мордують? Хіба ж ми їм заважаємо? Ні, ні, ми стрінемось ще!»
- «Нічого не бажаємо, лиш волі. Пустити нас... Нам тут добре, та за Україною нам сумно. Хочемо своїх побачити».
- «Ні, майна я не хочу, а лиш ось про що прошу: у Сулеймана-ефенді живе невільник Остап Швидкий, українець, земляк мені. Звели його викупити і подаруй мені... Та він мені був рідним батьком, коли я у неволю попав. Він завивав мені рани, коли мене зрізали нагаями».
- «У Павлуся потекли сльози з очей».

2. Робота над VII розділом

2.1. Виразне читання найцікавіших, на думку учнів, епізодів твору.

2.2. *Тема:* перебування Павлуся на службі у Мустафи.

2.3. *Ідея:* засудження жорстокості, підступності, ненависті. (Мустафа, Ібрагім).

2.4. *Основна думка:* роздум, кмітливість, винахідливість протиставляється злу і насильству.

2.5. Композиція.

Експозиція: розмова хлопця із Сулейманом про вірування татар і українців.

Зав'язка: приїзд Павлуся до помешкання купця Сулеймана, сутичка з Мустафою.

Кульмінація: невдала втеча Павлуся.

Розв'язка: кару над хлопцем призупинено у зв'язку з приїздом мули від Девлет-гірея.

2.6. Сюжет.

Павлусь сподобався багатому татарському купцю Сулейману. Сулейман привіз хлопця до себе і подарував його своєму синові Мустафі. Хлопець терпить приниження від молодого хазяїна, але думка про пошуки сестри підбадьорює його. За непокору Павлуся відправляють служити на конюшню. Хлопець тікає, заздалегідь приготувавшись до цього. Перешкодою до втечі був татарин, якого Павлусь намагався обдурити різними балачками.

Хлопець повертається до Мустафи, його очікує чергове покарання. Кару призупинено. Павлусь від'їжджає до Девлет-гірея.

2.7. Бесіда за питаннями.

- Яким було ставлення татарина-купця до Павлуся? («*Татари видались Павлусеві якимись добрячими людьми, не такими, як ті, що Спасівку грабували*»)
- Чим купцю сподобався хлопець? («*Помагав татарам у всьому і вчився запопадливо татарської мови. Він був тямущий, і татари не могли надивуватись. Інші бранці були якісь недоступні, дикі, все плакали*»)
- Якої віри були татари? (*Мусульманської*)

- Чому прийняття Павлусем мусульманської віри надавало йому волі? («...Потому можеш до великої почесі у нас дійти... ти гарний хлопець. Не один з ваших був у нас великим візиром у падишаха в Царгороді»)
- Яку думку мав Павлусь під час подорожі з купцями? («Павлусь побоювався, що його теж продадуть в Криму на базарі. Хлопець не хотів з цими купцями розлучатися. Він гадав, що з ними їздитиме по цілому Криму та так і сестру відшукає»)
- Чому при зустрічі з чумаками хлопець не попросив, щоб ті його купили з неволі? («Під час дороги Павлусь пильно придивлявся, куди їхати. Старався запам'ятати кожен річку, кожний брід — все те, по чому цю дорогу можна б упізнати»)
- Що було характерним для поселення татар?
- Яким був Сулейман-ефенді? («...Старий із сивою бородою, що купив Павлуся, був дуже багатим татарським купцем. Він вів широку торгівлю між Царгородом та всіма приморськими містами й Україною. Свої головні склади мав саме в Коджамбаку»)
- Для кого Павлусь був гостинцем? (Для Мустафи, сина Сулеймана)
- Як повів себе хлопець, перебуваючи серед челяді Сулеймана? Про що він дізнався від невільника-українця? («Тут б'ють хоч і нема за що». «Поки добіжиш до Перекопу, то п'ять разів зловлять. А коли зловлять, то або повісять, або в неволю до турків продадуть. А все випарять так, що душа вилазить»)
- опишіть світлицю Сулеймана. («Вона була проста і мала кілька великих вікон в одній стіні. Попід стіни йшли підвищення, вкриті килимами; цілий поміст теж був застелений килимами. Стіни були помальовані червоною, синьою та жовтою фарбами в квіти та лінії»)
- Через що виникло непорозуміння між Мустафою і Павлусем? («Павлусь навчився говорити з татарами прямо і відверто. Та це не подобалося Мустафі»)
- Якою була служба хлопця на посаді конюха? («Павлуся примусили дойти кобил, робити каймак (сир) та кумис. Не було йому спочинку від світанку до ночі»)
- Яким чином Павлусь готувався до втечі? («Він став обкрадати конюхів. В одного вкрав ножа, в другого — сумку та харчі, у третього — вуздечку»)
- Чого прагнув Павлусь-втікач? («Або втечу і вернуся сюди з козаками й усі ті шатра поперевертаю, або мене зловлять і повісять. Довше так жити не можу, а бідної Ганни, мабуть, не відшукаю, пасучи табуни або вислужуючи татаринів у дворці»)
- Чому хлопцю не вдалося втекти? («Та трапився один татарин, що йому не повірив. Він пізнав Сулейманового коня. Павлусь назвав інакше улус, звідки буцімто виїхав. Татарин зв'язав йому руки і повів прямо в Коджамбак, де сподівався взяти винагороду за пійманого втікача»)

- До яких хитрощів вдався Павло, коли його затримав татарин? («*Мене послав пан по знахаря. В степу знахар живе...*»)
- Чим пояснити рішення хлопця повернутися до Мустафи? («*Я знаю, що в татар менше карають, коли бранець сам вернеться з доброї волі*»)
- Як зреагував Мустафа на звістку про втечу Павла? («*...Він розіслав гінців і назначив кару сто нагаїв дротяних на спину. А коли від цього не здохне, то продати його першому стрічному татаринові*»)
- Що перешкодило покаранню Павлуся за втечу? (Мулла: «*Цього не-вільника забираю зараз до його милості Девлет-гірея Ібрагіма. Відтепер він (Павлусь) під моєю рукою*»)

3. Робота над VIII розділом твору

3.1. Переказування цікавих епізодів з твору.

3.2. *Тема*: зображення довгоочікуваної зустрічі Павлуся і Ганнусі.

3.3. *Ідея*: ушлявлення краси вірності, наполегливості, винахідливості; віра у здійснення своєї мрії.

3.4. *Основна думка*: тільки цілеспрямованість, старанність, впевненість у свої сили, вміння долати будь-які перешкоди підносять людину на великий п'єдестал вірності, любові, честі, порядності.

3.5. Композиція.

Експозиція: Павлусь у Бахчисарай на дворищі Девлет-гірея.

Зав'язка: слуги Девлет-гірея розшукують Ганнусю.

Кульмінація: хвилююча зустріч брата і сестри.

Розв'язка: тимчасове розлучення Павлуся і Ганнусі.

3.6. Сюжет.

Павлусь потрапляє у Бахчисарай на прийом до Девлет-гірея, який намагається знайти відповідь на запитання: «Що відомо про мого сина Мустафу?» Щоб дати відповідь на це запитання, Павлусь, вдаючись до хитрощів, пропонує Девлет-гірею віднайти сестру Ганнусю. Сестру знайдено. Хвилююча зустріч Павла з Ганнусею. Павло інструктує сестру перед розмовою з Девлет-гіреем щодо його сина Мустафи. Брат з сестрою перебувають при дворці Девлет-гірея, поки тривають подальші пошуки Мустафи.

3.7. Бесіда за питаннями.

- Чому радів Павлусь під час подорожі до Бахчисарая? («*...Що уникнув суворої кари і тепер почував себе зовсім безпечним. Цю щасливу нагоду хотів він використати на те, щоб відшукати і визволити сестру*»)
- Що знав хлопець про Мустафу-агу? («*...Що Мустафа-ага, певно, живий у полковника і що його знайдуть, як лише покаже їм дорогу. За це відкриття можна надіятися великої винагороди, а навіть свободи, а тоді вернеться разом із сестрою на Україну. Він і не думав про те, щоб без сестри вертатися, й вірив, що йому Бог pomoже сестру відшукати*»)
- Як у творі описано Бахчисарай? («*І справді перед ними лежало місто-столиця татарського хана... І випало їхати довгими вузькими*

вуличками. Домівки великі, оточені високим муром, вкриті червоною або зеленою черепицею. Поміж дворищами густі садки»)

- В чому полягали особливості ритуалу вітання слуг Девлет-гірею? («Хай буде прославлений Аллах! Мир тобі, могутній пане! Мулла, твій вірний слуга, чолом тобі б'є. Салем алейкум!»)
- Яким постав перед очима Павлуся Девлет-гірей? («Це був чоловік дуже жий та вже старший, з довгою сивою бородою»)
- Як хан сприйняв хлопця? («Гарний з тебе хлопець. Тобі і віра наша сподобається, коли між нами останешся; а тоді жде тебе гарна будучність»)
- Для чого Павлусь запропонував Девлет-гірею віднайти свою сестру Ганнусю? Як це сприйняв хан? Чому?
- Через що мулла вважав Павлуся щасливим? («...Що під таку сильну руку попався. Та коли ти сказав би неправду... знаєш тобі б язик відрізали. Мій пане усіх брехунів і наклепників так карає»)
- Яким чином хлопець висловив свою вдячність Богові? («Боже наш! Я бачу твою руку в цім усім. Я, бідний невільник, пустився навмання, бачачи в цьому моє спасіння. Ти вдержав мене і завернув, та це мені вийшло на добре. Мали мене нагайками вбити, та твоя могутня рука спасла мене. Чи гадав я, куди мене твоє святе провидіння заведе? Боже, Боже! Не покидай мене, вислухай мою молитву, допоможи мені! На тебе моя надія!»)
- Як жилося Павлусю у хана, поки розшукували Ганнусю? («...Жилося йому дуже добре. Йому подарували волю, зробили те, чого забажав. Виходив, коли хотів, у місто, знайомився з ровесниками з багатих татарських родин, їздив на коні, стріляв з лук та рушниці. Був веселий, і за це його всі полюбили. Девлет-гірей наказав видати йому гарну одягу, і тепер годі було впізнати в Павлусеві того обідраного невільника, кінського пастуха»)
- Де була знайдена сестра хлопця? Яка доля її чекала? («Гонець розповів, що дівчину знайшли в Анатолії, прибережнім місті Криму, що її мали вивезти до Царгорода для якогось туркменського баші, та що її вже тоді захопили, як мали сідати на турецьке судно з іншими вибраними бранцями»)
- Якою була зустріч брата з сестрою?
- Про що необхідно було розповісти Ганнусі Девлет-гірею?
- Яких страждань зазнала Ганнуся у татарській неволі? («...Мені весь час товкли в голову цю татарщину, аж обридло. Били мене, їсти не давали, коли не хотіла вчитися»)
- Для чого Павлусь вдавався до хитрощів перед розмовою Ганнусі з ханом?
- Які були подальші дії Девлет-гірея, коли дізнався про місце перебування свого сина? («Я зараз посилаю послів з багатим викупом до лубенського полковника, на той час ви зостанетесь моїми гостями. Коли ваші вісті справдяться, жде вас велика винагорода...»)

- За яким законом жили мусульмани? («*Та тепер житимеш трохи по-нашому. Дівчина піде між жінок до гарему. Не годиться і закон не велить, щоб дівчина такого віку ходила з відкритим лицем та говорила хоч би й з братом*»)

4. Робота над IX розділом повісті

4.1. Виразне читання у ролях розділу.

4.2. *Тема*: зображення повернення сина Девлет-гірея додому; радість хана з цього приводу.

4.3. *Ідея*: уславлення любові до Батьківщини, порядності, честі, волелюбності.

4.4. *Основна думка*: нічого кращого немає у людини, як вільне життя на рідній землі (Мустафа, Павлусь, Ганнуся, Остап Швидкий).

4.5. Композиція.

Експозиція: перебування Павлуся і Ганнусі у дворищі хана, поки той розшукував сина.

Зав'язка: Павлусь розповідає Ганнусі добру новину: Девлет-гірей їде з сином додому.

Кульмінація: хан надає волю брату і сестрі.

Розв'язка: клопотання Павлуся перед Девлет-гіреем про звільнення Остапа Швидкого. «У Павлуся потекли сльози з очей».

4.6. Сюжет.

Під час перебування у Девлет-гірея Павлусь згадав, як на Україні святкується Різдво (колядки, шедрівки, ковзання на санках).

Повернення хана з сином додому. Викривається хитрість Павла стосовно того, що Ганнуся бачила, як склалася подальша доля Мустафи у козаків.

Хан пропонує хлопцю з сестрою залишитися жити з ним, прийняти нову віру. Павло просить для себе і сестри вільну, щоб повернутися на Україну, а також викупити у Сулеймана-ефенди земляка Остапа Швидкого.

4.7. Бесіда за питаннями.

- Що саме згадав хлопець про святкування Різдва вдома? («*Минулого року такі веселі свята були! Він ходив з хлопцями колядувати, ковзався на санках, а тепер і не знає, коли свято...*»)
- Чому хвилювався хан, коли відправив послів з багатим викупом до лубенського полковника для звільнення свого сина Мустафи? («*Він знав, що посланцям нічого боятися, що козаки вшанують звичай міжнародні і не торкнуться їх. Та він боявся харцизяк або татар-поганців. Ті певно не вшанують нічого, а, пронохавши у них гроші, поріжуть усіх, пограбують так, що ніхто і не дізнається, де ділися*»)
- Як Павлусь поставився до повернення Мустафи? («*Яке мені діло до нього! Добре, що живе; тепер хай і зараз здохне за ту кривду, яку нам заподіяв. Чорт їх бери, усіх татар. Маму вбили, дідуся... нас замучили... Заждіть, чортові сини! Вернусь я ще сюди, може, і не раз,*

та не на сторонку, як невільник, а з козацтвом, як лицар! Заждїть, я ще вашого дідьчого хана за бороду скубну, не те що...»)

- Пояснить можливу реакцію Павла у разі, коли Девлет-гірей не відпустить його з сестрою на волю? («...Тоді Павлусь уб'є сестру, татарина проколе ножем. Хай тоді повісять або кінями розірвуть... все одно»)
 - Як охарактеризував Павлусь Мустафу, коли його вперше побачив після повернення? («Бач, який тепер бадьорий! А на аркані у Непорядного, то скривився, начеб кислицю вкусив. А що, смакував козацький аркан? Ах, ви, чортові сини! Колись я з вами стрінуся. А особливо з цим паничем Сулеймановим. Ми собі ще поговоримо, і я тобі нагайки-дротянки пригадаю!»)
 - Що запропонував хан Павлусю взамін на волю? («Коли хочете, оставайтесь з нами. Прийміть нашу віру, я вас за своїх дітей прийму»)
 - В чому виявилася хитрість Павла? («Нічого не бажаємо, лиш волі. Пусти нас... нам тут добре, та за Україною нам сумно. Хочемо своїх бачити»)
 - Чому Павлусь попросив Девлет-гірея викупити з неволі Остапа Швидкого?
 - Про що свідчить закінчення твору?
5. Словникова робота.
- Падишах — турецький цар.
 - Улус — татарське поселення.

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Виконання тестових завдань

До VII розділу твору

1. Чим татарин-купець пригостив Павлуса?
 - а) Зеленим чаєм і пірижком; б) шматком паляниці і молоком;
 - в) чебуреком і сиром.
2. Хлопець їхав з татарами, які купили його у Харциза, на:
 - а) возку; б) гарбі; в) верблюді.
3. Про що думав Павлусь, перебуваючи в оточенні татарських купців?
 - а) Страшну кару, яка його очікувала;
 - б) жорстокість Карого по відношенню до нього;
 - в) реальну можливість швидше зустрітися із сестрою.
4. Як почував себе хлопець у татарських купців?
 - а) Спокійно і весело; б) роздратовано і збентежено;
 - в) не виявляв будь-яких емоцій.
5. Татарам-купцям сподобався Павлусь через те, що він:
 - а) вирішив прийняти мусульманську віру;
 - б) допомагав їм і вивчив татарську мову; в) гарно співав пісні.
6. Як татари ставилися до християнської віри?
 - а) Зневажливо; б) поважали її; в) не висловлювали будь-яких думок.

7. Першим запитанням, з яким звернувся Павлусь до татар-купців, було:
а) «А хіба між вами хрещених нема?»; б) «Хто ви такі?»;
в) «А куди ви їдете, люди добрі?»
8. В якому місті перебував падишах?
а) Царичині; б) *Царгороді*; в) Улан-Уде.
9. Татарські улуси, як зазначено у творі, не були схожими на:
а) торгівельний центр; б) велике місто; в) *українські села*.
10. Сулейман-ефенді був:
а) візиром султана; б) осавулою; в) *багатим купцем*.
11. До якого святого образу звертався Павлусь по допомогу, йдучи на службу до конюхів:
а) *Покрови*; б) Миколи; в) Василя.
12. Через що старшому прислужнику Сулеймана не сподобався Павлусь, коли хлопець розмовляв з ним українською? Бо Павлусь був:
а) розгубленим; б) *надмірно допитливим*; в) високомірним.
13. За непокірність татарину Павлусь вимушений був працювати:
а) *біля коней*; б) на полі; в) в саду.
14. Готуючись тікати від Мустафи, Павлусь сховав ніж, сумку з харчами, вуздечку:
а) під великий камінь; б) у кам'яній печері; в) *в дуплі дерева*.
15. Чому Павлусь не зміг втекти додому від Мустафи? Бо:
а) занедужав; б) *по дорозі зупинив його татарин*;
в) його вислідив Ібрагім.
16. Якої «казки» розповів Павлусь татарині? Про:
а) цілющу і мертву воду; б) козака і змія; в) *знахаря*.
17. Через що було призупинено кару над хлопцем за його втечу?
а) Зважаючи на сумлінну роботу по господарству;
б) бо хлопець сам вернувся до господаря; в) *приїзд мулли хана*.

До VIII розділу твору

1. Девлет-гірей мешкав у:
а) Коджамбаку; б) Перекопі; в) *Бахчисарай*.
2. Під час подорожі із слугами ханського мули Павлусь побачив:
а) *гори*; б) море; в) великі бархани.
3. Хлопець сподівався, що йому віднайти сестру допоможе:
а) потурнак Ібрагім; б) *Бог*; в) Сулейман-ефенді.
4. Про столицю татарського хана Павлусеві розповідав:
а) батько; б) *дідусь*; в) Петро.
5. Поміж дворищами в місті-столиці татарського хана:
а) насаджені кущі троянд; б) *були густі садки*; в) літали красиві птахи.
6. Чим Павлусь сподобався Девлет-гірею? Оскільки:
а) *знав татарську мову*; б) погодився прийняти мусульманську віру;
в) був дуже чемним і ввічливим.

7. Девлет-гірей погодився розшукати сестру Павлуся, аби:
 - а) хлопець залишився у нього служити; б) *було знайдено Мустафу-агу*;
 - в) козацтво призупинило походи на татар.
8. За словами гінця сестру Павлуся було знайдено:
 - а) *тоді, коли її хотіли на судні вивезти до турецького баші*;
 - б) у татарських купців; в) в турецькому гаремі.
9. Перебуваючи в полоні, Ганнусю було бито за те, що:
 - а) не виявляла бажання їхати до Девлет-гірея;
 - б) намагалася співати українські пісні і в них прославляла козацтво;
 - в) *відмовлялася вчити татарську мову*.
10. Ганнуся розповіла хану, що його син перебував:
 - а) *у лубенського полковника*; б) у козацькому загоні; в) в монастирі.
11. Татари називали Павлуся:
 - а) *гяуром*; б) муллою; в) потурнаком.
12. Чого не робив хлопець під час перебування у Девлет-гірея?
 - а) Не їздив на коні; б) не стріляв з лука та рушниці;
 - в) *не читав татарські книжки*.
13. Татари подивилися на Павлуся люто, коли той дізнався про знайдення сестри, бо хлопець:
 - а) почав стрибати від радості; б) *зняв шапку і перехрестився*;
 - в) гучно свиснув.
14. Який художній засіб використав А. Чайковський, висловлюючись: «Павлусь скочив на коня, мов птах»?
 - а) Метафору; б) *порівняння*; в) епітети.
15. Зустрівшись із сестрою після тривалого розлучення, Павлусь називав її:
 - а) соловейком; б) перепілочкою; в) *голубенькою*.
16. За наказом хана Ганнуся повинна була жити:
 - а) з Павлусем; б) в окремій кімнаті під наглядом охорони;
 - в) *в гаремі*.
17. Від столиці кримського хана до Коджамбака треба було їхати... дні:
 - а) два; б) *три*; в) чотири.
18. «Хай буде прославлений Аллах!» — так звернувся мулла, вітаючи:
 - а) Мустафу-агу; б) падишаха; в) *Девлет-гірея*.
19. Дворище Девлет-гірея було схожим на:
 - а) квітучий сад; б) *оселю Сулеймана*; в) райський куток.

До IX розділу твору

1. Чому татарську зиму Павлусь сприймав із здивуванням? Бо вона була:
 - а) морозяною і вітряною; б) дощовою і туманною;
 - в) *переважно теплою*.
2. Про яке народне свято згадує Павлусь під час перебування у Девлет-гірея?
 - а) Вербну неділю; б) Святого Миколая; в) *Різдво*.

3. Протягом якого терміну посланці татарського хана розшукували його сина?
 - а) До місяця; б) *більше місяця*; в) півмісяця.
 4. Для татарських посланців небезпечними були:
 - а) козаки; б) турки; в) *харцизяки*.
 5. Очікуючи посланців, Девлет-гірей розставив гінців від самого:
 - а) Бахчисарая; б) *Перекопу*;
 - в) Царгорода.
 6. Кого з героїв твору стосується думка Павлуся: «Яке мені діло до нього! Добре, що живі; тепер хай і зараз здохне за ту кривду, яку нам заподіяв...»:
 - а) Харциза Карого; б) *Мустафу-агу*; в) Девлет-гірея.
 7. Намагаючись швидше повернутися додому, Павло розмірковував стосовно того, що небезпечно це робити взимку, бо:
 - а) *серед степу багато вовків*; б) могли підстрелити татари;
 - в) не мав теплої одягу.
 8. Девлет-гірей поводився з хлопцем, як із:
 - а) вельмишановним гостем; б) *сином*; в) давно знайомим другом.
 9. Чого попросили брат з сестрою у татарського хана за свою правдиву розповідь про Мустафу-агу?
 - а) Багато грошей; б) красивих коней; в) *волі*.
 10. Чому Павло вимушений був застосовувати хитрість перед ханом про те, що саме Ганнуса обізнана, як склалася доля Мустафи-аги в козацькому полоні?
 - а) Бо боявся за своє життя; б) *щоб він допоміг розшукати сестру*;
 - в) хотів більше часу перебувати у хана і насолоджуватися його прийомом.
 11. Що відповів Девлет-гірей на прохання Павлуся посприяти визволенню Остапа Швидкого у Сулеймана-ефенді?
 - а) «Ні, я цього не буду робити, бо твій земляк — ворог мого народу»;
 - б) *«Добре в тебе серце, хлопче! Цей невірник вернеться з тобою на Україну»*;
 - в) «Слід подумати над цією справою. Я вагаюся».
 12. Остап Швидкий для Павлуся — ...
 - а) земляк; б) названий брат; в) рідний дядько.
- Примітка.** За кожну правильну відповідь встановлюється 0,25 бала.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Прокоментуйте рядки з твору стосовно того, що подумав Девлет-гірей про Павла: «Славна й лицарська кров пливе в цьому хлопцеві. Коли б його аллах просвітив та до нашої правовірної віри привернув, придбав би собі іслам славного лицаря і оборонця». Свої думки обґрунтуйте.

2. Чи були, на ваш погляд, шасливими Павлусь і Ганнуся під час зустрічі після тривалого розлучення? В чому виявилось це щастя? Вмотивуйте свою думку.
3. Твір А. Чайковського «За сестрою» складається з наступної кількості розділів:
 - а) вісім; б) десять; в) *дев'ять*.

Картка № 2

1. Висловіть власне ставлення до думки Девлет-гірея: «Справді лицарський народ ті козаки». Власні міркування вмотивуйте.
2. Що, на ваш погляд, надало можливість Павлусю витримати приниження, жорстокість з боку Мустафи (сина Сулеймана-ефенді)? Як би ви повели себе, перебуваючи на місці хлопця?
3. За жанровою спрямованістю «За сестрою» А. Чайковського — це:
 - а) драматичне оповідання; б) історичний роман;
 - в) *геройко-романтична повість*.

Картка № 3

1. Прокоментуйте наступну фразу татарина-купця: «Ні, не можна людей своєї віри продавати: за це велика кара». Свої міркування обґрунтуйте.
2. Чому, на ваш погляд, Павлусь повсякчас думав про повернення додому, згадував своє життя, свята. Чи можна вважати Павла патріотом? Висловіть свою думку, обґрунтовуючи її.
3. Найбільшим добром, на думку Павлуся, є:
 - а) гарний настрій; б) *свобода*; в) багато грошей.

VI. Підсумок уроку

Значення творчості А. Чайковського.

Осягаючи спадщину А. Чайковського, яка складає добрий десяток томів, треба мати на увазі, що письменник, як відзначала критика ще за його життя, «виточив собі мету, що виходила поза межі чистої літератури». Він прагнув виховати у читачів суспільно-громадську активність, національну свідомість, історичну пам'ять, дати читачеві знання національної історії, на рівні тодішніх здобутків історичної науки, окреслити образи провідних діячів, змалювати історичний побут, явити провідні ідеї, що будоражили людську свідомість в ту чи іншу епоху, і спроектувати їх у свій час, донести до свідомості своїх сучасників.

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів

VIII. Домашнє завдання

Складіть усний міні-твір:

- а) «Павло Судак — оборонець рідної землі».
- б) «Павлусь і Ганна вдома».

Б. ЛЕПКИЙ, С. ВАСИЛЬЧЕНКО, А. КРИМСЬКИЙ

Б. ЛЕПКИЙ. КОРОТКИЙ БІОГРАФІЧНИЙ НАРИС ПРО ПИСЬМЕННИКА. «ЦВІТ ЩАСТЯ». ЗМІСТ НОВЕЛИ

Мета: ознайомити школярів з життєвим і творчим шляхом Б. Лепкого, проаналізувати твір «Цвіт щастя», дослідити реальне і уявне в новелі; схарактеризувати образ хлопчика, його внутрішній стан; розвивати логічне мислення, пам'ять, творчу уяву, культуру зв'язного мовлення, вміння переказувати сюжет творів, виділяти головну думку, грамотно висловлювати свої думки; формувати світогляд, кругозір; виховувати пізнавальний інтерес, почуття пошани, поваги до життя і творчості Б. Лепкого, прищеплювати риси доброти, чуйності, ширості.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Обладнання: портрет Б. Лепкого, бібліотечка його творів, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань у формі бесіди за питаннями

- Як ви розумієте слово «щастя»?
- Коли людина відчуває себе щасливою? Наведіть приклади власних щасливих подій.
- Чому щастя, як правило, є миттєвим почуттям?
- Що необхідно для того, щоб бути щасливим?
- Як герої художніх творів борються за своє щастя, долаючи різні перешкоди? Наведіть приклади.
- Чи можете зробити щасливими оточуючих рідних, друзів, знайомих? Відповідь обґрунтуйте.

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності школярів

IV. Сприйняття і засвоєння учнями навчального матеріалу

*Кому щастя, тому й доля.
Народне прислів'я*

*Богдан Лепкий прагнув допомогти дитині пізнати,
що таке добро, правда і справедливість.*

Федір Погребенник

1. Життєвий і творчий шлях Б. Лепкого. Матеріал для вчителя

БОГДАН СИЛЬВЕСТРОВИЧ ЛЕПКИЙ

(1872–1941)

Письменник, літературознавець, видавець, людина універсальних знань і широкого кругозору. В 20–30-х роках досить популярний на західноукраїнських землях. У радянські часи його творчість замовчувалася.

Народився на хуторі Кривенькім (нині Гусятинський район на Тернопільщині) в родині сільського священика, якому сан духовної особи не завадив бути ще й літератором: він писав вірші, оповідання, друкуючи їх під псевдонімом Марко Мурава.

Малий Богдан, зростаючи в культурній інтелігентній родині, замолу пройнявся любов'ю до селянського оточення, увібрав у свою чуйну душу народні звичаї, обряди, болі і радощі простого люду.

Закінчив Бережанську гімназію, вчився в Академії мистецтв у Відні, у Віденському та Львівському університетах. Спочатку вчителював у Бережанській гімназії, а пізніше викладав у Краківському університеті українську літературу. Праця в гімназії й університеті давала йому змогу утримувати родину, залишаючи небагато вільного часу на літературну творчість.

Близько зійшовся з І. Франком, О. Маковеєм, М. Вороним, які підтримали його перші збірки оповідань. Викладаючи в Ягеллонському університеті (м. Краків), поринув у вир тодішнього мистецького життя, став членом гуртка західноукраїнських літераторів «Молода муза». Його нові книжки перекладалися чеською, польською, німецькою та іншими мовами. Під час Першої світової війни співпрацював із СВУ (Союз визволення України), допомагав Українським січовим стрільцям: уклав збірки «Ще не вмерла Україна», «Червона калина». Він — автор відомої пісні «Чуєш, брате мій» («Журавлі»), музику до якої написав його брат Левко Лепкий. У 20-і роки повернувся до Кракова, до 1939 р. професор Ягеллонського університету.

Залишив досить велику різножанрову творчу спадщину, особливе місце в якій посідає проза (оповідання, новели, історичні повісті «Вадим», «Кругіж», «Сотниківна», «Орли», трилогія «Мазепа», мемуари «Бережани»). Як видавець та літературознавець він багато зробив для популяризації української літератури в Польщі та Німеччині. Переклав і зарубіжну класику українською (твори Гейне, Шеллі, Конопницької, Лермонтова, Короленка). Він опублікував десятки поетичних і прозових збірок своїх творів, науково-критичних праць (статті, дослідження, монографії), підготував до друку, спорядив своїми статтями багатотомні видання творів Тараса Шевченка, Марка Вовчка, Олекси Стороженка, Леоніда Глібова та інших письменників. Б. Лепкий упорядкував кілька поетичних антологій

(двотомна збірка творів українських поетів «Струни»), співаників, читанок, переклав польською мовою «Слово о полку Ігоревім», багато творів Т. Шевченка, В. Стефаніка, М. Коцюбинського. Був одним з найактивніших діячів на ниві української літератури і культури загалом, його творчу працю високо цінували І. Франко, В. Стефанік, М. Коцюбинський та інші письменники.

Помер у Кракові, де й похований. Творчість Б. Лепкого поступово повертається в Україну, починаючи з 90-х років.

2. Опрацювання твору Б. Лепкого «Цвіт щастя»

2.1. Виразне і вдумливе читання цікавих епізодів твору, переказування їх змісту.

2.2. *Тема:* прагнення хлопчика знайти квітку щастя.

2.3. *Ідея:* возвеличення цілеспрямованості, наполегливості, бажання бути щасливим.

2.4. *Основна думка:* щастя так не дається, воно у боротьбі дістається.

2.5. *Жанр:* новела з елементами фантастики.

(*Новела* (італ. *novella* — новина) — невеличкий епічний твір (розповідь, оповідання), характерними ознаками якого є незвичайна й несподівана розв'язка; героїв небагато, увага зосереджена на розкритті переживань і настроїв дійових осіб.)

2.6. Композиція.

Експозиція: розповідь матері своєму синові про щастя і долю людську.

Зав'язка: бажання хлопця знайти цвіт щастя.

Розвиток дії: вранці-рано хлопчик намагається потрапити на інший берег ставка.

Кульмінація: хвороба хлопчика.

Розв'язка: продовження вже дорослого хлопчика пошуків квітки щастя.

2.7. Сюжет.

Малий хлопчик поцікавився у мами про смисл слів «щастя», «доля», які він часто чув у мові дорослих. Мати розповіла сину про чарівний цвіт щастя. Саме цього цвіту хлоп'я вирішило дістати. Тому він, дочекавшись, коли мати заснула, пішов до ставка. Хлопець зайшов у воду і ніби відчув, як його несе хвиля. «Вже він по груди пірнув у глибоку воду, вже лиш головку видно, лиш руки, лиш волосся сплило...»

Незабаром хлопець опиняється вдома, біля його ліжка сидів лікар. Хворий хлопець марив квіткою щастя.

Багато часу минуло. Маленький кучерявий хлопець виріс і пізнав усі квіти на світі. І хоча він знає, що немає справжньої квітки щастя, але не припиняє її пошуки.

2.8. Обговорення змісту твору за питаннями:

- Що відповіла мати синові, коли той спитав у неї про смисл слів «щастя», «доля»? («Щастя... то доля... Доля... то такий цвіт, що його тяжко дістати»)

- Про який цвіт почув хлопець від матері і зацікавився ним? (*«Авжеж, що гарний, навіть дуже гарний. Як дивитися на нього, то очі радуються, а на серці робиться весело й мило»*)
- Для чого мати сину «провела молитву» перед сном? (*«...Казала попросити Бога, щоб татові і сестричкам і братчикам дав здоровлячка, накрила його, перехрестила і сказала: “Спи!”»*)
- Чому квітка щастя у творі названа райською?
- Опишіть красу місячної ночі. Як про це зазначено у творі? (*«Місячне світло лилося крізь вікна і обливало своїм синявим цвітком усі стіни, образи на стінах і цілу хатню обстановку. Під вікном у горді співав соловей, здалека від ставу доходив хлюпінт води»*)
- Які художні засоби використав письменник, описуючи став? Відповідаючи, посилайтеся на текст твору. (*Метафори: «вода... котилася... вдаряла об греблю і об берег»; «гребля і беріг, відтручували її від себе...»; «...вода подавалася... ударяла...»; порівняння — «...дрібонькими, як морщини...», «...відтручували її від себе, як напасника...»*)
- Чому, на думку хлопчика, люди не могли нарвати квітів щастя? (*«Бо не годні дістати. Не знають, як через воду поплисти»*)
- Чи прокидалися ви будь-коли вранці-рано? Чи спостерігали за змінами, які відбуваються в природі зі сходом сонця? Як про це зазначено у творі? (*«Ранок був недалеко. На виднокрузі появився вузький пасмужок, зразу блідний і невиразний, відтак усе більший і ясніший. Зорі блідли, блідло також і небо. Солов'ї притихли. Подуло пораннім холодом і роса затремтіла на квітах»*)
- З якою промовою вода звернулася до хлопця? (*«Ходи... я занесу тебе на другий бік, там, де цвіте розкішна квітка щастя. Така пахуча, така промениста, якої ти не бачив ще ніколи»*)
- Як хлопець здійснив уявну подорож по воді? (*«Хвиля за хвилию стає ясна, промінна, мов луска на великанській потворі-рибі. Хлопчина йде по тій лусці, по хвилі. Йде все даліше і даліше. Тіло у нього дрижить, серце тріпочеться, уста палають. Витягнув руки наперед себе, очима вдивився там, де сонце аж горить,— і йде»*)
- Чим пояснити те, що хлопець знову опинився в ліжку, біля якого вже сидів лікар?
- Які зміни відбулися в хлопці, коли той став дорослим? (*«Маленького кучерявого хлопця ніхто не пізнав би нині. Виріс і відмінився, змужнів і пізнав життя»*)
- Як вже дорослий хлопець ставився до пошуків квітки щастя? (*«...І знає, що там, далеко, за водою, не росте жадана квітка щастя... А все ж таки кидається у воду і йде за нею, за тою квіткою щастя»*)

2.9. Характеристика образу хлопчика.

2.9.1. Цитатна характеристика героя.

- «Мамо, я хочу того гарного цвіту. Скажіть, де він росте, я піду за ним. Я піду за ним і принесу його для вас і для себе».

- «Пильно-пильно вдивлявся він великими, синіми очима в далеку далечінь...»
- «Чому то люди не рвуть того цвіту? ...Не знають, як через воду поплисти. Але я знаю».
- Лікар: «Коли сильна природа, так при Божій помочі переможе. А як ні, то піде за щастям, за вічним щастям».
- «Маленький кучерявий хлопчик... виріс і відмінився. Змужнів і пізнав життя».

2.9.2. Орієнтовний план до характеристики образу хлопчика.

- 1) Хлопчик, який шукає квітку-щастя.
- 2) Портрет і зовнішність героя.
- 3) Риси характеру хлопчика: а) допитливий; б) цілеспрямований; в) наполегливий; г) здатний до глибоких почуттів і співпереживань; д) мрійник і фантазер.
- 4) Сприйняття квітки-щастя хлопчика вже дорослим.

2.9.3. Бесіда за питаннями.

- Про що свідчить допитливість хлопчика?
- Чому письменник, зображуючи свого героя, намагається більше звернути увагу на його внутрішні почуття, ніж на зовнішність?
- Чим пояснити те, що хлопчик буде розшукувати квітку-щастя не тільки для себе, але й для своєї мами?
- Як герой сприймав красу ранку?
- Що відчував хлопчик, коли потрапив у воду?
- Про що свідчить перемога хлопця над власною хворобою?
- Чому вже дорослий хлопець продовжує пошуки квітки-щастя?
- Як ви вважаєте, чи знайде хлопець квітку-щастя? А чи є така квітка насправді?

2.10. Творче завдання: намалуйте в зошиті квітку-щастя. На кожній пелюстці зазначте, на ваш погляд, складові щастя.

Порівняйте власне розуміння й уявлення квітки-щастя і своїх товаришів.

V. Додатковий матеріал

1. Народні прислів'я про щастя, долю

- Щастя розум одбирає, а нещастя повертає.
- Хто горя не бачив, той і щастя не знає.
- Хто рано встає, тому щастя є.
- В щасті не без ворога.
- Від щастя не вмирають.
- Не родись у платтячку, а родись у щастячку.
- Хто доброго чоловіка минає, той щастя не має.
- Як щастя прибуде, знайдуть самі люди.
- Добре тому жить, чия доля не спить.

- Долі і конем не об'їдеш.
- Долі скаргами не втаскаєш.
- Щастя скоро покидає, а надія — ніколи.

2. Значення слова «щастя» у тлумачному словнику

- 2.1. Щастя — 1. Стан цілковитого задоволення життям, відчуття глибокого вдоволення та безмежної радості, яких зазнає хто-небудь // Зовнішній вияв цього відчуття. 2. Досягнення, успіх, удача. 3. Доля, талан // Добробут, щасливе життя.
- 2.2. Щасливий. — 1. Який має щастя, який зазнав щастя, радості // Люди, яким щастить // Дуже радий чому-небудь // Задоволений чим-небудь, радісний з приводу чогось // Дуже охочий, радий що-небудь робити // Сповнений радості. Щастя (про почуття). 2. Який приносить або приніс щастя, успіх, удачу; винятково сприятливий, радісний // Який сприяє щастю, радості.

VI. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

1. На питання дитини «Що таке щастя?» мати відповіла, що це:
а) радість і задоволення; б) гармонія з оточуючим тебе світом;
в) *доля*.
2. Хата, де жила жінка з дитиною, знаходилася:
а) неподалік від смерекового лісу; б) *на горбочку*;
в) поруч з панським маєтком.
3. Який художній засіб використав Б. Лепкий у фразі: «...за хвилину вплив місяць»?
а) Епітет; б) порівняння; в) *метафору*.
4. Коли хлопчик був у ліжку, приготувавшись до сну, то мати йому:
а) проспівала колискову; б) розповіла цікаву казочку;
в) *прочитала молитву*.
5. Під вікном хати вночі співав:
а) жайворонок; б) *соловей*; в) невідомий птах.
6. Хлопчик сподівався, що дістати той чарівний цвіт щастя йому допоможе:
а) мати; б) *вода стає*; в) добрий дідусь.
7. Квітку щастя Б. Лепкий у творі називає:
а) *пахучою і променистою*; б) яскравою і привабливою;
в) ніжною і сяючою.
8. Щоб переплисти на інший берег ставка, хлопець звернувся до:
а) *лебедя*; б) хвилі; в) чарівного човника.
9. Під час ранішньої мандрівки хлопчик відчув з лісу пахощі:
а) м'яти; б) *живиці*; в) бузку.

10. Ранішня прогулянка для героя закінчилась:
 - а) його хворобою; б) неприємною сутичкою зі сторожем;
 - в) тим, що він знайшов квітку-щастя.
11. Завдяки кому вже дорослий хлопець пізнав «усі цвіти на світі»?
 - а) Матусі; б) старому вчителеві ботаніки; в) професору університету.
12. Твір «Цвіт щастя» закінчується риторичним запитанням, яке стосується пошуку хлопцем квітки-щастя:
 - а) «Та чи дістане її? Хто знає?»;
 - б) «А чи ви знайшли цей чарівний цвіт?»;
 - в) «Для чого ж шукав він цей цвіт? Як ви вважаєте?»

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Що мав на увазі лікар, висловлюючись про хворобу хлопчика: «Коли сильна природа, так при Божій допомозі переможе. А як ні, то піде за щастям, за вічним щастям». Свої міркування обґрунтуйте.
2. Чому, на ваш погляд, хлопчик хотів знайти квітку-щастя, навіть жертвуючи своїм здоров'ям. Вмотивуйте бажання героя.
3. Б. Лепкий називає хлопчика маленьким:
 - а) мандрівником; б) кучерявим; в) допитливим.

Картка № 2

1. Чим пояснити те, що вже дорослим хлопець «все ж таки кидається у воду і йде за нею, за тою квіткою щастя»? Чи шукаєте ви свою квітку? Свої думки обґрунтуйте.
2. Порівняйте розуміння щастя героями твору О. Стороженка «Скарб» і Б. Лепкого «Цвіт щастя». Відповідь узагальніть.
3. Щоб піти на пошуки цвіту щастя, хлопчик чекав, коли:
 - а) засне мати; б) засяє місяць; в) не буде на вулиці вітру.

Картка № 3

1. Дослідіть, яку квітку щастя мав на увазі Б. Лепкий. Свої спостереження доведіть, посилаючись на факти з твору, на власний досвід.
2. Якої квітки щастя ви б подарували хлопчику, герою твору Б. Лепкого «Цвіт щастя»? Чому саме її? Відповідь вмотивуйте.
3. Дрібненькі хвили на ставку нагадували:
 - а) молоді сходи на полі; б) морщини на старечім обличчі;
 - в) прим'яту бабусину спідницю.

VII. Підсумок уроку

VIII. Оголошення результатів навчальної діяльності учнів

IX. Домашнє завдання

Знати зміст твору Б. Лепкого «Мишка», підготувати малюнки до казки.

А. КРИМСЬКИЙ. КОРОТКИЙ БІОГРАФІЧНИЙ НАРИС ПРО ПИСЬМЕННИКА. «СВЯТЕ КОХАННЯ» (ІДИЛІЯ). ХАРАКТЕРИСТИКА ОБРАЗУ ЛІРИЧНОГО ГЕРОЯ

Мета: ознайомити школярів з біографією А. Кримського, проаналізувати його поетичний твір, охарактеризувати образ ліричного героя, дати визначення ідилії; розвивати культуру зв'язного мовлення, пам'ять, творчу уяву, вміння грамотно висловлювати свої думки, почуття, враження; формувати кругозір школярів; виховувати шанобливе ставлення до творчості А. Кримського, до такого щирого почуття, як кохання, яке є стимулом життя кожної людини.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Обладнання: портрет А. Кримського, бібліотечка його творів, грампластинки пісень про кохання; дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань. Бесіда за питаннями

- Що таке кохання? Кого ви любите? У чому це виявляється?
- Поясніть приказку «Від кохання до ненависті один крок».
- Які книги, фільми, вистави про кохання вам відомі? Чим вони вразили вас?
- Чи має кохання певні зобов'язання? Яка атмосфера панує у вашій родині?
- Чому щасливими вважають тих людей, які палко кохають одне одного?
- Чи буває кохання постійним? Від чого це залежить?

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності

IV. Сприйняття й засвоєння учнями навчального матеріалу

*А. Кримський... поет, учений, громадський діяч,
що всім єством народові належить.*

П. Тичина

*Бо знаю я серце, що всі мої болі
Погоїть любов'ю.*

А. Кримський

1. Біографічний нарис про А. Кримського. Матеріал для вчителя

АГАТАНГЕЛ ЮХИМОВИЧ КРИМСЬКИЙ

(15 (3) січня 1871 р. — 25 січня 1942 р.)

Ім'я А. Ю. Кримського — багатогранного вченого-філолога, оригінального письменника і перекладача, передового громадського діяча, палкого патріота Батьківщини — широко відоме не тільки на Україні, а й у наукових колах багатьох зарубіжних країн.

Агатангел Юхимович Кримський народився 15 (3) січня 1871 р. в м. Володимирі-Волинському в родині вчителя історії та географії, що походив з бахчисарайського татарського роду. Незабаром батько його переїхав працювати на Наддніпрянщину в м. Звенигородку. Після закінчення другої київської гімназії А. Кримський вчиться в колегії Павла Галагана (1885—1889), де на нього мав великий вплив відомий український філолог П. Г. Житецький. У 1889 р. А. Ю. Кримський вступає до Лазаревського інституту східних мов у Москві, після закінчення якого (1892) його залишили при кафедрі арабської філології для підготовки до професури. Протягом 1892—1896 рр. молодий учений пройшов також курс історико-філологічного факультету Московського університету.

Для поглиблення знань з орієнталістики і для роботи над арабськими рукописами А. Ю. Кримського у 1896 р. було відряджено на два роки до Сирії та Лівану. Після повернення з арабських країн (1898) А. Кримський багато сил та енергії віддає діяльності в Лазаревському інституті східних мов, де він викладає в спеціальних класах курси історії семітських мов, керує практичними вправами щодо перекладів з російської мови на арабську і навпаки.

У 1918 р. А. Ю. Кримський переїхав до Києва. Він став одним із засновників і перших академіків Української Академії наук.

Бурхлива плідна наукова діяльність Агатангела Юхимовича в Академії наук і в Київському університеті була перервана початком Великої Вітчизняної війни. А. Ю. Кримський був евакуйований до Казахстану, де він і помер 25 січня 1942 р.

Наукова і письменницька творчість А. Кримського надзвичайно багатогранна. Ще навчаючись у гімназії, він почав свою літературну діяльність: писав вірші, оповідання, які друкувалися в рукописному журналі; переклав «Енеїду» Вергілія і кілька глав «Анабазиса» Ксенофонта, що були згодом видані під псевдонімом Я. Крамер.

У студентські роки Агатангел Юхимович друкував у галицьких виданнях науково-критичні й публіцистичні статті, рецензії, переклади, матеріали про культурне життя в Росії, а в російській пресі — про життя Галичини.

А. Кримський установив дружні стосунки з великими українськими письменниками, революціонерами-демократами І. Франком, М. Коцюбинським, Лесею Українкою.

Агатангел Юхимович був автором усіх найважливіших статей, що присвячені мовам, історії, етнографії, літературам народів Близького і Середнього Сходу і вміщені в енциклопедичному словнику Брокгауза та Ефрона і в словнику Граната.

Визначним явищем у галузі україністики того часу була оригінальна праця А. Кримського «Украинская грамматика» в двох томах (1907–1908), яка відзначалася багатством матеріалу, цікавими спостереженнями, використанням історичних джерел.

Багато зробив Агатангел Юхимович як голова Правописної комісії Академії наук республіки у створенні «Найголовніших правил українського правопису» (1919–1920), що були схвалені Народним комісаріатом освіти УРСР. Це була перша українська орфографія, яку Радянський уряд затвердив (1921) як обов'язкову для всіх державних, громадських, культурно-освітніх установ і організацій, для всіх видавництв і періодичної преси.

Учений із широким колом наукових інтересів — семітолог і тюрколог, іраніст і славіст, письменник і перекладач, мовознавець, літературознавець, етнограф, фольклорист та історик, — автор близько 1000 наукових праць.

Український народ пишається тим, що поряд з іменами славнозвісних учених світу стоїть і ім'я А. Кримського.

2. Після опрацювання біографії А. Кримського учням пропонується як висновок скласти «доміно» про життєвий і творчий шлях митця.

А. Кримський → письменник → академік → учений (науковець) → викладач → мовознавець → фольклорист → перекладач → громадський діяч → патріот...

3. Теорія літератури. Поняття про ідилію, епітет

3.1. Ідилія (гр. *eidyllion* — зображення, малюнок) — невеликий поетичний твір, що зображує легке, безтурботне життя, веселе проведення часу на лоні природи. Цей жанр зародився в античній поезії.

3.2. Епітет (гр. *epitheton* — прикладне, додаток, прізвисько) — поетичний троп: художнє означення, влучна характеристика особи, предмета чи явища, що допомагають наочно уявити ці явища, відчути ставлення автора до них, викликаючи в читача певну їх негативну чи позитивну оцінку: очі дівочі, зелен гай, дзвінка пісня, супостат озвірілий.

4. Опрацювання твору А. Кримського «Святе кохання»

4.1. Виразне читання поетичного твору.

4.2. Тема: відтворення ширих почуттів закоханого ліричного героя, які є його смислом життя.

4.3. Ідея: возвеличення прагнення людини любити, оскільки кохання цілює її, бадьорить, робить щасливою.

4.4. Основна думка:

- а) людина без кохання не живе, а існує;
- б) «Бо знаю я серце, що всі мої болі

Погоїть любов'ю».

4.5. Жанр: ідилія, інтимна поезія.**4.6. Композиція.**

Поетичний твір містить 8 розділів (XIV, XV (а, б, в, г, д, е), XVI, XVII, XVIII (серенада), XIX (з Гете), XX (Іспанський романс), XXI), які поєднані між собою темою кохання. У них ліричний герой акцентує увагу на тому, що саме кохання супроводжує людину протягом усього її життя.

4.7. Художні особливості ідилії.

Епітети: «святе кохання», «шляхетні почування», «п'яні думи», «рожевий городчик», «рани душевні», «біла жіночка», «білосніжна груди», «солодкі мрії», «густий, розлогий ліс», «похилені берізки», «срібний туман», «гарячий шепіт».

Повтори: «Виходь, виходь...», «І жду... жду», «Я жду, я жду...», «Невже ж...»

Порівняння: «Я, мов гімназист, що вперше закохався».

Метафори: «затемнюється розум», «знулається квітка», «кохання працює спинає», «душа лине», «руки подужчали», «засяє любов», «хвиля йде», «ллеться місяць», вітерець не шелестить», «ладан капотить», «хвиля фонтанує... плеще і бринить», «тінь шелестить», «серцем чую», «п'янів сад», «лукаво шелестіли пальми».

Риторичні оклики:

«Так! Тільки божество бува таке блаженне!»;

«З любові я святий... святе моє кохання!»;

«Є тисячі! Стидався б!»;

«Та ні! Я загадався

Про милую свою!»;

«Мій краю!..»;

«Так пишуть школярі... А що ж робити:

Я знов дитина!

Рефлексіє, шезай! бо час — радіти:

Така година!»;

«Гей, вінок,

Кучерявий од квіток!»;

«Море, грай!»;

«Я жду, я жду тебе!»;

«Заждався я, сива Горпинко!

Виходь, виходь мершій!»;

«І жду, Фіалко, жду!»;

«Я з такої ночі п'ю!»;

«Скільки тихої віради

В душу лащиться мою!»;
 «Ну, й чого б іще бажати!»;
 «Так! Се ти, моя гітано!»;
 «Серцем чую я!»;
 «О! впади ж мені на руки
 Милая моя!..»

Риторичні запитання:

«Щоб мав такі, як я, шляхетні почування?»;
 «Що ж діється зі мною?»;
 «Я в пеклі чи в раю?»;
 «Невже ж таки на правду
 Мене кохаєш ти?»;
 «Невже ж на світі долю
 Я зміг таки найти?»;
 «Чи треба розказувать повість кохання
 Мойго та Зої?»;
 «Чи не тїнь отам таємно
 Ледве шелестить?!»

4.8. Обговорення змісту поетичного твору за питаннями.

- Як автор твору характеризує свого ліричного героя?

*(І де ж на світі хтось інший, окрім мене,
 Щоб мав такі, як я, шляхетні почування?)*

- Що говорить герой про перше кохання?

*(А я, мов гімназист, що вперше закохався,
 Із пафосом пишу наївно-щирі вірші)*

- Що відбувається з героєм, коли його пройняли любовні почуття?

*(І весело і страшно...
 І радощі, і сум...
 Затемнюється розум
 З усяких п'яних дум)*

- Чим пояснити ставлення соловейка до рожи і тернини?

*(Кохав би він рожу,
 А поруч коханки він навіть не бачив
 Тернину негожу)*

- За яких обставин герой уважає себе царем неба?

*(Я ж знаю: ти кохаєш, —
 І я — цар неба)*

- Чому коханий жахався любові?

*(...Гадав, що кохання
 Нам працю спиняє)*

- Що було стимулом у коханні?

*(Тебе ж я кохаю, а чую, що в мене
Подужчали руки,
Ще більше душа моя лине до світла
Знаття і науки)*

- Чим пояснити, що кохання — вічне?

*(В тих зорях ми й по смерті
Зійдемося знов,
І знову нам засяє
Свята любов)*

- Які цілющі властивості має кохання?

*(Дурниця всі рани й душевні, й тілесні,
З нудьгою чи з кров'ю:
Бо знаю я серце, що всі мої болі
Погоїть любов'ю)*

- Як ліричний герой твору описує свою любов?

*(Ой. Не білая ж то рожка:
Біла жіночка, хороша.
Гіацинт, що так навис,—
Пасма темних кіс)*

- Яким є почуття героя до коханої?

*(Зійди ж, моя ти зіронько,
Я жду, я жду тебе!
Заждавсь я, сива горлинка!
Виходь, виходь мерщій!
Затишню альтаночку
В лавровому саду
Я вистелив трояндами
І жду, Фіалко, жду!)*

- Доведіть, посилаючись на текст твору, що герой не може жити без коханої.

*(Серце чую я!
Довго ждав я, повний муки...
О! впади ж мені на руки,
Милая моя!..)*

- Вмотивуйте, чи вдалося А. Кримському довести читачеві, що любов має велике значення в житті кожної людини.

4.9. Словникова робота.

- ##### 4.9.1. Святий
1. Пов'язаний з релігією, Богом, наділений божественною силою.
 2. Морально чистий, благородний, бездоганий у житті, поведінці тощо.

4.9.2. Кохання.— 1. Почуття глибокої сердечної прихильності до особи іншої статі; закоханість // Особа, що викликає таке почуття, кохана людина.

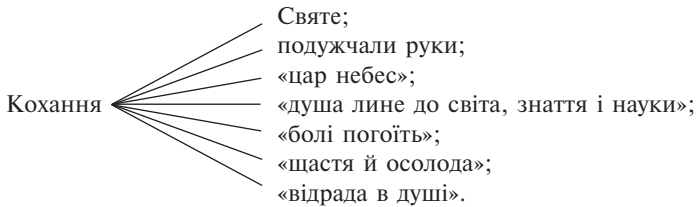
4.10. Проведення гри «Мікрофон». Учні стисло висловлюють власну думку на питання «Щоб я порадив тим, хто любить?».

4.11. Завдання № 1.

Доберіть до слова «кохання» синоніми, які б характеризували його зміст. (*Кохання — щирість, доброта, чуйність, злагода, взаєморозуміння, повага, відвертість...*)

4.12. Завдання № 2.

Посилаючись на зміст твору А. Кримського «Святе кохання», склас-ти інформаційне гроно про кохання.

4.13. Характеристика образу ліричного героя.

Орієнтовний план

- 1) Ліричний герой — шанувальник жінок.
- 2) Риси характеру коханого: а) чуйний; б) щирий у своїх почуттях; в) відвертий; г) лагідний.
- 3) Намагання героя пізнати кохання.
- 4) Вплив природи на людське кохання.
- 5) Краса, яка сприяє поєднанню двох сердець.
- 6) Значення кохання в житті героя твору.

5. Додатковий матеріал

Висловлювання майстрів слова про кохання.

Не знає осені утоми
У двох серцях кохання цвіт.

(В. Сосюра)

На все є час — на милу недосвідченість
І переконання у власній правоті,
І на любов, що благодатна, вічна,
Буває раз і тільки раз в житті.

(Л. Костенко)

І хочеться
Бути дужим,
І хочеться так любити,
Що навіть каміння байдуже

Захотіло ожити
І жить!

(В. Симоненко)

Десь на дні мого серця
Заплела дивну казку любов.

(П. Тичина)

Напитись голосу твого,
Того закоханого струму,
Тієї радості і суму,
Чаклунства дивного того...

(Л. Костенко)

Любов і дружба — взаємна мука, і вони дають стільки, скільки беруть (О. Герцен)

Любов — це краса, це сумна в'язниця,
Бог від якої заховав ключі.

(П. Сорока)

Кохання без поваги далеко не йде і високо не піднімається: це ангел з одним крилом (А. Дюма-син).

Кохання варте стільки, скільки варта сама людина, яка його відчуває (Р. Ролан).

Від любові до жінки народилося все прекрасне на землі.

Мені здається,— може, я не знаю,—
Було і буде так у всі часи:
Любов, як сонце, світу відкриває
Безмежну велич людської краси.

(В. Симоненко)

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

- На думку А. Кримського, блакитним буває тільки:
 - божество;
 - відпочинок на узбережжі моря;
 - гарний настрій.
- З чого ліричний герой уважає себе святим?
 - Щастя;
 - любові;
 - позитивних учинків.
- Закоханий герой називає себе людиною:
 - чемною;
 - відповідальною;
 - шляхетною.
- Перше кохання у героя, мов у:
 - молодого солдата;
 - гімназиста;
 - студента.
- Із пафосом пише закохана людина наївно-щирі:
 - епіграми;
 - вірші;
 - романси.
- Соловей, злітавши у «рожевий городчик», закохався у:
 - чарівну пташку;
 - тополю високою;
 - рожу.
- Герой поетичного твору боявся кохання через те, що воно:
 - заважає праці;
 - жорстоке і несправедливе;
 - зобов'язує писати багато листів.

8. У результаті кохання в героя:
 - а) з'явився гарний настрій; б) *подужчали руки*;
 - в) зникли негативні звички.
 9. Свята любов для коханих засяє:
 - а) *на зорях*; б) на сонці; в) у кожного на обличчі.
 10. Любов — цілюща, бо вона погоїть герою всі:
 - а) страждання; б) поневіряння; в) *болі*.
 11. Який замок обмиватиме море?
 - а) давній; б) *білий*; в) невідомий.
 12. Звертаючись до коханої, герой називає її:
 - а) любовою; б) *фіалкою*; в) зорею.
- Примітка.** За кожен правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Дослідіть, якими почуттями проймається ліричний герой, очікуючи свою любу? Свої спостереження обґрунтуйте.
2. Вмотивуйте, чому А. Кримський уважає, що любов має цілющі властивості. Наведіть переконливі аргументи.
3. Ліричний герой чекав на побачення з коханою:
 - а) *в лавровому саду*; б) на узбережжі моря; в) біля криниці.

Картка № 2

1. Як, на ваш погляд, природа допомагає розкрити внутрішній стан героя. Відповідаючи, наведіть переконливі приклади з твору.
2. На думку автора твору, кохання є святом. Чим це пояснити? Висловіть власні міркування.
3. «Свіжий ладан капотить з похилених...»:
 - а) *берізок*; б) сосон; в) ясенів.

Картка № 3

1. Чому, на ваш погляд, закоханий вважає, що любов є вагомим стимулом у житті? Відповідь обґрунтуйте.
2. Чим пояснити те, що спочатку герой твору побоювався кохання й висловлення своїх почуттів? Яким був його перший крок до любові?
3. Герой твору розмірковував над тим, що є солодшим — люба чи...
 - а) цукерка; б) *виноград*; в) газований напій.

VI. Підсумок уроку

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності

VIII. Домашнє завдання

Підготувати ідейно-художній аналіз твору А. Кримського «Весняна розмова» та малюнки до нього.

А. КРИМСЬКИЙ «ВЕСНЯНА РОЗМОВА». ЗНАЧЕННЯ ЛЮБОВІ ДО РІДНОЇ ВІТЧИЗНИ

Мета: продовжити знайомити школярів з творчістю А. Кримського, проаналізувати його поезію «Весняна розмова», на її прикладі з'ясувати значення любові до рідного краю; розвивати культуру зв'язного мовлення, пам'ять, увагу, спостережливість, уміння раціонально використовувати навчальний час, грамотно висловлювати свої думки; виховувати почуття пошани до творчості А. Кримського, любові до краси рідного краю; прищеплювати інтерес до наслідків своєї праці.

Тип уроку: засвоєння знань і формування вмінь.

Обладнання: портрет А. Кримського, виставка його творів, учнівські малюнки, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань

Літературний диктант «Життєвий шлях А. Ю. Кримського»

1. Місто, де народився А. Кримський. (*Володимир-Волинський*)
2. Родина, в якій виховувався майбутній письменник. (*Учительська*)
3. Назва закладу, де навчався Агатангел Юхимович після закінчення другої київської гімназії. (*Колегія Павла Галагана*)
4. В якому інституті навчався А. Кримський у 1889 р.? (*Лазаревський інститут східних мов*)
5. Країни, де Агатангел Юхимович опрацював арабські рукописи. (*Сирія і Ліван*)
6. А. Кримський — один із засновників... (*Української Академії наук*)
7. Твори яких жанрів митець писав, ще навчаючись у гімназії? (*Вірші, оповідання*)
8. Псевдонім письменника. (*Я. Крамер*)
9. Українські письменники, з якими Агатангел Юхимович підтримував дружні стосунки. (*І. Франко, М. Коцюбинський, Л. Українка*)
10. Праця А. Кримського — визначне явище у галузі україністики. («*Українская грамматика*»)
11. Зазначте твори письменника, що перекладені ним українською мовою. («*Енеїда*» *Вергілія*, *кілька глав «Анабазиса» Ксенофонта*)
12. Країна, в якій Агатангел Юхимович прожив останні роки життя. (*Казахстан*)

Примітка. За кожную правильну відповідь встановлюється 1 бал.

III. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності

IV. Основний зміст уроку

Кохання варте стільки, скільки варта сама людина, яка його відчуває.
Р. Ролан

1. Вступне слово вчителя

Любов... Ми часто чуємо це слово починаючи із самого дитинства. Людина прагне любити і намагається отримати любов.

Це почуття, яке примушує кожного відчутти стук свого серця, радість, насолоду, задоволення, щастя.

Людина без любові — як птах без крил. І це дійсно так.

Сьогодні ви продовжите насолоджуватися цим почуттям, опрацюовуючи поезію А. Кримського «Весняна розмова».

Поміркуйте, чому саме навесні кохання відчувається найсильніше...

2. Ідейно-художній аналіз твору А. Кримського «Весняна розмова»

2.1. Виразне читання поезії.

2.2. *Тема:* відтворення почуттів ліричного героя, який найбільше любить свій рідний край.

2.3. *Ідея:* возвеличення почуття кохання, прагнення до щасливого життя, розуміти природу і любити її.

2.4. *Основна думка:* з приходом весни все довкола пробуджується і зміни, які відбуваються, впливають на людські почуття, їх настрої, кохання.

«У мене коханка, у мене є любка,
То — рідна країна.

.....

О друзі! Чи є що на світі солодке
Од цього кохання?»

Постійним для кожної людини є кохання до рідного краю, до батьківської хати.

2.5. *Жанр:* інтимна лірика.

2.6. Художні особливості поезії.

Метафори: «і гріє, і світить... сонце», «повітря... лине», «летять... пісні», «несе течія... воду», «...течія журчить — повідає казку», «вітерець подиха, розливає нам силу», «пахощі дишать і звуть до любові», «і сонце, й мука, й течія, й соловейко вмовляють і кличуть», «повітря та вітер... зовуть до кохання», «торочить фіалка», «квіти шепчуть», «соловейко верзе».

Епитети: «ласкавеє сонце», «весняне повітря», «чарівницькі пісні», «сила новітня».

Риторичні оклики:

«Бігаймо з хатини! Яка ж то принадна

Лука молоденька»

«Кохати!.. Любити!..»
 «О ні! Не для мене обійми жіночі!»
 «Зовуть до кохання?!»
 «Тобі дзюркотонька нагадує любку!»
 «В ній бачу я тільки мужицькі сльози
 Та вічну тугу!»
 «Нехай соловейко верзе про кохання,—
 Дурненька пташина!»
 Риторичні запитання: «...чи є що на світі солодше
 Од цього кохання?»

- *Повтори:* «Кохати!.. Любити!..»

2.7. Бесіди за питаннями.

- Що відбувається з приходом весни?
- Чому ліричний герой поезії пропонує залишити хати і вибігти на вулицю?
- Як образи характеризують весну? (*Соловейко, струмки, квіти, луки, гаї*)
- Визначте ознаки весни, які можна побачити і почути, прочитавши поезію.
- Чому пісні солов'я вважаються чарівними? Що вам уже відомо про цю пташку?
- Якою порою року є весна для селянина?
- Що мав на увазі письменник, зазначаючи в поезії: «...мужик безталанний без хліба й просвіти»?
- З яким питанням звертається А. Кримський у творі до друзів (читачів)? Про що воно свідчить?
- Кого і що ви полюбаєте найбільше? Свій вибір обґрунтуйте.
- Чим дана поезія письменника пов'язана з попереднім твором?

III. Закріплення опрацьованого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

1. Весна вже надворі і...
 а) скрізь господарює; б) *гріє і світить*; в) дарує всім радість.
2. Сонце у творі названо:
 а) *ласкавим*; б) веселим; в) чарівним.
3. Із сусідського гаю можна почути спів:
 а) жайворонка; б) невідомої пташки; в) *солов'я*.
4. Течія — дзюркотонька журчить — повідає казку про:
 а) мужнього козака; б) *дівчину-вроду*; в) чарівний колодязь.
5. З яких квітів «...пахощі дишуть і звуть до любові»?
 а) *Фіалки і конвалії*; б) троянди і бузка; в) півоній і тюльпанів.
6. Про що вмовляє і кличе все в природі довкола?
 а) «Пізнавай!.. Шукай щастя!» б) «Не забувай!.. Цінуй!..»
 в) «*Кохай!.. Шукай щастя!*»

7. До кохання кличуть:
 - а) зорі і небо; б) *повітря і вітер*; в) спів пташок і сонце.
 8. Без чого «мужик безталанний»?
 - а) *Хліба і провітти*; б) землі і любові; в) пісні і радості.
 9. Соловейка письменник називає пташкою:
 - а) веселою; б) *дурньою*; в) щасливою
 10. Куди лине весняне повітря потоками?
 - а) *У хатне віконце*; б) на зорану ниву; в) на луки і левади.
 11. Пісні пташок А. Кримський вважає:
 - а) веселими; б) життєстверджуючими; в) *чарівними*.
 12. Що не приваблює ліричного героя поезії?
 - а) Цвіт щастя; б) *жіночі очі*; в) дзюркотіння струмка.
- Примітка.** За кожную правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Дослідіть, як весна впливає на внутрішній стан, почуття ліричного героя. Відповідаючи, посилайтеся на зміст твору.
2. Вмотивуйте, чому для ліричного героя кохання до рідного краю є найсолодшим.
3. До кого звертається А. Кримський своєю поезією?
 - а) Хліборобів; б) любителів природи; в) *друзів*.

Картка № 2

1. Доведіть, що весна — пора року, коли все довкола не тільки прокидається, а й прагне до кохання.
2. Обґрунтуйте, чому дану поезію А. Кримський назвав «Весняною розмовою»? Наведіть переконливі факти до власних міркувань.
3. Для письменника найщирішим є кохання до:
 - а) співу пташок; б) *рідної країни*; в) жінки.

Картка № 3

1. Вмотивуйте, чи можна назвати весну дівчиною-вродою? Які художні засоби використовує А. Кримський, описуючи її. Наведіть приклади.
2. Чим пояснити, що все в природі навесні стає чарівним? Посилайтеся на зміст твору.
3. Які квіти «про кохання торочать»?
 - а) Лісові; б) *південні*; в) польові.

IV. Підсумок уроку

V. Оголошення результатів роботи учнів на уроці

VI. Домашнє завдання

Написати міні-твір на одну з тем:

«Тільки закоханий має право на звання людини»;

«Життя без любові — не життя, а існування».

Н. КОРОЛЕВА, М. СИНГАЇВСЬКИЙ, Б. АНТОНЕНКО-ДАВИДОВИЧ

Н. КОРОЛЕВА. КОРОТКИЙ БІОГРАФІЧНИЙ НАРИС ПРО ПИСЬМЕННИЦЮ

Мета: ознайомити школярів з життєвим і творчим шляхом Н. Королевої, з'ясувати особливості її письменницької діяльності з історичною епохою; розвивати культуру зв'язного мовлення, увагу, спостережливість, уміння грамотно висловлювати власні думки, почуття; формувати кругозір, світогляд школярів; виховувати почуття пошани до творчості Н. Королевої, любові до літератури, прагнення пізнати багато цікавого.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Обладнання: портрет Н. Королевої, міні-виставка її творів; питання до літературної вікторини, матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань

Бесіда за питаннями.

- Які знання і вміння потрібні для того, щоб стати письменником?
- Назвіть письменників та їх твори, які вам подобаються. Відповідь вмотивуйте.
- Яких страждань і переслідувань зазнавали письменники? Через що це траплялося?
- Чи ризикували митці слова своїм життям? Чим це зумовлено.
- Уявіть, що ви — письменник. Розкажіть про свої випробування.

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності

IV. Сприйняття та засвоєння навчального матеріалу

Хто любить людей, того й люди люблять.

Народне прислів'я

1. Вступне слово вчителя

Шановні друзі!

Подорожуючи літературними сторінками, ми знайомимося з цікавими пригодами, дотепними героями. Книжка вчить нас любити рідний край, народ, його традиції, звичаї, обряди, виховує доброту, порядність, ширість; викриває і засуджує зло, жорстокість, підступність...

Сьогодні ми познайомимося з новою для вас письменницею Н. Королевою, яка полюбляла світ фантастики, легенд, казки. Саме такі твори вона присвятила юним читачам.

2. Життя і творчість Н. Королевої. Матеріал для вчителя

2.1. Життєвий шлях письменниці.

НАТАЛЕНА АНДРІАНІВНА КОРОЛЕВА

(03.03.1888—01.07.1966)

Наталена Королева народилася 3 березня 1888 р. в селі Сан-Педро де Карденья біля м. Бургос у Північній Іспанії. Повне її ім'я за старовинним іспанським звичаєм Кармен-Альфонса-Фернанда-Естрелья-Наталена. Мати майбутньої письменниці Марія-Клара де Кастро Лачерда Медіна-Селі померла при пологах. Вона походила зі старовинного іспанського роду Лачерда. Батько Наталени — польський граф Андріан-Юрій Дунін-Борковський — займався археологією, жив переважно у Франції. Родовий маєток його матері Теофілі з литовського роду Домонтовичів знаходився у с. Великі Борки на Волині. Батько А.-Ю. Дуніна-Борковського Адам Дунін-Борковський загинув під час польського повстання 1863 р., його майно було конфісковано царським урядом. Наталену одразу після народження взяла до себе бабуся Теофілія, у якої вона жила до п'яти років. Після смерті бабусі дівчинку забрав до Іспанії материн брат Еугеніо, старшина королівської гвардії, згодом католицький священник. Там нею опікувалась також тітка Інеса. Наталену віддали на виховання в монастир Нотр-Дам де Сіон у французьких Піренеях, де вона пробула майже дванадцять років. Пізніше Н. Королева з великим піднесенням згадувала монастир Нотр-Дам, де формувалась як особистість, вчилася добру, милосердю, самопожертві. Студювала мови, філософію, історію, археологію, медицину, музику, співи. Часто вона була у своїх іспанських родичів. Вчилася їздити на конях, фехтувати, стріляти. Тим часом батько одружився вдруге з Людмилою Лось, що походила із знатного чеського роду і мала маєток в містечку Красне біля Львова. Оселилися в Києві, і мачуха забажала, щоб її падчерка продовжувала тут навчання. Восени 1904 р. сімнадцятирічна Наталена приїздить до Києва. На цей час вона вже знала іспанську, французьку, латинську, італійську, арабську мови, з дитинства трохи пам'ятала українську й польську. В сім'ї розмовною була французька. Освоївши російську мову, дівчина вступила до Київського Інституту шляхетних дівиць, який закінчила через два роки.

Програма не була особливо обтяжливою. Насамперед тут мали навчити «манір», «доброї поведінки» та «мистецтва обертатися в товаристві собі рівних». Все інше було другорядним. Пізніше, у повісті «Без коріння», письменниця так охарактеризувала життя в цьому інституті. «Одноманітне інститутське життя таке ж далеке їй (героїні твору.— О. М.) і чуже, як і першого дня, коли вона опинилася поміж цими дорослими дівчатами, які мали або так часто попадали в психіку дітей, що були примушені нудитись у хаті в дощовий день». Наталена стала свідком справжньої війни між вихованками й вихователями, спостерігала, як «класні дами» ненавиділи й переслідували своїх учениць. Уже на схилі віку, у 1962 р., в одному з листів письменниця згадувала про те, «як колись жилося в Києві, як за ті часи виховували дівчат, як поводитись «маючі владу», і доходила висновку: «На думку мою — були то кошмарні часи й звичаї, яких ані навмисне не вигадеш!» Та не зважаючи ні на що молода Н. Королева вийшла чистою й не озлобленою з цього закладу. Мачуха не сприйняла її, не хотіла та й не могла побачити в ній особистості, що має свої життєві принципи. Їй готували вторований шлях для дівчат її стану — вигідне одруження і спокійне існування. Батьки підшукали й нареченого — бравого гусара російської армії. Наталена й чути не хотіла про одруження і поїхала здобувати вищу освіту. Спочатку вчилася в Петербурзі, закінчила тут археологічний інститут, одержала ступінь доктора археології за праці з литовської старовини, потім зайнялася єгиптологією і водночас вчилася в Петербурзькій мистецькій академії, після закінчення якої одержала диплом «вільного художника», мала свої художні виставки в Петербурзі й Варшаві. Контакти з батьком і мачухою не налагоджувались, бо вони наполягали на її одруженні з нелюбом. Тоді Наталена йде на нечуваний у шляхетському роду вчинок — вступає до французького Михайлівського театру в Петербурзі, а згодом укладає контракт з паризьким «Theatre Gymnase», що гастролював тоді в столиці. Незважаючи на успіх на сцені, театральна кар'єра Наталени не вдалася через слабке здоров'я. Вона залишає театр, лікується на Закавказзі, а потім виїжджає в Західну Європу, де продовжує лікування, займається улюбленою справою — мистецтвом і археологією. Ці роки були чи не найкращими в її сповненому тривог житті. Вона побувала в Іспанії, Франції, Італії, країнах Близького Сходу, знову виступила в оперних театрах Парижа і Венеції, з 1909 р. почала систематично виступати з художніми творами і науковими статтями у французьких літературних і наукових журналах. Перша світова війна застала Н. Королеву в Києві: вона приїхала до хворого батька, який невдовзі й помер. Тут за нею було встановлено поліцейський нагляд, на квартирі вчинено обшук. Не маючи можливості виїхати (кордони було закрито), вона (через товариство Червоного Хреста) стає сестрою милосердя в російській армії. Майже три роки пробула Наталена на війні, одержала солдатський хрест «За хоробрість», три поранення, тиф і кілька запалень легенів. Пізніше письменниця згадувала, що хрест

«За хоробрість» їй дали тільки за те, що під час ворожого обстрілу залишилась з пораненими вояками, виконавши свій звичайний обов'язок. Особисте життя Н. Королевої під час війни склалося драматично. Вона одружилася з офіцером російської армії і громадянином Ірану, що служив у «дикій дивізії»,— Іскандером Такгаманіш ібн Курушем, який невдовзі загинув під Варшавою. Відпровадивши домовину з тілом чоловіка до Ірану, Наталена повернулася до Києва. Зупинилася у мачухи. Війна наближалась до кінця. Разом із мачухою вона записується в групу чеських репатріантів і виїжджає до Львова. В містечку Красне біля Львова жили родичі мачухи, і в цей голодний і холодний час грудня 1919 р. вони і вирішили їх відвідати. Але тут мачуха захворіла і померла. Наталена ледве добралась до Праги, де почала працювати в системі народного шкільництва. У Празі вона зустрілася з Василем Королівом-Старим, якого знала ще з Києва як письменника, культурно-громадського діяча і видавця. Вони одружилися, придбали скромний будиночок на околиці містечка Мельник біля Праги. Тут і прожили до кінця днів своїх. Василь Королів-Старий займався літературною, педагогічною, мистецькою діяльністю. Помер 1941 р., після чергового допиту в гестапо. Н. Королева все подальше життя присвятила літературній праці. Саме тут вона почала писати українською мовою.

2.2. Творча діяльність Н. Королеви.

Приїхавши з Києва до Праги, Н. Королева на замовлення міністерства освіти уклала невеличкий чесько-український словник, який вийшов під редакцією професора С. Смаль-Стоцького. Французько-український словник залишився ненадрукованим. Писати художні твори українською мовою почала з 1919 р. за порадою В. Короліва-Старого. Перше оповідання українською мовою «Гріх (З пам'ятної книжки)» було надруковано у віденському українському тижневику «Воля» 15 січня 1921 р. за підписом «Н. Ковалівська-Королева». З того часу понад двадцять років усі західноукраїнські, буковинські, закарпатські українські журнали, а також журнали, що виходили в Чехословаччині, вміщували її твори. Вона принципово не відмовляла жодній редакції у друкуванні своїх творів, тому її ім'я зустрічаємо в досить строкатому списку української періодики. У середині 30-х — на початку 40-х років виходять книжки Н. Королевої, що принесли їй широке визнання й популярність: збірка легенд «Во дні они» (1935), повісті «1313» (1935), «Без коріння» (1936), збірка оповідань «Інакший світ» (1936), повісті «Предок» (1937), «Сон тіні» (1938), «Легенди старокиївські» (1942–1943). Після війни у Чикаго випущена її повість «Quid est yeti fas?» (1961), що була завершена ще в 1939 р.

Останні роки життя письменниці жила самотня, всіма забута, заробляла на прожиття приватними уроками французької та іспанської мов. Її намагання встановити контакти з київськими видавництвами та Інститутом літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР успіху не мали. Н. Королеві судилося ще побачити віддруковані аркуші своєї книги «Сон

тіні. 1313», яка вийшла 1966 р. у Пряшеві. Померла письменниця 1 липня 1966 р. в Мельнику.

V. Закріплення вивченого матеріалу

Проведення літературної вікторини «Відома Наталена Королева».

- За гороскопом Н. Королева... (*Риба*)
- Батьківщиною для письменниці є... (*Північна Іспанія*)
- Де навчалася Наталена Андріанівна майже дванадцять років? (*Монастир Нотр-Дам де Сіон у французьких Піренеях*)
- Заклад освіти, який закінчила Н. Королева у Києві. (*Інститут шляхетних дівичь*)
- Через що не вдалася театральна кар'єра Наталени Андріанівни? (*Слабке здоров'я*)
- Які роки були чи не найкращими в сповненому тривог житті письменниці? (*Лікування на Закавказзі, перебування в Західній Європі*)
- Улюблена справа Н. Королевої. (*Мистецтво, археологія*)
- Перебуваючи майже три роки на війні, Н. Королева одержала солдатський хрест... («*За хоробрість*»)
- Приїхавши з Києва до Праги, Наталена Андріанівна на замовлення міністерства освіти уклала... (*Чесько-український словник*)
- Коли почала писати художні твори українською мовою? (*З 1919 р.*)
- Назва першого оповідання письменниці українською мовою. («*Гріх (З пам'ятної книжки)*»)
- Що було написано Н. Королевою під час Другої світової війни? («*Легенди старокиївські*» (1942–1943))

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

VI. Підсумок уроку

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності

VIII. Домашнє завдання

Опрацювати ідейний зміст твору Н. Королевої «Скитський скарб», скласти питання до твору.

Н. КОРОЛЕВА «СКИТСЬКИЙ СКАРБ». ІДЕЙНИЙ ЗМІСТ

Мета: познайомити школярів з програмовим твором письменниці, визначити його ідейно-тематичне спрямування, жанр, композицію; розвивати вміння грамотно висловлювати власні думки, почуття, спостереження, робити висновки, необхідний коментар; формувати кругозір, світогляд; вчити раціонально використовувати навчальний час; виховувати почут-

тя пошани до творчості Н. Королевої, прагнення пізнати багато цікавого, корисного, цінувати духовні надбання нашої культури.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

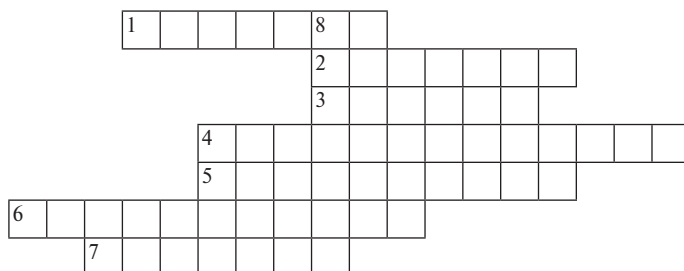
Обладнання: портрет Н. Королевої, текст твору, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань

1. Розгадування кросворду «Чи все ви знаєте про Н. Королеву?»

По горизонталі: 1. Ім'я материнного брата. (*Еugenіо*) 2. Що уклала Наталена Андріанівна на замовлення Міністерства освіти? (*Словник*) 3. Назва повісті письменниці. (*«Предок»*) 4. Театр в Петербурзі, до якого вступає Н. Королева. (*Михайлівський*) 5. Мова, якою спілкувалися в родині Наталени Андріанівни. (*Французька*) 6. Чим займався батько письменниці? (*Археологією*) 7. Ім'я бабусі, яка виховувала Н. Королеву. (*Теоділя*)

По вертикалі: 8. Країна, де народилася майбутня письменниця. (*Іспанія*)

2. Бесіда за питаннями

- В яких умовах зростала Н. Королева?
- Що свідчить про всебічне навчання і виховання майбутньої письменниці?
- Чому, на ваш погляд, Н. Королева після закінчення Київського Інституту шляхетних дівочь не стала озлобленою і жорстокою, як її «класні дами»?
- Що змусило Наталену Андріанівну звернутися до театру? Якою була її акторська діяльність?
- Під впливом кого вона стала писати твори українською мовою?
- Поміркуйте, через що Н. Королева, як і багато інших письменників, не змогла жити і працювати на Україні?

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності

IV. Сприйняття й засвоєння учнями навчального матеріалу

З того часу, як стоїть світ, людська фантазія творить у своїй уяві різноманітну невидиму силу, що з усіх боків оточує людину.

В. Королів-Старий

1. Вступне слово вчителя

Який цікавий, дивовижний, казковий і фантастичний світ! Саме він дозволяє нам сприймати його із захопленням.

Русалки, водяники, потерчата та багато інших істот живуть, як люди.

Тому письменники намагаються у своїх творах відобразити фантастичні уявлення про світ, природу і людське буття. Кожна легенда сприймається читачем (слухачем) як реальна подія.

Отже, сьогодні ми і розпочнемо цікаву подорож у далеке минуле, щоб познайомитися зі світом людської фантазії і мудрості. У цьому нам допоможе твір Н. Королевої «Скитський скарб».

2. Теорія літератури

2.1. Поняття про легенду.

Легенда (від лат. *legend* — те, що слід прочитати) — один із жанрів неказкової народної прози, народний переказ про видатну подію чи вчинок якої-небудь людини, в основі якого — диво, фантастичний образ або уявлення, яке сприймається оповідачем як достовірне. Водночас сюжет легенди базується на реальних або допустимих фактах: легендарний герой може мати свій прообраз у реальному житті, в історичній дійсності.

2.2. Особливості легенди:

- розповідь про суспільні й побутові події;
- наявність фантастики (казкові герої, фантастичні події, надприродні явища, чудодійні предмети);
- вільна побудова;
- невелика кількість основних дійових осіб; прозова форма;
- малий обсяг.

2.3. Різновиди легенд.

- Міфологічні — це фантастичні, казкові історії, в яких відтворені уявлення наших предків про Всесвіт, природу, богів та демонів.
- Апокрифічні — це народні оповідання на біблійно-євангельські теми про «життя святих», перших християн, князів.
- Героїчні — найбільш поширені, в них розповідається про ймовірні історичні події, народних захисників та охоронців.

3. Опрацювання змісту твору

3.1. Виразне читання легенди, переказ цікавих епізодів з коментарем.

3.2. *Тема:* зображення казково-фантастичного світу міфічних істот і людського життя.

3.3. *Ідея:* возвеличення ширості, любові, працьовитості, прагнення жити і творити на благо інших; засудження жадоби до збагачення.

3.4. Основна думка: золотий скарб, який вийшов на землю, людям замість допомоги принесе горе, страждання, війни.

3.5. Жанр: літературна легенда.

3.6. Композиція.

Експозиція: знайомство з Бористеном, його донькою, істотами, які жили у Дніпрі або на його узбережжі.

Зав'язка: з'явлення на землю Перуна, його закоханість у Ларту, весілля.

Кульмінація: смерть Ларти — «на бризки розпалась».

Розв'язка: з'явлення скарба «на світло денне».

3.7. Проблематика:

- Життя і смерть.
- Любов і ненависть.
- Праця на благо інших.
- Родинні стосунки.

3.8. Бесіда за питаннями.

- Чому золото цінувалося з давніх часів?
- Що зазначено у творі стосовно того, як охоронявся скарб? («...*Накрив Передвічний одну з тих схованок таємних «чорним ставком», що є колискою громів. Другу ж під блакитною гладиною Бористена вкрив. І сторожу поставили: на Чоному ставку — громи-блискавки, на Бористені — Ларту-діву, доньку Бористенову*»)
- Якою у легенді зображена Ларта? («*Могутніша — бо за громи була краса Ларти-діву, скарбом принаднішим за золото вкрите. Хто побачить стражkinю — по іншому скарбові і не тужитиме*»)
- Що свідчить про давні події, відтворені у «Скитському скарбі»? («*Тільки ж що рід людський ще не множився на юній землі...*») Як зрозуміти епітет «юна земля»?
- Який образ життя був у Ларти? («*І жила Ларта-діва безжурним існуванням стихійної істоти, що природу тваринну, образ людський і іскру Божеську в собі має*»; «*З роси намиста Ларта низала, в імлу вранішню, як в шати одягалась. Тихими заводями з лебедями наввипередки плавала, з мевами-красунями жартувала, рожевих пеліканів, несить бабу-птицю полошила...*»)
- Поясніть, що мала на увазі Н. Королева, зазначаючи про голос Ларти: «Голосним вигуком — мов стрілою — у небо мече».
- Чим орел привернув увагу Ларти? («*В блакиті нерухомо завмер. І раптом, з ясного неба, світляною кулею-блискавкою, на землю паде. Іскрами фіялковими сипнув. Метнув полум'ям сліпучим високо. І золото-вогнем розлився*»)
- опишіть зовнішність Перуна, застосовуючи текст твору. («*З чола волосся — як мед темно-золотий — в кучерях на рамена спливає, з бородою кучерявою мішається. Очі — сонцями сяють. У руках — мов жмут гадів вогненних блискавок тримає*»)
- Як Ларта зустріла Перуна? («*І вклонилась громовладному донька Бористенова: — Перунові ясному — слава!*») З чим це пов'язано? («*В серці ж не*

страх, пошану безмірну відчула. А крізь неї — як вогонь крізь завісу, інше почуття спалахнуло гаряче, буйне, радісне... Вік би на Громовладного дивилися! Нікуди від нього не відійшла б!..

Не уміє назвати почуття свої Ларта-діва. Не зазнала — бо досі кохання. Дрімало в серці її у пун'янок стулене...»)

- Прочитайте і прокоментуйте зустріч міфічними істотами Перуна. («Владика — Бористен тризуб — берло своє перед ясним Біл-богом схиляє, русалки-русянки весняним вінком берег завітчали. Лада-богиня, рястом прибрана, землю красою своєю осяяла. Лель-юнак коліна схилив на жоломії солодко-співний пригравляє. Велес-бог козлоногий з-поза Хорса промінням увінчаного виглядає. Аж очі скошує — дивується... Мати Мелянто, Земля — кормителька величну свою уроду у поклоні хилить, Яр-бога, Ярилу, за собою поклонитися гостеві кличе»)
- Якою була реакція Перуна на таке його привітання? («А гість ясним світлим обличчям всміхається, слово ласкаве мовить...»)

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

1. На Чорному ставі Передвічний поставив сторожувати:
 - а) північного вітра; б) громи-блискавки; в) буревіїв.
2. По скарбу не тужитиме той, хто:
 - а) побачить стражкиню; б) відвідає Чорний став; в) здобуде його з надр таємних.
3. Красу доньки Бористена Н. Королева називає:
 - а) непідкупною; б) непереборною; в) незрівнянною.
4. Розвиток подій у творі починається тоді, коли:
 - а) ще роду людського не було; б) з'явилися первісні люди; в) тільки створилася Земля.
5. Описуючи землю у творі, письменниця зазначає, що вона:
 - а) юна; б) приваблива; в) багато населена.
6. Ларта-діва жила існуванням істоти:
 - а) мудрої; б) вразливої; в) стихійної.
7. Намисто Ларта низала з:
 - а) квітів; б) коралів; в) роси.
8. Донька Бористена плавала наввипередки з:
 - а) дикими качками; б) лебедями; в) дельфінами.
9. З ким Ларта жартувала?
 - а) Хижими рибами; б) лісовими тваринами; в) мевами красунями.
10. Діва хвилювалася через те, що всіх рибок виловлять:
 - а) чайки-винишувачі; б) рожеві пелікани; в) бездушні люди.
11. Ларта зверталася до рибок, мов:
 - а) ненька до немовлят; б) господиня до куряток; в) пташина до своїх діточок.

12. В якій річці купалася діва?

- а) Дунай; б) Осколі; в) *Дністрі*.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

- Обґрунтуйте, що мала на увазі Н. Королева, зазначаючи: «з золота виростала недоля людська». Відповідаючи, посилайтеся на власні знання і текст твору.
- Поміркуйте, з чим пов'язано те, що «стражинею» золота була Ларта, а не якийсь велетень чи чародій. Вмотивуйте власну точку зору.
- Красу доньки Бористена не можна було порівняти із:
а) сріблом; б) смарагдами; в) *золотом*.

Картка № 2

- Вмотивуйте, чому рід людський, на думку Н. Королевої, був здібний до пісні, танку, мистецтва.
- Порівняйте, яким було життя Ларти-діви і Ларти-матері. Зробіть висновки.
- Дочка Бористена у своїй подобі мала іскру:
а) *Божеську*; б) зла і ненависті; в) ширості і доброти.

Картка № 3

- Дослідіть, як у творі зображено життя міфічних істот. Свої спостереження узагальніть.
- Якою була віра Ларти-дівки? Як ви вважаєте, чи змінилася ця віра, коли ларта стала жінкою роду людського?
- Всемудрий знав, що із золота виростала людська:
а) *недоля*; б) велич і могутність; в) краса і привабливість.

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

Скласти план до характеристики образів твору Н. Королевої.

Н. КОРОЛЕВА «СКИТСЬКИЙ СКАРБ». ХАРАКТЕРИСТИКА ОБРАЗІВ ТВОРУ

Мета: продовжити роботу над опрацюванням ідейно-художнього змісту легенди, охарактеризувати її героїв; активізувати словник учнів; розвивати спостережливість, творчу уяву, допитливість, уважність, уміння грамотно висловлювати власні міркування; виховувати почуття прекрасного, усвідомлене сприйняття краси і приваби світу, зневажливе ставлення до людей, які прагнуть збагатитися нечесним шляхом.

Тип уроку: засвоєння знань і формування вмінь.

Обладнання: портрет Н. Королевої, текст твору, учнівські малюнки до легенди, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

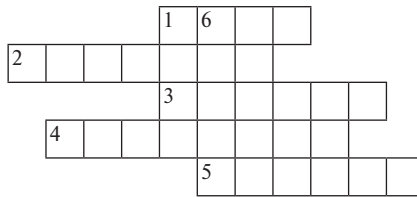
Учні демонструють свої малюнки до твору з відповідним коментарем. Визначаються найкращі витвори учнівського мистецтва.

III. Актуалізація опорних знань

1. Конкурс «Інтелектуал»

Учні розподіляються на дві команди, обираються капітани. За 5–7 хвилин необхідно розгадати кросворд «Відгадай героя Н. Королевої «Скитський скарб». Визначається склад журі.

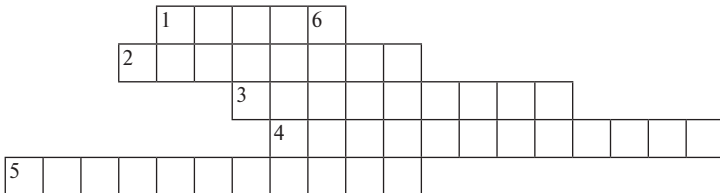
Завдання для першої команди

По горизонталі: 1. Юнак — міфічна істота. (*Лель*) 2. Подруга головної героїні. (*Русалка*) 3. Сокіл, який перетворився на... (*Перуна*) 4. Батько діви. (*Бористен*) 5. Мавка, дружина Таргітаоса. (*Зарина*)

По вертикалі: 6. Головна героїня твору. (*Ларта*)

Завдання для другої команди

По горизонталі: 1. Місце, звідкіль керував Зевс світом. (*Олімп*) 2. Один з тих, хто людський рід по землі розмножив. (*Колоксейс*) 3. Чоловік Зарини. (*Таргітаос*) 4. Рід занять, вміння Фойбоса. (*Лукострілець*) 5. Той, хто сховав золото «Чорним ставком». (*Передвічний*)

По вертикалі: 6. Син Біл-бога. (*Перун*)

2. Підсумок конкурсу. Визначення переможців

IV. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності

V. Основний зміст уроку

*Через золото сльози ллються.
Народне прислів'я*

1. Характеристика образів

1.1. Образ Ларти.

1.1.1. Орієнтовний план до образу Ларти-дівки.

- Ларта — сторожкня золота, дочка Бористена.
- Портрет і зовнішність героїні.
- Риси характеру дівки: а) доброта і щирість; б) ввічливість і шанобливість; в) працьовитість; г) чемність і простота.
- Інші риси вдачі: а) розумна і кмітлива; б) здатна піти на самопожертву; в) вміння вести господарство.
- Ларта — уособлення всіх матерів.

1.1.2. Бесіда за питаннями.

- Хто така Ларта?
- Як вона ставилася до батька, поводитися з іншими істотами? Про що це свідчить?
- Чим привабив Ларту Перун? Як вона до нього ставилася?
- Які зміни відбулися у житті Ларти, коли вона стала людиною?
- Чому вона вчила своїх дітей, онуків?
- Що змусило її піти за скарбом?
- Заради чого вона поплатилася своїм життям?
- Як ви ставитеся до цієї героїні? Відповідь вмотивуйте.

1.1.3. Цитатна характеристика.

- Могутніша — бо за громи була краса Ларти-дівки, скарбом принадишим, за золото вкрите.
- «І жила Ларта-дівка безжурним існуванням стихійної істоти, що природу тваринну, образ людський і іскру Божеську в собі має».
- «Голосним вигуком — мов стрілою — у небо личе».
- «...Перейняла Ларта від Фойбоса... як лук тугий напинати, стріли робити. Вміє й тарпанів степових об'їздити, кобилиць-тарпанок доїти, кіз, овець приручати. Сир з молока згуслого відтиснувати вміє. Шкіри звірячі чинбарить. Руно овече пряде. А що матір'ю роду смертельного стала,— вівтарі богам ставити почала, офіри на них — і запальні, і в походах,— приносити, дітям-внукам щастя-долі прохаючи».
- «Гладить золото Ларта, відблисками його не натішиться. Дрібний пісок золотий пересипає й сміється до нього...»
- «І розбилась об водяну гладину праматір Ларти... на бризки, розпалась, водяну гладину шумом вкривши...»

1.2. Образ Перуна.

1.2.1. Орієнтовний план до образу Перуна.

- Перун — син Біл-бога.
- Портрет і зовнішність героя.
- Риси характеру: а) ввічливість; б) чемність і шаноба; в) рішучість; г) доброта.
- Перун — втілення могутності, влади.

1.2.2. Бесіда за питаннями.

- Яким чином Перун потрапив на землю?
- Як зустріли його міфічні істоти? Про що це свідчить?
- Як Ларта ставилася до Перуна? За що, на вашу думку, вона його полюбила?
- Дослідіть ставлення самої авторки до героя.

1.2.3. Цитатна характеристика.

- «З чола волосся — як мед темний — золотий — в кучерях, на рамена спливає, з бородою кучерявою мішається. Очі — сонцем сяють. У руках мов жмут гадів вогненних — блискавки тримає. У ніг — орел клетотом попереджає...»
- «А гість ясний світлим обличчям всміхається, слово ласкаве мовить...»

2. Додатковий матеріал щодо характеристики міфічних істот.

(З міфологічного словника)

- 2.1. Білобог (Дід) — головний бог добра. Один із найдавніших і найголовніших персонажів давньоруської міфології. За повір'ям — творець Землі, Води, Світла; батько Перуна, захисник людей від зла; господар Вирію та повелитель інших богів. Перетворювався, згідно з повір'ям, на Білого лебедя.
- 2.2. Лада — велика давньоукраїнська богиня весни. Свято Лади наставало тоді, коли починав танути сніг, і тривало воно до початку весняних робіт. Лада зображувалась здебільшого у вишивці, з пучечком червоної калини в руці, верхи на коні разом зі своєю донькою Лялею. Міфічний образ давньоукраїнської богині Лади трансформувався у міфології багатьох індоєвропейських народів.
- 2.3. Лель — бог шлюбу, кохання і бджолярства (бджола в давніх українців — емблема кохання, що поєднувала в собі, за повір'ям, солод меду й гіркоту жала). Іноді уявлявся вічним парубком, який приносить юнакам і дівчатам найвищу радість кохання, опікує дітей, любить квіти, сприяє бортникам. Лель — один з найдавніших персонажів української міфології.
- 2.4. Перун — бог дощу, блискавки й грому. Один із найголовніших персонажів давньоукраїнської міфології, «бог над богами». За легендою, Перуна створив з каменю й оживив Білобог. Зображувався Перун срібночубим, золотовусим, з вогненними стрілами, золотим луком та важким молотом у руках.

3. Опрацювання ідейного змісту легенди (продовження).

Бесіда за питаннями

- Чим Ларта сподобалася Перунові? (*«Знайшла ласку в очах моїх Ларта-діва красуня. Чув я про неї від Фойбоса-сина, що цю Країну лебедів відвідує. І не перебільшив хвали — звичаєм поетів — Фойбос. Гідна стати дружиною Зевсового Бористеніда!»*)
- Як з'явилися люди на Землі? (*«І розпочався рід людський на берегах Бористенських. Від Таргітаоса, сина Ларти, Бористеніди та Зевса Олімпійця почався він. Троє синів — Ліпоксеїса, Арпоксеїса та Колоксеїса скитів-лукострільців мав Таргітаос з дружиною-мавкою, красунею Зариною. Ліпоксеїс же, Арпоксеїс та Колоксеїс від матерів мавок та руслянок-русалок рід людський по землі тій розмножився»*)
- Коли перевівся рід мавок та русалок? (*«Понеже зістарілась Мати Земля й перевівся на ній рід мавок та русалок — першостворених дітей землі»*)
- Як змінилося життя Ларти, коли вона стала матір'ю? (*«Переквітли весняними квітами ігри дівочькі. Не боронить більш від пеліканів Ларта дрібних рибок. Годі з мевами-подружками сміх перлистий у хвилі дніпрові сипати... Забуті і лебеді, княжичі водні... Людським звичаєм — людиною ставши,— зістарилась Ларта...»*)
- Чому вчила Ларта свого сина? (*«...Щоб його навчати,— перейняла Ларта від Фойбоса срібнолукого лукострільця преславного як лук тугий напинати, стріли робити»*)
- Які практичні вміння мала Ларта? (*«Вміє й тарпанів степових об'їздити, кобилуць-тарпанок доїти, кіз, овець приручати. Сир з молока згуслого відтискувати вміє. Шкіри звірячі чинбарить. Руно овече пряде»*)
- Якою була віра у жінки? (*«...Вівтарі богам ставити почала, офіри на них — і запальні, і в пахощах,— приносити, дітям-внукам щастя-долі прохаючи»*)
- В чому вбачав своє призначення Зевс? (*«Світом керує з Олімпу... І турботи його — не жіночий, хатній клопіт...»*)
- Яким було життя господині Ларти? (*«Нових друзів-приятелів нині Ларта-бабуся має: до амфор, до глеків випалених з глини всміхається. Вони-бо помагають щоденні турботи нести! Гладить поглядом кошки, руками власними виплетені. До жорен ласкаво рукою доторкається, радіє корінню надбаному, м'ясу в'ялену, рибі сушеній. Не знатиме родина голоду-спраги! Не терпимо й холоду! — по шкірах пухнатих, прикривках вовняних оглядається»*)
- Чому всупереч можливого лиха Ларта вирішує дати своїм дітям золота? (*«Що недоля людська в золоті вкрита? Так то ж ще коли буде! Людства нема ще на землі... є лише дітки-внучата. Тож і від кого їм кривда може прийти!»*)

4. «Мікрофон»

Н. Королева вважає, що щастя людини — «теплий попіл перегорілого кохання». А в чому ви вбачаєте щастя?

VI. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування.

1. Меви-подруги Ларти — не бояться:
 - а) вовків-сіроманців; б) коршунів хижих; в) *орлів*.
 2. Хто у творі є княжичами?
 - а) Меви; б) *лебеді*; в) пелікани.
 3. Вигук Ларти — мов:
 - а) *стріла у небо*; б) гром серед тиші; в) пісня пташина.
 4. Ларта затулила обличчя долонями:
 - а) *від полум'я сліпучого, що пішов від падаючого орла*;
 - б) бо не хотіла бачити Всемудрого;
 - в) гірко оплакувала свою самотність.
 5. Волосся у чоловіка, який з'явився перед дівою, було:
 - а) руде і довге; б) *темно-золоте*; в) сиве.
 6. Перун тримав в руках:
 - а) псів золотих; б) *блискавки*; в) лук і вогненні стріли.
 7. Як Ларта сприйняла з'явлення Перуна? З:
 - а) *пошаною і любов'ю*; б) ненавистю; в) великим здивуванням.
 8. З якого птаха Перун перетворився на людську подобу?
 - а) Ворона; б) *орла*; в) лебедя.
 9. Рослина, яку поцілунком місячного сяйва можна перетворити:
 - а) папорть; б) *лотос рожевий*; в) кропиву.
 10. Господарем Дніпра був:
 - а) Перун; б) Велес; в) *Бористен*.
 11. Перуна авторка називає гостем:
 - а) *ясним*; б) вельмишановним; в) бажаним.
 12. Як русалки зустрічали Перуна? Вони:
 - а) *уквітчали берег*; б) співали веснянки; в) танцювали гопака.
- Примітка.* За кожную правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Що мала на увазі Н. Королева, висловлюючись про Ларту: «...матір'ю роду смертельного стала»?
2. Чому, на ваш погляд, Ларта не стала керувати родом людським, як Зевс, і обрала собі звичайне життя? Відповідь вмотивуйте.
3. Перуна зачарувала своєю красою:
 - а) Земля-кормителька; б) русалка-русянка; в) *Лада-богиня*.

Картка № 2

1. Висловіть власну думку стосовно того, як письменниця трактує поняття «щастя».
2. Дослідіть, як палке кохання Ларти вплинуло на її життя, ставши людиною, а не міфічною істотою.
3. Весілля Перуна з Лартою було:
а) *гучним*; б) багатолюдним; в) тривалим.

Картка № 3

1. Обґрунтуйте, чому «...не жаліла минулого існування стихійної істоти, Ларта людиною-бо стала». Відповідаючи, наведіть переконливі приклади з твору.
2. Чим пояснити те, що Ларта, знаючи про золото як людську недолу, прагне дати його дітям роду свого? Відповідь аргументуйте.
3. Людський рід на берегах Бористенських розпочався від:
а) Таргітаоса; б) Колоксеїса; в) Ліпоксеїса.

VII. Підсумок уроку**VIII. Оголошення результатів навчальної діяльності на уроці****IX. Домашнє завдання**

Скласти питання до твору «Скитський скарб», діалог «Моя зустріч з будь-якою істотою».

**Н. КОРОЛЕВА «СКИТСЬКИЙ СКАРБ».
СИМВОЛІЧНИЙ ОБРАЗ СКИТСЬКОГО СКАРБУ**

Мета: розкрити символічний образ скитського скарбу, з'ясувати особливості назви твору; розвивати культуру зв'язного мовлення, логічне мислення, пам'ять, спостережливість, уміння грамотно висловлювати свої думки, погляди; виховувати почуття пошани, любові до рідного народу, його культури; прищеплювати риси доброти, шляхетності, гуманного ставлення до оточуючих.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрет Н. Королевої, учнівські малюнки до твору, текст легенди, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Перевірка домашнього завдання**

Заслуховування учнівських діалогів «Моя зустріч з будь-якою міфічною істотою». Визначення найкращих діалогів.

III. Актуалізація опорних знань

1. Вікторина «Пізнай героя, якому належить цитата»

- «Могутніша — бо за громи була краса... скарбом принаднішим за золото вкрите. Хто побачить стражиню — по іншому скарбові і не тужитиме». (*Ларта-діва*)
- «Як затверділи ж гори зелені, а ріки потекли річищами своїми, накрив... одну з тих схованок таємних “Чорним ставком”». (*Передвічний*)
- «Інша... безжурним існуванням стихійної істоти, що природу тваринну, образ людський і іскру Божеську в собі має». (*Ларта-діва*)
- «Тихими заводями з лебедями наввипередки плавала, з мевами-красунями жартувала, рожевих пеліканів, несить бабу-птицю полошила». (*Ларта-діва*)
- «В блакиті нерухомо завмер. І раптом, з ясного неба, світляною кулею-блискавкою, на землю паде. Іскрами фіалковими сипнув». (*Орел — Перун*)
- «З чола волосся — як мед темно-золотий — в кучерях на рамена спливає, з бородою кучерявою мішається. Очі — сонцями сяють». (*Перун*)
- «Не уміє назвати почуття свого... Не зазнала-бо досі кохання. Дрімало в серці її у пуп'янок стулене». (*Ларта-діва*)
- «Знайшла ласку в очах моїх Ларта-діва красуня. Чув я про неї від Фойбоса-сина, що цю Країну лебедів відвідує». (*Перун*)
- «Світом керує з Олімпу високого володар... Його-бо пора прийшла світом володіти. І турботи його — не жіночий, хатній клопіт». (*Зевс*)
- «Вміє й тарпанів степових об'їздити, кобилиць-тарпанок доїти, кіз, овець приручати. Сир з молока згуслого відтискувати вміє». (*Ларта*)
- «...Що ж ти наробила! Сама — ох, сама пеню-недолю своїм з-під землі винесла, вовчою ямою на шляху їхньому кинула!». (*Бористен* → *Ларті*)
- «У руках — мов жмут гадів вогненних — блискавки тримає. У ніг — орел клетотом попереджає...» (*Перун*)

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

IV. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності

V. Основний зміст уроку

Срібло-золото тягне людину в болото.

Народне прислів'я

...З золота виростає недоля людська.

Н. Королева

1. Вступне слово вчителя

Скарб, багатство, золото, гроші... Протягом життя людина намагається бути забезпечена матеріально. А як же духовна краса, гармонія?

Н. Королева прагне довести думку, що скарб «жадобу неситу на край цей вбогий,— багатий? — манитиме кров'ю-сльозами його заливатиме».

Отже, золото, яке хотіла дати Ларта своїм дітям-внукам, Н. Королева називає заклитим. Воно несе горе, страждання, приниження, експлуатацію однієї людини іншою.

Ларта, виносячи із схованки золото з добрим наміром, не задумується про його подальші негативні наслідки, коли воно потрапить до рук людей.

2. Поняття про скарб

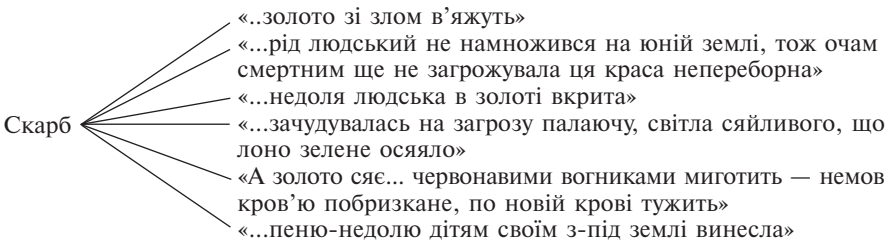
Тлумачний словник містить таке пояснення цього слова:

- Коштовності, гроші, цінні речі // Коштовності, гроші і т. ін., що сховані в потаємному місці, закопані в землю.
- Духовні та культурні цінності, що їх створила людина. Мовні скарби.
- Хто-, що-небудь надзвичайної цінності, з винятковими достоїнствами, якостями і т. ін. // Людина або річ особливо потрібна, дорога для когось // Багатство розуму, почуттів і т. ін.// Пестливе звертання до дорогої, любої людини.
- Господарські речі, пожитки, майно. Хатній скарб.
- заст. Кошти.
- заст. Скарбниця.
- заст. Поміщицьке володіння, маєток на Правобережній Україні.

Завдання: оберіть для себе визначення поняття «скарб», прокоментувавши його.

Складіть «доміно» «Для мене скарб — це...»

3. Складіть інформаційне гроно до слова «скарб», застосовуючи текст твору.

4. Бесіда за питаннями

- Яким був шлях Ларти до сховища золота? (*«Як же давно уже забула цей шлях!.. Але знає його: не збочить пільмою теплою, сріблом підземних струмочків гаптованою... От і кістяки тих звірят незугарних, великих, що в часи давновікі жили, коли Небо й Земля, ледве ще з хаосу першоствореного вийшли»*)
- Як жінка сприймала знайдене приховане золото? (*«Гладить золото Ларта, відблисками його не натішиться. Дрібний пісок золотий пересипає й сміється до нього...»*)

- Про що вона думала в цей час? («Швидше: набрати! Щоб і там — не поверхні земській при собі його мати, красою-сяйвом його тішитися»)
- Де зробила нову схованку золота жінка? («І до вовчої ями глибокої сховала. Добре накрила. Ще й стовбурами, імшеддю вкритими, привалила»)
- Як сприйняв Бористен-старець прагнення своєї дочки? («...Як ніч темний,— стоїть руки ламає, головою сивою хитає») За що він дорікав їй? («...Сама пекло-недолю дітям своїм з-під землі винесла, вовчою ямою на шляху їхньому кинула!.. Вічно скитський скарб жадобу неситу на край цей вбогий-багатий! — манитиме, кров'ю-сльозами його заливатиме...»)
- Чому батько не зміг допомогти-порадити своїй доньці? («Кинулась Ларта, щоб на батьківських грудях помочи-ради шукати. Таж забула: більше вона не річна діва-русалка, а поземська істота — жінка і мати»)
- Що сталося з жінкою після того, як вона звернулася по допомогу до батька? («Розбилась об водяну гладину праматір Ларти... на бризки розпалась, водяну гладину шумом вкривши...»)
- Чим пояснити казкове чародійство, що з хвилі вийшли скелі. («...Дніпро стіною кам'яною-порогами — перегородивши, щоб скарбів зловісних путь навіки замкнути від ока та рук людських скрити»)
- Як Бористен сприйняв зникнення дочки? («І плаче Дніпро-Бористен, батько старий, плачем великим ридає, тризну по Ларті-доньці на перехрестях водних порогів правлячи, долю нащадків далеких сльозами скроплюючи...»)
- Про що свідчить закінчення твору?
- Як ви ставитеся до золота, виробів з нього?
- Чому не завжди золото прикрашає людину?

VI. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

1. Рід людський не був здібний до:
 - а) танців; б) мистецтва; в) спорту.
2. Першоствореними дітьми Землі вважаються:
 - а) мавки і русалки; б) лісовики і водяники; в) домовики і потерчата.
3. Будучи дівчиною, Ларта від пеліканів захищала:
 - а) рожевий лотос; б) дрібних рибок; в) комах.
4. Водними княжичами називає Н. Королева:
 - а) пеліканів; б) лебедів; в) павуків-плавунів.
5. Зістарившись, Ларта:
 - а) пестила малих внучат; б) доглядала молодих мавок; в) в'язала і вишивала.
6. Від Фойбоса перейняла Ларта, як:
 - а) доглядати за худобою; б) стріли робити; в) землю обробляти.

7. Життєві дні Ларти пливуть, як:
 - а) *хвилі Бористена*; б) квітка лотоса по воді; в) корабель по морю.
8. Щоденні турботи Ларти-бабусі допомагали нести:
 - а) *амфори і глеки*; б) килими і серветки;
 - в) полювання і куховарство.
9. Дітям роду свого Бористеніада вирішила дати:
 - а) придбані за життя знання та вміння; б) *золото*; в) скарби Зевса.
10. За що дорікав Бористен своїй доньці? Вона:
 - а) стала ледачою і скупкою; б) *винесла із сховища частину золота*;
 - в) не знаходила порозуміння між мавками;
11. Людське життя Бористен називає:
 - а) *вбогим-багатим*; б) щасливим-важким;
 - в) веселим-страждаючим.
12. Н. Королева вважає скарб, який вийшов на світло денне:
 - а) щастям людським; б) *заклятим*; в) цінним і важливим.Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Вмотивуйте, чи змінилися погляди Ларти на життя, коли вона побачила золото і вирішила його віддати тільки своїм дітям.
2. Як ви вважаєте, чи можна засудити батька, який не допоміг своїй доньці? Наведіть переконливі аргументи.
3. Частину золота, яке винесла із сховища на землю Ларта, вона приховала:
 - а) біля старого дуба; б) у кам'яній печері; в) у *вовчій ямі*.

Картка № 2

1. Чим зумовлено те, що золото не потрапило до людей? Чи можна Бористена вважати скупим? Відповідаючи, посилайтеся на факти з твору.
2. Чому, на ваш погляд, не зміг Бористен зберегти золото від людей? Відповідь вмотивуйте.
3. Золоте сяйво червоними вогниками миготить, немов:
 - а) корали; б) *кров'ю побризкане*; в) проміння ранішнього сонця.

Картка № 3

1. Обґрунтуйте, що мала на увазі Н. Королева, зазначаючи: «І так за-сліпив (скарб), що за милість безсмертних його мають».
2. Чому письменниця називає скарб заклятим? Наведіть переконливі аргументи.
3. Золото Ларта називає:
 - а) спокусою і принадою; б) *палаючою загрозою*;
 - в) людським випробуванням.

VII. Підсумок уроку

VIII. Оголошення результатів навчальної діяльності

IX. Домашнє завдання

Написати міні-твір за легендою Н. Королевої «Скитський скарб» на одну з тем:

- «Золото — це краса чи зло?»;
- «Справжнє багатство і краса».

ПОЗАКЛАСНЕ ЧИТАННЯ. О. СТОРОЖЕНКО «СКАРБ»

Мета: ознайомити школярів з життєвим і творчим шляхом О. Стороженка; визначити ідейно-тематичне спрямування його твору «Скарб»; дослідити морально-етичні проблеми в оповіданні; поглибити знання про гумор, зокрема про засоби гумористичного зображення; розвивати творчу уяву, увагу, пунктуальність, спритність, рішучість, образне та логічне мислення, вміння грамотно висловлювати свої думки, почуття, спостереження; виховувати почуття поваги, любові до творчості О. Стороженка — шанобливе ставлення до людини праці і зневагу до ледарів; прищеплювати інтерес до наслідків власної праці.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Обладнання: портрет О. Стороженка, бібліотечка його творів, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань у формі бесіди за питаннями

1. Дайте визначення оповіданню як жанру художньої літератури. (*Оповідання — невеликий прозовий твір, сюжет якого заснований на певному епізоді з життя одного персонажа (іноді кількох)*) Наведіть приклади художніх творів цього жанру.
2. Що таке щастя, на ваш погляд? За яких умов людина відчуває себе щасливою?
3. В яких відомим вам творах художньої літератури порушувалася проблема щастя, смислу життя? Наведіть приклади з відповідним обґрунтуванням.
4. Яких зусиль необхідно докласти людині, щоб бути щасливою? Відповідаючи, посилайтеся на власний досвід та приклади з творів художньої літератури.

5. З якою метою в художніх творах письменники використовують засоби гумору? Наведіть приклади.

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності школярів

IV. Сприйняття і засвоєння учнями навчального матеріалу

Щасливий, у сорочці родивсь.

Народне прислів'я

*Людина — найцікавіше для нас явище тому,
що вона змінюється, ховає в собі всякі несподіванки,
не задовольняється жодною формою щастя.*

М. Коцюбинський

*О. Стороженко — талановитий оповідач,
який добре володіє українською мовою.*

І. Франко

1. Життєвий і творчий шлях О. Стороженка. Матеріал для вчителя

ОЛЕКСА ПЕТРОВИЧ СТОРОЖЕНКО

(24.11.1806 — 18.11.1874)

Олекса Петрович Стороженко народився 24 листопада 1806 року в с. Лисогори Бортнянського повіту (тепер Ічнянського району) на Чернігівщині в родині дрібного поміщика (відставного офіцера), що належала до старовинного козацького роду, відомого ще з XVII ст. Дитячі роки письменника минули в містечку Великі Будища Зіньківського повіту на Полтавщині, де він одержав домашню освіту. Згодом навчався у «благородному пансіоні» при Слобідсько-Українській губернській гімназії в м. Харкові. З 1824 р. впродовж майже тридцяти років О. Стороженко перебував на військовій службі, брав участь у російсько-турецькій війні.

Здебільшого служив в Україні, нерідко переїжджав з однієї місцевості в іншу, завдяки чому добре вивчив життя і побут селян в різних регіонах, зустрічався з колишніми січовиками, почув легенди та перекази про Запорізьку Січ. Цей життєвий матеріал ліг в основу багатьох творів письменників.

В літературу О. Стороженко ввійшов романом «Браття-близнець» (1857) з підзаголовком «Очерки Малороссии прошлого столетия», чим раз і назавжди визначив обраний письменником об'єкт художніх інтересів, незалежно від мови твору, бо в російськомовному романі нуртувала українська стихія.

Українська творча спадщина О. Стороженка в жанрі оповідання охоплює зображення побуту, звичаїв, повір'їв українського селянства, героїчних сторінок козацької вольниці, що пов'язані з останнім періодом існування Запорозької Січі, з народно-визвольним рухом Коліївщина, з образами колишніх січовиків. Друковані в журналі «Основа» в 1861–1862 рр., в 1863 р. вони були об'єднані і опубліковані в збірці «Українські оповідання».

На творчості письменника позначився вплив М. Гоголя, з яким був особисто знайомий і про якого залишив спогади. Окреме місце у творчому доробку митця займають гумористичні оповідання («Закоханий чорт», «Голка», «Вуси», «Скарб»). Ці твори засновані на широкому використанні українського фольклору, демонології (оброблено відомі сюжети), в них поєднуються фантастичні елементи з реалістичним зображенням селянського побуту, звичаїв. Присутній у них і дотепний, відсторонений оповідач, що непомітно робить морально-етичні акценти в зображуваних ситуаціях, коментує поведінку героїв, наштовхуючи читача на власні роздуми й оцінку, як, скажімо, в «Скарбі».

Вийшовши у відставку 1868 р., О. Стороженко останні роки життя провів на хуторі поблизу м. Бреста (Білорусь), де й помер 18 листопада 1874 року.

2. Теорія літератури

Поглиблене поняття про гумор.

2.1. Гумор — 1. Різновид комічного, відображення смішного в життєвих ситуаціях і людських характерах. 2. Узагальнена назва творів, мета яких — розсмішити, викликати гарний настрій. 3. Взагалі сміх і відчуття комічного.

2.2. Різновиди смішного.

2.2.1. Іронія (від гр. *eironeia* — удавання, посмішка) — інакомовлення, яке виражає насмішку або лукавство; подвійний смисл, коли сказане у контексті мови набуває протилежного значення; висміювання, яке містить в собі оцінку того, що висміюється. Іронічне ставлення передбачає насмішку, певним чином сховану, але таку, що легко виявляється в інтонаціях автора-оповідача; почасти виступає під виглядом похвали.

2.2.2. Сарказм (від гр. *sarkasos* — рву м'ясо) — зла і уїдлива насмішка, вищий ступінь іронії.

2.2.3. Сатира (від лат. *satura* — суміш) — вид комічного, який найбільш нещадно висміює людську недосконалість. Сатира виражає різко негативне відношення автора до зображуваного, має умовою висміювання виведеного характеру або явища.

2.3. Жанри гумористичних творів: анекдоти, байки, усмішки, гуморески, співомовки, фейлетони...

3. Робота над твором О. Стороженка «Скарб»

3.1. Переказ цікавих епізодів оповідання з відповідним коментарем.

3.2. Тема: зображення щасливої долі Павлуся Лежня, який протягом свого життя був ледачим і в той же час байдужим до всього.

3.3. Ідея: засудження заздрості, підступництва тих, хто зазіхає на чуже майно; ледачого, паразитичного життя.

3.4. Основна думка:

- 1) «...той тільки щасливий, хто другому не зазидує, а дякує Бога за те, що він йому послав...»;
- 2) «Не той тільки щасливий, що натріскається і виспитья, а той, що й другого нагодує і заспокоїть, бо у такого і душа буде не голодна».

3.5. Композиція.

Експозиція: надмірна опіка матір'ю свого сина Павлуся.

Зав'язка: смерть батьків Павлуся, його сирітське життя.

Кульмінація: дохлий хорт у хаті Ленжя виявився дукатами.

Розв'язка: роздуми автора про смисл життя, про щасливу людську долю.

3.6. Сюжет.

У заможній родині був син Павлусь, якого мати дуже опікала: годувала, не дозволяла йому працювати, ходити на вечорниці.

Після смерті батьків Павлуся доглядали наймити, за яких він жив спокійним, розміреним життям.

Павлусь цілими днями їв або спав. Одного разу хлопці вирішили піти шукати скарб і запропонували до цього залучити і Лежня (так парубки прозвали Павлуся). Той не захотів.

Вважалося, що саме «якась пакость» може переутворитися на скарб. Побачивши край дороги дохлого хорта, вони принесли його до хати Павлуся і кинули йому через вікно. Хорт, впавши на поміст, перетворився на дукати. Ось який щасливий Павлусь!

Незабаром Лежень одружився, були діти, але працюваті, покірні, слухняні, всі в дружину.

Так Павлусь спав, спав, спав, поки не заснув навіки.

3.7. Жанр: гумористичне оповідання.

3.8. Опрацювання змісту твору за питаннями.

- Якими були батьки Павлуся? (*«Були вони люди заможненькі, усього в них доволі: і поля, і скотинки, і худоби, і хата простора із садочком і левадою». «...І шанували, і пестували вони того одинчика!»*)
- Як мати ставилася до свого єдиного синочка? (*«І що то вже за мати була! Між матірками — навдивовижу мати! Вже Павлусь був чималий пахолок, а вона ще возилася з ним, як із маленькою дитинкою. Було власними руками годує його, а він, телепень, тільки глита та, як той пущьвірінок, знов рот роззявлює». «Така з неї добра і покірна жінка, а як дійде діло до її Павлуся, то як скажена стане: і очі витріщить, і запіниться, і за ніж хапається: крий Боже, що виробляє!.. Кажу ж вам, що й між матерями навдивовижу була мати»*)
- Через що мати нікуди не пускала Павлуся? (*«Усю зиму й осінь з хати не випустить: «Не ходи, синку,— каже,— холодно, замерзнеш, та ще, крий Боже, занедужаєш, то я й умру, не діжду, поки ти й одужаєш». Прийде весна або літо — знов не пускала: «Не ходи, синку, душно, сонце напече голову, голова болітиме». Цілісінький рік не дасть йому порога*

переступити, хіба у неділю поведе до церкви та за ним і не молиться, та обома руками за його й держиться, щоб хто не то що штовхнув, а й не доторкнувся б»)

- Як реагував батько щодо надмірних пестошів жінки до сина? («*Часом батько, дивлячись на се юродство, стане гримати на жінку і похвалятися, що він Павлуся віддасть у школу до дяка аж у друге село. Так कुди!.. На яку радість ми його вигодували? Який з нього хазяїн буде? Що з ним станеться, як ми помremo? Останеться він на світі, мов сліпий без поводитаря!»)*
- Опишіть Павлуся, застосовуючи текст твору («*...Вигнало та розперло, такий став гладкий та опецькуватий! Пика широка та одутлувата, як у того салогуба, а руки білі та ніжні, як у панночки. ...Зроду не то, щоб цій або косу у раках подержав,— не взявся й за лопату, щоб одгребти сніг од порога, або за віник, щоб вимісти хату»)*
- На яке благополучне життя сподівалася мати для свого сина? («*...Як Бог милосердний пошле йому щастя, то без нас житиме ще лучче, як теперчки!»)*
- Через що мати не пускала сина на вечорниці? («*...На вечорницях збиралися самі п'яниці та розбишаки, там тебе обідять, віку тобі збавлять. Почекай трошки — я сама знайду тобі дівчину, саму найкращу на всьому світі, саму роботящу, вона буде тебе і годувать, і зодягать, і доглядать, як рідна мати»)*
- Як трапилося так, що Павлуся залишився сиротою? («*...Через той мед занедужала небога та й вмерла. За нею вслід і батько ноги простяг, а наш Павлуся і не схаменувся, як зоставсь круглим сиротою»)*
- Якими були наймити у Павлуся? («*Наймит-парубок ще молодий, працьовитий, непитючий, а наймичка — теж чесного роду, осталась бідною сиротою, і покійниця прийняла її до себе, як рідну дитину»)* Як їм жилося в родині заможних людей? («*За Павлусем і їм добре жилось; було чим-небудь йому угодють, то стара і дякує, і грошей їм дає, і добру одежу, а часом за наймита скотину у поле вижене, а за наймичку хату вимете і води принесе. Отож як умирала стара, то благословила наймита з наймичкою побратись, наділила їх худобою і аж руки їм цілувала та просила, щоб вони не обиждали її Павлуся, доглядали б його і були йому рідним батьком і матір'ю, а вже вона на тім світі буде благи Господа, щоб він милосердний послав їм усякого щастя і таланту»)*
- Чому життя Павлуся з наймитами після смерті батьків було щасливим? («*Щастя, як горох із мішка, так і сиплеться на нашого Павлуся, і урожай у його луччий, як у других, і корів нема ялових. Накупили волів і послали кілька хур у Крим за сіллю, на Дін за рибою, постройли шинок із лавкою та й годують скриню карбованцями, як свиню горохом.*

Кругом у сусідів талії давить скотину, а у Павлуся, як на сміх, хоч би один тобі віл іздох»)

- Як наймичка у ставленні до Павлуся замінила йому мати? (*«Наймичка доглядала Павлуся, як рідна мати: і годує його, і голову йому змие, і розчеше, і одягає, й роздягає, і стеле, так йому у вічі й дивиться, думку його відгадує...»*)
- Чим займався Павлусь щодня? (*«...Цілісенький день їсть (а лопав здорово) та спить. Було прокинеться вранці — зараз наймичка і ставить перед його душею жарену курку або качку, або повнісеньку макітру вареників із сметаною; їсть неборак, аж за ушима лящить. Не вспіла наймичка його утерти, а він уже й уклався спати. Поспить на перині, лізе на піч спати ще у просі. Пообідає і знов куня; коли зимою, то знов у просо, а коли літом, то вийде у садок, ляже під грушею...»*)
- Що відповідав Павлусь хлопцям, які запрошували його на вечорниці? (*«Далеко. Якби вечорниці збирались біля моєї хати, то, може б, і пішов»*)
- Куди і для чого вирішили піти хлопці на Зелені свята? (*«...Зібралось парубоцтво шукати скарба. Узяли із собою заступи, лопати і горілочки не забули та й пішли у степ»*) Чому вони хотіли запросити піти із собою Павлуся? (*«Візьмемо із собою на щастя... то вже певно знайдемо скарб: він такий щасливий, що такого і на всьому світі не знайдеш!»*)
- Яких народних прикмет дотримувалися люди, щоб знайти скарб? (*«...Часом скарби і самі вилазять на верх землі, перекинувшись у яку-небудь пакость: у старого шолудивого діда, або у миршавеньке козеня, або у дохлу кішку»*)
- Що вирішили зробити хлопці, щоб посміятися над Павлусем? (*«...Візьмемо сього (дохлого) хорта та шпурнем Лежневі в хату — нехай се буде той скарб, що Бог йому у вікно кине»*)
- Яке фантастичне явище відбулося після того, коли парубки через вікно Павлушевої хати кинули дохлого хорта? (*«...А він, як бебехнеться об поміст, так і брязнув, і задзвенів, і, як жар, по всій хаті розсипався дукатами!»*)
- Як О. Стороженко висловився стосовно щастя Павлуся? (*«Сказано: як кому Бог дасть щастя, то не треба йому й рідної матері, не треба і скарбу шукати: сам скарб його знайде. А другому небораківі на бездол-лі у те ж саме вікно, у котре вкинувся скарб, улізе злодій і останню сорочку витягне; не поробить день, то на другий і їсти нічого»*)
- Як склалося життя Павлуся після його одруження? (*«Найшлась і дівчина, що, як той скарб, сама до його лицялась. Послав йому Господь і діточок покірних, працюютих, не таких, як він пудофет... І віку йому таки чимало протяг Господь: до білого волосся доспався. Спав, спав, аж поки навіки не заснув»*)
- Чи вважаєте ви, що щастя в тому, щоб нічого не робити, як Павлусь? Яку відповідь надає з цього приводу автор? (*«Зовуть щасливими*

і тих, що увесь свій вік нічого не дбають, як мій Павлусь. Бог їм усе дає, а вони нудяться світом, не знають, що у них є і чого їм треба»)

- Чому О. Стороженко у творі порівнює дружину Павлуся зі скарбом?
- Порівняйте власну думку про смисл щастя з тим, яким його вбачає автор твору. Зробіть висновок.
- З якими питаннями О. Стороженко звертається до читача? («1) ...самі одгадайте, чи мій Павлусь справді щасливий, чи, може таким тільки прозвали його зави сливі люди? 2) ...Ніхто б не схотів бути Павлусем?»)
- Чому О. Стороженку цікаво дізнатися від читачів відповіді на запитання, які зазначені наприкінці твору?

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

1. «Скарб» О. Стороженка починається рядками:
 - а) «жили-були дідусь з бабусею»; в) «був собі чоловік та жінка»;
 - б) «а чи знаходили ви будь-коли скарб?».
2. Павлусь був сином:
 - а) *заможних людей*; б) діячів театрального мистецтва; в) священика.
3. Любов матері до Павлуся виявлялася в тому, що вона:
 - а) *надто опікала сина*; б) хотіла, щоб він став багатим;
 - в) намагалася надати йому можливість отримати вищу освіту.
4. Як Павлусь лягав спати, то мати співала йому колискової про:
 - а) *котка*; б) мишеня; в) русалоньку.
5. Батько хотів віддати Павлуся навчатися:
 - а) до чоловічої гімназії; б) у школу до дяка аж у друге село;
 - в) до колегіуму.
6. Руки у Павлуся були такими, як у:
 - а) кріпосного селянина; б) *панночки*; в) кухаря.
7. «Останеться він на світі, мов сліпий без поводаря!» — так про Павлуся висловився:
 - а) *батько*; б) парубок; в) сусід.
8. Мати не пускала двадцятирічного Павлуся на вечорницю через те, що:
 - а) там було багато незнайомих хлопців із сусіднього села;
 - б) необхідно виконувати господарську роботу;
 - в) *збиралися там самі п'яниці та розбишаки*.
9. Вночі у Павлуся розболівся живіт, і тому він почав просити:
 - а) кефіру; б) *меду*; в) пігулку.
10. Хто доглядав за Павлусем після смерті батьків?
 - а) бабуся; б) *наймит з наймичкою*; в) дядька з тіткою.
11. «...Як горох із мішка, так і сиплеться на нашого Павлуся...»:
 - а) лихо; б) *щастя*; в) золото.

12. Найкращим в господарстві Павлуся був:
- а) ставок з рибою; б) густий ліс з грибами, ягодами, горіхами;
 - в) *урожай*.
- Примітка.** За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Дослідіть, як застосування фантастичних елементів у творі допомагає розкрити його смисл і зрозуміти назву оповідання. Власні спостереження узагальнити, посилаючись на фантастичний матеріал твору.
2. Чому, на вашу думку, Павлуся вважали щасливим? Чи справді він є таким? Відповідь вмотивуйте.
3. За сіллю хури Павлуся їздили до:
 - а) Слов'яногорська; б) Одеси; в) *Криму*.

Картка № 2

1. Чи хотіли б ви бути схожими на Павлуся? Висловіть власне ставлення щодо цього героя твору.
2. Як, на ваш погляд, сам автор ставиться до Павлуся? За допомогою яких художніх засобів він його зображує? Наведіть приклади.
3. З одного ройка бджіл Павлуся «розроїлось колодок...»:
 - а) двадцять; б) десять; в) *тридцять*.

Картка № 3

1. Які б ви поради надали Павлуся стосовно того, щоб змінити його пасивний образ життя? Яким чином це було запроваджено?
2. Прокоментуйте думку О. Стороженка «Не той тільки щасливий, що сам натріскається і виспитья, а той, що й другого нагадує...» Зробіть ґрунтовний висновок.
3. Цілими днями Павлуся:
 - а) читав книги і слухав музику; б) *їв та спав*;
 - в) гуляв на узбережжі річки і ловив рибу.

VI. Підсумок уроку

VII. Оголошення результатів роботи учнів на уроці

VIII. Домашнє завдання

Скласти усний план твору та план до характеристики образу Павлуся, дібрати цитати.

Б. ХАРЧУК, В. ЧЕМЕРИС, В. ГОЛОБОРОДЬКО

Б. ХАРЧУК. КОРОТКИЙ БІОГРАФІЧНИЙ НАРИС ПРО ПИСЬМЕННИКА. «ПЛАНЕТНИК». ЗМІСТ ТВОРУ

Мета: ознайомити школярів з життям і творчістю Б. Харчука, розпочати опрацьовувати його твір «Планетник», звертаючи увагу на казкове і реалістичне, теперішній і минулий час в повісті-притчі; з'ясувати особливості жанру твору; розвивати вміння виразного читання з відповідним коментарем, висловлювати власні роздуми про суть людського життя, моральний вибір кожного; формувати кругозір, світогляд; виховувати почуття пошани, любові до творчості Б. Харчука, прагнення робити добро, творити красу; відповідальність за свою справу і свої вчинки.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Обладнання: портрет Б. Харчука, бібліотечка-виставка його творів, репродукції з пейзажами, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань

Бесіда за питаннями

- Чим казка відрізняється від інших творів художньої літератури?
- З якою метою майстри слова у своїх творах застосовують казкові елементи?
- Чому опис природи є невід'ємною частиною кожного художнього твору?
- Яким чином життя людини пов'язано з природою? Чим є природа для кожного із нас?
- На прикладі яких відомих вам художніх творів письменники намагаються прищепити читачам любов до природи, бережливе ставлення до неї?
- Прокоментуйте народне прислів'я: «Природа одному мама, а другому мачуха».

III. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності школярів

IV. Сприйняття і засвоєння учнями навчального матеріалу

...Щаслива, праведна людина, що в радості й горі будує слово своєї землі.

Б. Харчук

Був дорослим, а в душі залишався дитиною.

*Багато втрачав у житті,
та не загубив головного — здатності дивуватися.*

Роксана Харчук

1. Життєвий і творчий шлях Б. Харчука. Матеріал для вчителя

БОРИС ХАРЧУК

(1931–1988)

Прозаїк. Народився в с. Лози на Тернопільщині в бідній селянській родині. Змалечку спрагло тягнувся до книжки, що допомагала «відкрити не знаний маленьким селюком світ, загострила його увагу до Слова» (М. Слабошпицький).

«На далекому хуторі, що самотньо стояв серед полів, разом з телятами, курчатами та кошенятами ріс хлопчик. Його мама й тато мали багато клопотів по господарству, тому малий здебільшого був сам. Здавалося, сам, а насправді — з усім довколишнім. Все було живе, все мало свою мову. Той хутір був цілою країною: обкопаний ровом, де збиралася весняна вода, біля воріт чатувала варта — старі липи, біля хати добрий дух: розлога яблуня. Щороку бузько приносив у ту країну весну, і щороку збирав у вирій літо» (*Донька Бориса Харчука Роксана*).

Вищу освіту здобув у Полтавському педінституті та в Літературному інституті ім. М. Горького. Тривалий час працював журналістом. Автор багатьох книжок, оповідань та повістей, романів «Волинь», «Місяць над майданом» та «Кривняки». У них письменник намагався правдиво розповісти про свій народ, через художнє слово передати його найзаповітнішу мрію про свободу. Через те не всі твори митця в радянські часи друкувалися. Так, повісті «Вишневі ночі», «Мертвий час» у повному варіанті з'явилися лише в 90-х роках. Чимало написав і для дітей («Зазимки і весни», «Горохове чудо», «Діана», «Теплий попіл!», «Йосип з грошима задачі», «Ой, Морозе, Морозенку», «Шайтанка» та ін.).

«Світ для нього залишався таємничим і незбагненим. Може, тому так любив дітей. З ними йому було легко і втівав сум; дозволяв себе смикати за довгого носа, за вуха, гратися в собаку, коли його легенько кусали, в коня, коли на ньому їздили. Закінчувалася гра — і починалася казка про те, що бачило око і чуло вухо. От бджілка: куди летить і як живе, чи щаслива? Бджілка-трудівниця, а метелик — лінько, йому все гульки! Але, гарний! Десь у самого сонця позичив фарби...» (*Роксана Харчук*).

2. Теорія літератури

- 2.1. Повість — епічний прозовий твір, який характеризується однойменним сюжетом, а за широтою охоплення життєвих явищ і глибиною їх розкриття посідає проміжне місце між романом та оповіданням.
- 2.2. Притча — коротенький фольклорний або літературний розповідний твір навчального характеру, орієнтований переважно на алегоричну форму доведення змісту етичних цінностей буття.

3. Робота над твором Б. Харчука «Планетник»

- 3.1. Виразне читання цікавих, на думку учнів, епізодів твору з подальшим їх коментуванням.
- 3.2. *Тема*: розповідь бабусі агроному про цікаву історію з хлопчиком (Планетником) у часи кріпаччини, порозуміння героя з природою і зневажливе ставлення до свого народу.
- 3.3. *Ідея*: уславлення доброти, чуйності, ширості, працьовитості, відповідальності до справи, яку доручено; засудження зла, підступності, жаги до збагачення, егоїзму.
- 3.4. *Основна думка*: а) кожную хвилину свого життя людина повинна присвячувати для створення та примноження добра, краси на благо інших; б) «...жити і вдосконалюватися — піднятися до краси і сили природи, до волі і єдності».
- 3.5. *Жанр*: повість-притча; Б. Харчук визначив свій твір як повість-легенду.

Легенда (лат. *legenda* — те, що необхідно прочитати) — сказання чи оповідання, створені народною фантазією, де сполучається реальне (історичні особи, події) і фантастичне, казкове.

3.6. Композиція.

Розповідь у творі ведеться від першої особи.

«Планетник» має специфічну ознаку, оскільки побудований як твір у творі, тобто має дві сюжетні лінії, два часи (теперішній і минулий):

- квартирування агронома в Олені Булиги;
- життя Планетника.

Експозиція: приїзд агронома у Вербівці; дитинство Планетника.

Зав'язка: розповідь Олені Булиги агроному про Планетника; зустріч хлопця з дідом Капушем.

Розвиток дії: навчання хлопця у діда Капуша.

Кульмінація: народний суд над Планетником, вирок — страта.

Розв'язка: мати за допомогою нарциса звільняє сина від ув'язнення; Планетник, перетворившись на вогняну кулю, піднявся у небо.

3.7. Сюжет.

У село Вербівці приїжджає агроном. Йому порадили стати на квартиру до бабусі Олені Булиги. Стара відмовилася брати гроші за квартиру, бо вважала гроші за ніщо. Теплими травневими вечорами бабуся розповідала агроному легенду про Планетника (хлопчика, а потім юнака).

У легенді йде мова про часи кріпаччини. Жила жінка з сином, який дуже полюбляв рослинний і тваринний світ. Ставши дорослим, він допомагає матері по господарству, випасає селянську худобу. Хлопець надзвичайно обдарований, працьовитий, допомагає людям.

Випасаючи овець, хлопець зустрічається з дідом Капушем (чарівником). Чарівник повчає хлопця.

Одного року, коли великі зливи, а потім засуха завдали шкоди урожаю, люди звинуватили в тому Планетника (за їх думкою, він знався з нечистою силою), хоча він до цього не був причетним. За це люди прокляли Планетника і вирішили стратити його, звинувачуючи «чародія» за всі біди на землі.

Хлопець в ув'язненні.

Мати за допомогою квітучого нарцису звільняє сина. Хлопець з благословення матері, перетворившись на вогняну кулю, піднявся у небо.

Наступного дня люди не знайшли Планетника.

3.8. Проблематика твору:

- добро і зло;
- відповідальність за справу, яку доручено;
- батьки і діти;
- суть людського життя;
- моральний вибір кожної людини;
- яке воно — щастя.

3.9. Казкові елементи у творі:

- за наказом хлопчика дощова хмара рушила тушити сосну від пожежі;
- наявність чаклунства (ворожіння);
- блакитна квітка (лісовий дзвіночок) сама потягнулася до хлопця, коли той хотів її погладити;
- з бузинового куща з'явився дід Капуш, який править світом;
- поведінка діда Капуша («Повів оком в один бік — квіти перестали цвісти, дерева відхитнулися; повів у другий бік — дикі звірі поховалися».)
- планетник викликає дощ;
- нарцис розмовляє;
- мати за допомогою нарциса звільнила сина від кайданів, коли той перебував у в'язниці; хлопець перетворився на вогняну кулю і відлетів у небо.

3.10. Часовий простір у творі.

3.10.1. Теперішній — сучасність.

Приїзд агронома; його квартирування у бабусі; виведення курей за допомогою інкубатора, наявність різноманітної техніки (трактори, репродуктор, який повсякчас працював у бабусиній хаті; електрика).

3.10.2. Минулий час — кріпаччина.

Панство, мати повинна була сплачувати подушне, відпрацьовувати кріпаччину; вбрання героїв, характерне для XVI—XVIII століть (камізелька, личаки, каптур, кунтуш).

3.11. Народнознавство у творі.

3.11.1. Приказки.

- Хліб у поті чола.
- Земля — найпривітніша людська домівка.
- З любові й терпіння народжується людина і хліб.
- Природа — наша мати. За гріш не купити маку, а за гривню — правди.

3.11.2. Народна мудрість.

- Є таке наврочливе око, що його все на світі боїться.
- Всередині рожевий віночок — непорочність зі знаком сонця (квітка нарциса).

3.11.3. Людина і чаклунство.

- Відвідування матері з сином знахарки, яка лікувала хлопця тим, що «качала й виливала куряче яйце».
- «Село звинувачувало відьом, нечисту силу: це вони наслали спеку. Зібрався хресний хід, кропили, обходячи поля».

3.11.4. Свята.

- Люди для того їх і понаставляли, щоб легше було перебути зиму. Мати внесла в хату снопа, а він водив коляду, стукаючи в замерзлі вікна, просячи дозволу славити сонце, яке повернуло до тепла й привело Новий рік. Потім на озері прорубано ополонку — святили воду, а він вийшов із-за пазухи й пускав голубів: вода — на здоров'я, голуби — на щастя. Їли кутю... найбільше свято — воскресіння трави...»

3.11.5. Прикмети.

- «...Птиці — тлумачать явища природи, а звірі охороняють її. ...Бусли рано відлетіли у вирій, білки полиняли до тепла — це віщувало теплу зиму. ...Осінь відповідає весні — і прикладав осінні дні до весняних, які ще колись настануть».
- «Він пригадав зиму, вираховував, які зимові дні співпадають з літніми: виходило — міцні водохрещенські морози відгукнулися спекою».
- «Журавлі відлітають у вирій, накурликували йому зі свого прощального ключа, коли повернуться, а ведмідь, залягаючи в барлогу, сповіщав своїм ревінням перед зимовою сплячкою, коли прокинеться. І зайці приплигували обгризати щепи, та він виносив їм сіно, щоб не псували молодняка, залишали пучки своєї шерсті, як знак, коли вони перший раз окояться. Одначе головне віщували сонце, місяць і зорі...»
- «...Зима без снігу — рік без хліба».

3.12. Обговорення змісту частини твору, коли агроном оселяється у бабусі (теперішній час твору) за питаннями:

- Яким чином агроном спинився у селі Верхівці та в Олени Булиги? («...*Перекинули агрономувати під Славуту.., де й порадили стати на квартиру до...*»)

- Опишіть зовнішність Олени Булиги, посилаючись на текст твору. («...Із сунутій на потилицю хустині, в камізельці, сиділа на дубовому порозі, спустивши ноги в шкарбунах на зачовганий камінь, і дивилася в небо»)
- Через що бабуся спочатку не хотіла приймати квартиранта? («Так у мене нема корови. ...Товчу і товчу вермішель з плавленим сиром, а вам же треба і молочка, і...»)
- Яким було помешкання літньої жінки? («...Веранда, кухня, спальня — скрізь прибрано, чисто. В світлиці на вікнах, на столі квіти, на застеленому дивані горою вишиті рушники, подушки. Пахне зіллям. Нема кому смітити, вносити нелад»)
- За якої умови бабуся пустила до себе агронома на квартиру? («Мені б живе слово, бо я говорю зі всім на світі й сама з собою. Живіть, може, мене поховаєте...»)
- Що вам відомо про минуле бабусі? («Колись боялась проспати наряд... невгамовна, працюювата змолоду, вона залишалася непосидючою, чепурною й охайною на старість»)
- Що свідчить про працювитість Олени Булиги? («Стара до пізньої пори, аж до заходу сонця, поралася в городі. Вставала ще до сигналу мого самоскида, будила мене й уже була зарошена: від неї віяло кропом, морквою, петрушкою і прозорим світанком»)
- Чому Б. Харчук світ називає чарівним? («На Україні скрізь є такі невимовно дивовижні місця, які полонять своєю красою, так і підмиває, так і хочеться гукнути самій природі — годі, зупинися, нічого красивішого більше не треба...»)
- Як душевна доброта, працювитість Олени Булиги пов'язана з природою?
- Для чого бабуся щовечора розповідала квартиранту легенду про Планетника?

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

1. За фахом квартирант, який оселився в Олени Булиги:
а) учитель; б) тесля; в) агроном.
2. Біля хати бабусі цвіла:
а) вишня; б) слива; в) липа.
3. Ввечері літня жінка спостерігала, як:
а) метелики кружляли навколо ліхтарика;
б) між зорями летів супутник; в) кіт полював на горобців.
4. У приміщенні хати, де жила Олена Булига, пахло:
а) ліками; б) зіллям; в) квітами.
5. Визначаючи обсяг плати за квартирування, бабуся висловлювалася:
а) «За гріш не купити маку, а за гривню — правди»;
б) «За гроші не купиш не батька, ні матері, ні родини»;
в) «Нащо нам гроші, коли ми й самі хороші!»

6. У магазині агроном-квартирант купував:
 - а) ковбасу і цукерки; б) *хліб і згущене молоко*; в) сметану і печиво.
 7. Протягом дня стара:
 - а) доглядала сусіднє немовля; б) в'язала або шила; в) *поралася в городі*.
 8. Тваринне господарство Олени Булиги складалося з:
 - а) собаки та кози; б) *курей та кота*; в) качок і гусей.
 9. З двору, де жила бабуся, можна було спостерігати за бурхливою річкою:
 - а) Самара; б) *Вілія*; в) Тінул.
 10. Олена Булига розповідала своєму квартиранту легенду про Планетника:
 - а) *травневими вечорами*; б) під час обіду;
 - в) коли поралася біля печі, готуючи йому сніданок.
 11. Хата літньої жінки стояла:
 - а) *під горою*; б) неподалік від озера;
 - в) біля лісу з червоного сосняку.
 12. Характеризуючи бабуся, про неї можна сказати, що вона:
 - а) мовчазна; б) легковажна; в) *працьовита*.
- Примітка.** За кожен правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Що мала на увазі Олена Булига, коли сказала: «Небо нам усе дарує...»
Свої міркування обгрунтуйте, посилаючись на власний досвід і спостереження.
2. Чому автор твору вважає, що бабуся була невід'ємною частиною всього краєвиду? Відповідь обгрунтуйте.
3. Планетник — це...
 - а) старий дідусь-чарівник; б) дослідник-агроном;
 - в) *сільський хлопець*.

Картка № 2

1. Чим пояснити байдуже ставлення Олени Булиги до грошей? Чому вона їх вважала «просто за ніщо»? Як це характеризує героїню?
2. Як зрозуміти прислів'я: «За гріш не купиш маку, а за гривню правди»? Чи згодні ви з цим? Відповідь вмотивуйте.
3. Сидячи у хаті, через вікно якої хлопець спостерігав, як:
 - а) *мати розпушувала землю і садила насіння*;
 - б) на вечірньому небі сяяли зірки; в) кури на дворі розгрібали сміття.

Картка № 3

1. Дослідіть, як письменник ставиться до бабусі. Свої спостереження вмотивуйте, посилаючись на факти з твору.
2. З якою метою, на ваш погляд, автор у творі так докладно описує місцевість, красу природи навколо помешкання Олени Булиги? Відповідаючи, застосуйте приклади з повісті-притчі.

3. «Інкубаторами» бабуся називала:
а) індіків; б) *курей*; в) качок.

VI. Підсумок уроку

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів

VIII. Домашнє завдання

Підготувати малюнок до повісті та скласти усний міні-твір на тему «Чи хотів би я бути Планетником».

Б. ХАРЧУК «ПЛАНЕТНИК». ВЗАЄМОЗАЛЕЖНІСТЬ НАСТРОЮ ГОЛОВНОГО ГЕРОЯ І ПРИРОДИ

Мета: на прикладі твору Б. Харчука «Планетник» дослідити, як автор примушує читача замислитися над сенсом людського життя, моральним вибором кожної людини; розглянути і прокоментувати сюжет повісті; розвивати пам'ять, увагу, творчу уяву, логічне мислення, вміння обстоювати власну думку, доводити її, формувати кругозір, світогляд школярів; виховувати почуття поваги до творчості Б. Харчука, любові до природи, її краси; прагнення робити людям добро, надавати безкорисливу допомогу.

Тип уроку: засвоєння знань і формування вмінь.

Обладнання: портрет Б. Харчука, бібліотечка його творів, малюнки учнів до повісті «Планетник», дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

1. Огляд малюнків учнів до твору Б. Харчука «Планетник» з відповідним коментарем.
2. Заслуховування усних учнівських міні-творів за повістю Б. Харчука «Планетник» на тему «Чи хотів би я бути Планетником».

III. Актуалізація опорних знань

1. Вікторина «Найуважніший»

Завдання: дати стверджувальну або заперечну відповідь на питання за твором Б. Харчука «Планетник».

- Агроном спеціально оселився у бабусі, щоб та йому щовечора розповідала про Планетника. (*Ні*)

- Олена Булига щодня очікувала на приліт гостя з далекого минулого. (*Ні*)
- За жанром «Планетник» Б. Харчука — повість-легенда, як визначив сам автор. (*Так*)
- У хаті бабусі було скрізь прибрано, чисто, пахло зіллям. (*Так*)
- Досвідком агронома забирив самоскід, що возив на поля міндобрива. (*Так*)
- Літня жінка любила городину і поралася на ній до заходу сонця. (*Так*)
- Квартирант замість сплати за проживання у бабусі грошима повинен був доглядати за її господарством. (*Ні*)
- Події легенди про Планетника відбуваються у часи нападу монголо-татар на Україну. (*Ні*)
- Бабусю завжди супроводжував чорний кіт, який не мав імені. (*Так*)
- Планетник був чародієм, який своїм чаклуванням завдавав людям чимало клопоту. (*Ні*)
- Коли ще була молодюю, Олена Булига працювала агрономом. (*Ні*)
- Вперше зустрівшись з агрономом, бабуся запитала у нього: «А ви часом не впали з неба?» (*Так*)

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Бесіда за питаннями

- Що, на ваш погляд, є найціннішим надбанням для людини — матеріальне чи духовне? Відповідь обґрунтуйте.
- У чому виявляється краса природи краю, де ви живете? Свої спостереження прокоментуйте.
- Яке призначення людини на землі?
- Чи намагаєтеся ви застерегти свого товариша від негативного вчинку, який він планує здійснити? Якщо так, то яким чином?
- Як казкове і реальне перемежуються у творі Б. Харчука «Планетник»?
- Чим схожі твори Б. Харчука «Планетник» і В. Шевчука «Панна квітів»? Відповідь узагальніть.

IV. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності

V. Основний зміст уроку

*Життя — це наш обов'язок творить,
де творчий кожний день і кожна мить...*

П. Грабовський

Краси людини без землі і краси землі без людини нема.

Б. Харчук

1. Вступне слово вчителя про суть людського життя

Життя... Таким коротким воно здається для людини. А як хочеться багато зробити!

Ще маленькою людина прагне самоутвердитися, пізнати нове, цікаве, корисне, а потім, ставши дорослою, передати ці знання наступному поколінню.

Чи ніколи ви не задумувалися над смыслом життя? Що хоче отримати кожний від нього? Здоров'я, кохання, матеріального благополуччя, владу над іншими...

Дійсно, людина сама визначає власні пріоритети. Але як зробити так, щоб прожитий час не був марний, витрачений на якісь дрібниці? Людина живе у суспільстві, тому вона повинна співвідносити власні інтереси з інтересами оточуючих.

Так, для Планетника головним у житті є:

- любов до людини праці;
- збереження природи, її краси;
- робити добро;
- надання безкорисливої допомоги;
- шанобливе ставлення до матері.

Не забувайте, що ми — Люди!!!

2. Обговорювання висловлювань з твору про сенс людського життя, моральний вибір кожної людини

- «Ми всі, мов листя на дереві,— кожен листочок інакший».
- «Краса безборонна і беззахисна у світі...»
- «...Усе живе, усе для чогось призначене. Навіщо ж його мучити й нівечити?»
- «Що не бачиш оком, що не чуєш вухом, що не понюхаєш, що не відчуєш шкірою, те невпізнано відгукується у нас, у всьому сушому».
- «Життя землі залежить від життя сонця...»
- «...Повинен знати стільки, скільки може знати людина».
- «...Що відбувається в небі, те відразу ж дістається і землі».
- «...Найвища радість людини — орати й сіяти».
- «Ми залежимо від зерна: людина, звір і пташка. І ми самі як зерно — вийшли із землі».
- «Земля — найпривітніша людська домівка».
- «...Світ збудувався і держиться на двох силах — на потузі любові й на потузі терпіння. ...З любові й терпіння народжується людина і хліб».
- «Хіба є більше зло, як тупа і сліпа заздрість?»
- «Людина — дитина неба й землі».
- «...Щоб жити і вдосконалюватися — піднятися до краси і сили природи, до волі і єдності».
- «Шукай пізнання у трьох коренях — у землі, з якої піднявся, у небі, до якого прагнеш, і у самому собі, у своїй душі».
- «Я хочу жити у згоді з людьми, з усім...»

- «...Робити — це і є жити у згоді зі всім світом».
- «Не стояти осторонь спостерігачем, а бути у самій середині цієї краси, належати їй, як і вона тобі. Її закон — твоє правило: не нівечити листочка з дерева. Листочок і ти — ви обоє народилися з діяння. І, наслідуючи листочок, уподібнюючись йому, як він умивається росою, так і собі, вмиваючись працею діяти і примножувати красу світобудови, не засліплюючись корисливістю».
- «...Ти дій — для людських поколінь».

3. Опрацювання подальшого ідейно-художнього змісту повісті за питаннями

- Коли ви вперше знайомитеся з Планетником? Як про це зазначає Б. Харчук у творі? (*«Планетник був малим хлопчиком. Він, як усі ми, прилетів з вирію казки на свій берег. Тоді й не помишляв, що йому судилося стати бурівником, хмарником. Бо хто знає, що йому написано на роду?»*)
- За чим спостерігав малий хлопець під час роботи матері на землі? (*«Мати, не розгинаючись, розпушувала холодну землю, лазала на колінах, розминаючи кожну грудочку, дихала, хуркала на неї, віддаючи їй своє тепло і свій дух; вправно пробивала пальцями ямки і жваво та побожно тикала й тикала, набираючи з пролomu насіння, яке вигрілося у численних вузликах за зиму»*)
- Як хлопчик розумівся з домашньою худобою? (*«Маленьке телятко, дрібні ягнятка жили в хаті. Хлопчик розумів їх мову, сам мукав і бекав: разом чекали тепла»*)
- Про що мріяв герой твору? (*«Найбільшою мрією стало самому щось посіяти і щоб воно зійшло. Хлопчик і робив це, наслідуючи маму»*)
- За якими правилами будували селяни хати у часи кріпацтва? (*«І хати ставили без жодного цвяшка — не те що зараз. Одначе, перш ніж зрубати зруб, а чи виліпити ліплянку, відводилося місце, яке рідко дарував кріпакам пан, а частіше воно переходило в посаг. Зводилась хата, а навколо неї вже й росте, і цвіте»*)
- Яку рослину мати дозволила пересадити сину? (*Нарцис*) Як він поставився до цієї справи? (*«Хлопчик присів біля нарцисового кущика, обдивився його зі всіх боків, погладив гривку, яка зійшла з-під снігу, зеленіючи, і почав викопувати. Робив це своїми пальчиками. Не пошкодив жодного корінчика, переніс гривастого кущика і посадив його коло маминої грядки. Доглядав його з ранку й до вечора»*)
- Якого лиха можна було очікувати від наврочливого ока? (*«...Є таке наврочливе око, що його все на світі боїться. Од того ока начебто худоба нидіє, дерево починає всихати, звір і той утікає. Коли таке наврочливе око гляне на вишню, вона не розцвіте; на тільну корову — корова може скинути теля»*)

- Як сприймали нарцис і хлопчик одне одного? («Єдина, на що спромігся — доторкнувся своїми устами до пелюсточок, не відаючи навіщо. Воно ніби поцілувалося — дитина і квітка»)
- Чим віддячували хлопчику малі курчата, каченята й гусенята за його добре ставлення до них? («...Він мусив кришити їм варені яйця, сипати крупи, годуючи їх, напувати з черепка, щоб згодом, коли підростуть, берегти курчат і каченят від шуліки, сивої ворони й сороки, а гусенят гонити пастися. Малеча любила дзьобати з його рук, і йому це подобалося. Квочка, качка і гуска не поривалися його бити і не відгоняли від своїх виводків. Навпаки, задоволено сокотали, тактали й гелготали»)
- Що спостерігав хлопчик на небі під час випасу гусей? («Набігали хмарки, скидаючись то на білих гусей, то на кучерявих баранців, і скрізь лягли косуваті рухомі тіні. Йому ввижалося: хмарки — це худоба сонця. Сонце виганяє свою худобу, а вона розбродиться чередами. Сонце пасе її в небі, як він гусей на землі. Вражений тим, що сонцепастух!»)
- Яке лихо трапилося з квіткою хлопця після дощу? («...Висока ніжка нарциса зламалася. Голівку їй відтягло, пелюстки розкидало й прибило болотом, а сам кущик розпався. Його присипало градом. Квітка перестала жити») Як він сприйняв це? («Малий почервонів, зціпив зуби і міцно стиснув кулаки... Він підняв свої міцно стиснуті кулаки і, грізний, похмурий, пішов проти хмари»)
- Через що захворів хлопець? Яким чином мати вирішила лікувати свою дитину? («...Не обійшлося без знахарки»)
- Чим закінчилося «лікування» хлопчика у знахарки? («Краса безборонна і беззахисна у світі, а тобі її утверджувати. Малий? Хай він і без штанив, але більше знає іншого старого, більше за мене!»)
- Як селянські діти ставилися до хлопця? («...Ніхто не міг зрівнятися з ним, граючи у гилки. Діти розсердилися на нього, викрали м'яча, а його прогнали. ...Його проганяють, кривляються, кидають у нього камінця, й дістав за це між плечі штурхана. ...Чи в ньому щось зламалося, що перецвів, не доцвівши, як побита градом квітка — його нарцис?»)
- Як хлопчик ставився до обов'язків підпасача громадської худоби? («Ні-яких помічників йому не треба. Корови напасені, телята і вівці не губляться, їх не крадуть вовки. ...Яке в нього бистре око, яке чуйне вухо»)
- В чому відбувалося порозуміння Планетника з природою? («Він ніколи не зривав листя, не ламав гілля, старався не толочити постоломи трави — усе живе, усе для чогось призначене. Навіщо ж його мучити й нівечити?»)
- Чому Планетник прагнув зберегти красу від грому і морозів?
- Що мав на увазі хлопець, зазнаючи: «Я візьму й постелю тебе (красо моя), у свої груди»?

VI. Закріплення опрацьованого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

1. Цілу зиму хлопчик сидів у курній хаті, наче:
 - а) прихований скарб; б) *насінина, запхнута й зав'язана у торбинку*;
 - в) ув'язнений.
 2. Найбільше хлопчик мріяв про те, як:
 - а) потрапити на луну; б) вирушити у подорож на кораблі;
 - в) *самому щось посіяти і щоб воно зійшло*.
 3. Що нелегко діставалося у сиві часи? Навіть приказували: «Він у поті чола»:
 - а) мед; б) льон; в) *хліб*.
 4. Влітку маленькі вікна хати, де жив хлопчик з мамою, заслоняли:
 - а) гілки яблуні; б) *квіти*; в) фруктові дерева.
 5. Який птах відчиняв своїми крилами весну і зачиняв літо?
 - а) соловейко; б) зозуля-співачка; в) *бузько-мудрець*.
 6. У народі сніп жита на покуті називали:
 - а) *«дід»*; б) «судець»; в) «первінець».
 7. Навесні мати дозволила сину пересадити:
 - а) маленьку вишеньку; б) *квітку нарциса*; в) кущ троянд.
 8. За старанність сина під час роботи на землі мати називала його:
 - а) розумником; б) планетником; в) *робітником*.
 9. Мати попередила сина, що коли «...з кушика виткнулася стрілка майбутньої квітки, то її»:
 - а) необхідно поливати тільки теплою водою;
 - б) не дивитися на неї;
 - в) *не потрібно торкатися до неї рукою*.
 10. Допмагаючи матері по господарству, хлопчик:
 - а) обкопував дерева; б) сів лук і моркву;
 - в) *доглядав за курчатами, каченятами, гусенятами*.
 11. Хлопчик, спостерігаючи за небом, дослідив, що воно виповнювало собою:
 - а) *озеро за греблею*; б) смерековий ліс;
 - в) галявину, де росли підсніжники.
 12. Від сяючого сонця блищала:
 - а) повноводна річка; б) *земля*; в) калюжа.
- Примітка.** За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Висловіть власну думку стосовно того, чим Планетник відрізнявся від інших людей. З якою метою Б. Харчук наділяє свого героя суто індивідуальними якостями? Відповідь вмотивуйте.

2. Через що, на вашу думку, селянські діти не товаришували з хлопцем? Як це позначилося на почуттях героя?
3. Зростав хлопець, як:
 - а) *біб на горді*; б) кущ калини; в) сокіл у небі.

Картка № 2

1. Прокоментуйте, що мав на увазі Б. Харчук, зазначаючи про хлопця: «Візок дитинства не котився згори, а під гору: його треба було пхати, як біду, щоб біда не пхала додому».
2. Чому втрата квітки для хлопчика була великим горем? Про що свідчить «боротьба хлопчика з хмарою-бугаєм»?
3. Хлопчик намагався захистити свою квітку від:
 - а) морозу; б) *дощу з градом*; в) черв'яка.

Картка № 3

1. Доведіть, що хлопчик, залишившись самотнім через негативне ставлення сільських дітей до нього, знайшов порозуміння і підтримку у природі. Відповідаючи, посилайтеся на факти з повісті.
2. Що вам відомо про ворожіння? З якою метою, на вашу думку, Б. Харчук, описуючи діяльність ворожки у творі, говорить про «наврочливе око»?
3. Чорна хмара, яка насувалася на блакитне небо, була схожа на:
 - а) злого чаклуна; б) *бугая*; в) змія.

VII. Підсумок уроку

VIII. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів

IX. Домашнє завдання

Скласти план до характеристики образу Планетника, дібрати цитати.

Б. ХАРЧУК «ПЛАНЕТНИК».

МОРАЛЬНИЙ ВИБІР, ДОБРО І ЗЛО У СВІТІ

- Мета:** опрацюючи ідейно-художній зміст повісті «Планетник», дослідити, як у творі відтворено добро і зло, а також в сучасному світі і в людині; охарактеризувати образ Планетника, проаналізувати його вчинки; розвивати культуру зв'язного мовлення, логічне мислення, увагу, пам'ять, спостережливість, уміння грамотно висловлювати власні думки, надавати оцінку подіям, явищам, вчинкам героя; виховувати бережливе ставлення до природи, її краси; прищеплювати риси чуйності, доброти, відповідальності за доручену справу.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрет Б. Харчука, текст твору, книжкова виставка на тему «Українські письменники на захист природи»; дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань

1. Вікторина «Пізнай героя, якому належить цитата»

- «...А плата? За гріш не купиш маку, а за гривню правди. Мені б живе слово, бо я говорю зі всім на світі й сама із собою». (*Олена Булига*)
 - «Малий? Хай він і без штанів, але більше знає іншого старого, більше за мене!» (*Знахарка*)
 - «Рік неврожайний, подушне плати, кріпаччину відробляй». (*Мати хлопчика*)
 - «Я... виплекаю квітку — я стану над громом». (*Планетник*)
 - «Як мені зберегти цю красу?.. Як? Щоб ця краса не боялася ні грому, ні морозів?» (*Планетник*)
 - «Ми будемо... шукати з тобою корінь... корінь весни і літа, корінь осені й зими... А шукатимемо його до схід сонця і при зорях...» (*Дід Капуш*)
 - «Земля — найпривітніша людська домівка. Крашу чи й знайти?» (*Дід Капуш*)
 - «Так у мене ж нема корови... Товчу й товчу вермішель з плавленим сиром, а вам же треба і молочка, і...» (*Олена Булига*)
 - «Краса безборонна і беззахисна у світі, а тобі її утверджувати... Іди...» (*Знахарка*)
 - «Бери мене, сторожа поснула, перед тобою відчиняються двері холодної, йди і випусти сина». (*Нарцис*)
 - «Я такий мудрагель: робити — це і є жити у згоді зі всім світом». (*Планетник*)
 - «Шукай пізнання у трьох коренях — у землі, з якої піднявся, у небі, до якого прагнеш, і у самому собі, у своїй душі». (*Дід Капуш*)
- Примітка.** За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Бесіда за питаннями.

- Чому людина і природа міцно взаємопов'язані між собою? Про що це свідчить?
- Яким чином ви сприяєте збереженню довкілля?
- Чи згодні ви з висловлюваннями Фр. Бекона про те, що природу найлегше підкорити, підкоряючись їй. Власні міркування доведіть.
- Як на ваш погляд, чи можна сприймати природу не тільки очима, а й душею, серцем? Відповідь обґрунтуйте.
- Чи завжди добро перемагає зло? Свої переконання аргументуйте.

- Яким чином у сучасному світі в людині виявляється добро і зло? Як кожний із вас намагається підтримати добро і знищити зло? Наведіть конкретні життєві приклади.

III. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності школярів

IV. Основний зміст уроку

Земля — найпривітніша людська домівка. Крашу чи й знайти?

Б. Харчук

*...Світ збудувався і держиться на двох силах —
на потузі любові й на потузі терпіння.*

Б. Харчук

1. Вступне слово вчителя

Добро і зло... Скільки казок уже перечитав кожний із вас, на сторінках яких ведеться боротьба між силами красивого і потворного. Наші предки вміли долати труднощі з усмішкою й жартами на вустах. Вони вміли пожартувати і над ворогом, і над собою.

У в сучасному світі людина завжди намагається протистояти лиху, кривді, жорстокості, захищаючи добро, правду, справедливість. Як персонаж твору, так і людина опиняється в конфліктних ситуаціях і мусять самі вирішити, обрати власний вірний шлях. Тому герой твору Б. Харчука «Планетник» повсякчас прагне довести людям свою щирість, доброту, чуйність, але вони не завжди її сприймають. Всі життєві негаразди люди пов'язують з Планетником — представником, на їх думку, нечистої сили. Сам герой твору, перебуваючи в ув'язненні, не страждає від того, що його сплять. Планетник жалкує через те, що не встиг злетіти у небо, не встиг пізнати більшого, щоб і далі творити добро на благо інших.

2. Дослідницька робота. Застосовуючи текст (зміст) твору, заповнити таблицю «Добро і зло»

Добро	Зло

2.1. Добро.

- 1) Олена Булига прийняла агронома на квартиру безкоштовно.
- 2) Квартирант зробив лавку і стіл, які поставив під вишнею: тут він з бабусею вечеряв.
- 3) Любов матері до сина, землі, праці.
- 4) Стосунки хлопчика з нарцисом, свійським птаством.
- 5) Вдячність людей хлопцю за його вміння випасати худобу.
- 6) Вміння хлопця цінувати і оберігати природу.

- 7) Порозуміння героя з дідом Капушем.
- 8) Допомога хлопця матері по господарству.
- 9) Намагання хлопця викликати хмару з дошем, щоб врятувати майбутній урожай.
- 10) Прагнення героя жити «...у згоді з людьми, з усім...»
- 11) Допомога хлопця людям у вирішенні їх проблем (лікування худоби, дітям робив свистки, сопілки, виправляв людям вивихи і складав кості).
- 12) Зневажливе ставлення героя до «могорича».
- 13) За допомогою квітки нарциса мати сприяє звільненню сина з неволі.

2.2. Зло.

- 1) Кріпацтво. Люди вимушені були відпрацьовувати, сплачувати податки.
- 2) Град, який завдає шкоди квітці хлопчика, городині, посівам.
- 3) Хвороба героя.
- 4) Сільські хлопці не сприймали Планетника, ображали його.
- 5) Заздрість людей хлопцю. «Не інакше зв'язаний з нечистою силою».
- 6) Шкода і збитки, що наробила злива наступного разу.
- 7) Неврожайний рік: злива, а потім спека.
- 8) Ув'язнення Планетника, рішення його спалити.

Висновок: «Кожна людина, людський рід — з кореня добра і зла... людина з добра і зла, вона і зла, і добра.»

3. Складіть «доміно», добираючи синоніми до слів «добро», «зло»

Наприклад:

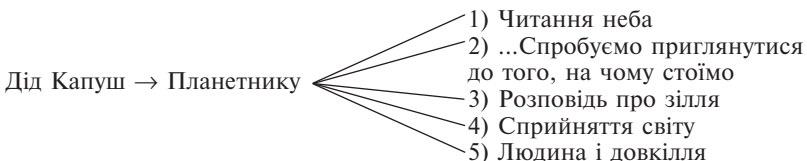
- а) добро — вірність, ввічливість, людяність, мужність, працьовитість, щирість...
- б) зло — жорстокість, егоїзм, боягузтво, грубість, зазнайство, скупість, заздрість...

4. Інформаційне гроно «Навчання Планетника у діда Капуша»

Наука про небо, землю, пастухів, дерева і звірів, про зілля.

Мета навчання:

- а) «Ми будемо... шукати... корінь... Корінь «весни і літа, корінь осені й зими...»
- б) «...Як зв'язаний світ? Як у дріб'язку вгадати велике? Як у частинці побачити ціле?»

- 1) «Що не бачиш оком, що не чуєш вухом, що не понюхаєш, що не відчуєш шкірою, те невідомо відгукується у нас, у всьому суцтоту.»

Хмари і ясність, сонце і місяць, мінливе небо і мінлива земля живуть у людині. І хіба лишень у ній? Не тільки звірина, кожен листочок трави несе в собі крапельку небес. Життя землі залежить від життя сонця: воно налило зерном колосок, від нього зацвіла квітка, з його теплом піднявся на крильця метелик...

Є недоступне, яке називається мороком. Ти повинен знати стільки, скільки може знати людина».

- 2) «...На чому стоїмо,— до землі... Перед нами зелена книга...
...Он врушиться молодий засів — це наше з тобою життя виколісується на кожному тендітному тоненькому листочку. Бо що ми без колоска? Ми залежимо від зерна: людина, звір і пташка. І ми самі як зерно — вийшли із землі. ...Краси людини без землі і краси землі без людини нема. ...Найвища радість людини — орати й сіяти. ...Без поту земля не родить і не буває жнив. Земля — найпривітніша людська домівка. Крашу чи й знайти?»
- 3) «...Розповідав про зілля, навчаючи, яке допомагає людині, яке тварині, а яке — отрута. Одне корисне листком, інше цвітом, а ще інше коренем. Що треба брати до сходу сонця, а що до заходу. ...Вчив визначати чверті місяця, коли він ріжечком, коли йому півповня, коли повен і яке це має значення для рослин».
- 4) «Вище голови скачуть нерозумні. Світ підлягає суворій необхідності: зима відповідає літу, весна — осені... світ збудувався і держиться на двох силах — на потузі любові й на потузі терпіння. ...З любові й терпіння народжується людина і хліб».
- 5) «Учись перемагати самого себе, поборювати слабкість і бути хоробрим. ...Ти людина... людина — дитина неба й землі, але чи вона завжди те пам'ятає? ...Хто заперечить сонце чи родючість поля? Вони всемогутні — це краса. ...Щоб жити і вдосконалюватися — піднятися до краси і сили природи, до волі і єдності».

Висновок. «Шукай пізнання у трьох коренях — землі, з якої піднявся, у небі, до якого прагнеш, і у самому собі, у своїй душі».

5. Характеристика образу Планетника

5.1. Цитатна характеристика.

- «Найбільшою мрією стало самому щось посіяти і щоб воно зійшло. Хлопчик і робив це, наслідуючи маму».
- «Усе ще ходив безштаньком. Закутаний у хустину, кінці якої пущено під пахви, в сірчачку із закаченими рукавами й довгими полами, в личаках, намотаних до колін, скидався на дівчину, а ще більше на якусь прояву, мов би він і не чоловічої статі. Оченята бистрі. Руки беручкі».
- «Малий? Хай він і без штанів, але більше знає іншого старого, більше за мене!»
- «Але й ніхто не міг зрівнятися з ним, граючи у гилки».

- «...Його проганяють, кривляються, кидають у нього камінцями, й дістав за це між плечі штурхана».
- «Я, мамо, виплекаю квітку — я стану над громом...»
- «Ніяких помічників йому не треба. Корови напасені, телята і вівці не губляться, їх не крадуть вовки. Між людьми йде поговор: «Він щось знає... А підліток чередникує, самуючи, і нікому не здогадатися, яке в нього бистре око, яке чуйне вухо».
- «Гнаний, кривджений і безпритульний,— все шука, до кого б прихилитися й пригорнутися.
Прихилиться до берези: вона шумить, гуде, губить листячко і голубить його.
Пригорнеться до трави: вона шелестить, гомонить, пахне, милує».
- «Блаватоокий — у тих очах назавжди поєдналися гострий розум і мрійливість. У них світиться стримана, лагідна, мовчазна душа. У виразі обличчя, в найменших порухах голови вгадується чуйність, сторожкість, напружена увага до шурхотів і запахів. Він і птах, і мисливець. В його душі живуть всесвітні тривоги — великий страх, але ще більша цікавість і боязка, невтомна жадоба пізнання».
- «Він ніколи не зривав листя, не ламав гілля, старався не толочити постоломи трави — усе живе, усе для чого призначене. Навіщо ж його мучити й нівечити?»
- Про матір, людей: «Як би вона мене не сварила, я її все одно люблю», «Люблю... я ніколи, їх не покину... хоч я серед них і останній — чередник...»
- «Дома чекали клопоти: згортав на загадку листя, допомагав матері копати город, рубав дрова. Роботи по зав'язку...»
- «Я мушу!.. Гине село і ліс, гине худоба і звірі, гинуть птахи і люди... Я повинен!»
- «Ніколи не мав вільної хвилини: гонили на панщину, і він ішов, як не з косою, то з ціпом,— косив, молотив. Восени садив дерева. Викопував у лісі дубки, кленочки, явірки і тикав їх, де було місце: коло хати, край вулиці, біля криниці. Взимку возився з гноєм, розносив його на город і на поле. Коли втомлювався, розтирав снігом руки й обличчя — вони горіли як жар. Ще й не пахло бруньками, заготовляв живці, ховаючи їх до пори в погребі. А з теплом шеплював дички. Хто просив, нікому не відмовляв».
- «Викопані й пересаджені ним деревця не сохли. ...Щепи його приймалися, бо він не шепляв на вербі груші».
- «І все село звірялося по ньому. Люди пам'ятали, як він посіяв рано — і вродило, як посіяв пізніше — й теж вродило. А коли стягнув хмари й накликав дощ, ніхто не вагався: він не абищо — мудрець, Планетник...»
- «Не було такої праці, яку не подужав би або якої цурався б. На його подвір'ї не залежувався не то що гній, а й синячка. Зі свого поля він

позбирав і повиносив геть камінці й камінчики. Наковував жорна, виправляв шкіри, шив кожухи. Корова не могла отелитися, кликали і допомагав корові. Лікував коней, які прохромлювали ноги. Готував зілля від різних хвороб. А дітям робив свистки й сопілки. Одного тільки цурався — не вступав у корчму, відмовляючись від могоричу: «Мені й так весело»».

- «Його очі були сині, як озеро, і такі ж, як і воно, задумані. Любив іноді посидіти на березі — просто так, без вудки, хоч і вмів сплести її з кінської волосіні. Але він руками ловив рибу, і то небагато, а раки витягав ногою: вони чіплялися йому за пальці».
- «Село подейкувало, що Планетник знається з Водяником, русалками, що він заодно з Лісовиками і Лісовками, що його слухається Польовик. ...Якби він схотів, то міг би обернутися у Вовкулаку».
- «Хліборобство — його святе ремесло. ...Тримаючись за чепіги, він скроплював борозну потом».
- «...Його любов зростала до землі. Її з неї не виторгнеш. ...Його любов до землі клалася в скиби й покоси. ...Тоді й земля повірила йому — його великій любові і його великому терпінню. І вона розкрилася перед ним. Пустила його у свою душу, бо він узяв її у свою, не як скарб і надбання, а як честь і красу».
- «Земля не могла існувати без його праці, як квітка без бджоли».
- «Не почувався розумнішим за бджолу і не вивищувався над комашкою. Злий вовк і той був йому за друга, бо якій ліс без вовка?»
- «Не стояти осторонь спостерігачем, а бути у самій цієї краси, належати їй, як і вона тобі. Її закон — твоє правило: не нівечити листочка з дерева. Листочок і ти — ви обоє народилися з діяння. І, наслідуючи листочок, уподібнюючись йому, як він умивається росою, так і собі, вмиваючись працею, діяти і примножувати красу світобудови, не засліплюючись корисливістю».
- «...Ти дій — для людських поколінь. І не покладай рук».
- «Він умів ткати полотно, то в що б вони з матір'ю одягалися».
- «...Йому доводилось спиняти хмари, викликати дощ. І навпаки — тучі розганяти... виправляв людям вивихи, складав кості, обкладаючи їх лубом, коли хтось ламав руку або ногу, й допомагав худобі».
- «Я ніс засвічені свічки, а вранці сам згорю, — ну й дарма, тільки жаль, що не встиг злетіти у небо, не встиг...»

5.2. Орієнтовний план до характеристики Планетника.

- 1) Легенда про незвичайне хлоп'я.
- 2) Портрет, зовнішність героя.
- 3) Риси характеру: а) «...добрий, правдивий, вірний...» (дід Капуш); б) спритний і працьовитий; в) цілеспрямований і наполегливий; г) допитливий і безкорисний; д) чемний і чуйний.

- 4) Інші риси: а) прагнення пізнати світ за допомогою навчання діда Капуша; б) порозуміння з тваринним та рослинним світом; в) обізнаність у лікарській справі; г) зневажливе ставлення до пияцтва; д) повага до матері, людей; е) знання природних прикмет, народних свят.
- 5) Прагнення героя перемогти зло добром.
- 6) Чи є на нашій землі Планетники?

5.3. Бесіда за питаннями.

- В яких умовах виховувався хлопчик? Як вони вплинули на його світогляд, вчинки, поведінку?
- Про що свідчить те, як герой твору садив, а потім доглядав за нарисом?
- Чим, на ваш погляд, хлопчик був сильнішим за знахарку?
- Чому герой повісті не завдавав шкоди дітям, які його ображали, принижували?
- Для чого хлопець хотів «стати над громом»?
- Як Планетник сприймав повчання діда Капуша? Про що свідчить його старанність?
- Над чим розмірковує хлопець, навчаючись у діда Капуша? («А земля і людина хіба теж не відбиваються в небі, як у великому дзеркалі? Тоді доля неба, його сонця залежить від землі й від людини? ...Що відбувається в небі, те відразу ж дістається і землі. ...Вони віддзеркалюються одне в одному»)
- Як хлопець сприймав красу довкілля?
- В чому виявляється доброта, чуйність, щирість героя?
- Для чого Планетник досліджував природні прикмети, знав народні свята?
- Чим хлопець допомагав людям?
- Як Планетник сприймав науку діда Капуша про добро і зло?
- Чому хлопця названо Планетником? (*Хтось підстеріг, як ішов греблюю, як, умившись, вибрався на гору й накликав дощ. ...— Еге ж, стягнув хмари — він Планетник»*)
- В чому виявляється вміння хлопця працювати на землі? Через що він ставився до землі, як до живої істоти?
- Чому люди змінили своє доброзичливе ставлення до Планетника? Які відчуття в результаті цього охопили героя?
- За що люди засудили хлопця? Чи можна його вважати злочинцем?
- Поясніть, про що свідчить останнє благословення матері своєму сину.
- Чому агроном завжди згадує легенду про Планетника?

V. Закріплення опрацьованого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

1. Що знищувало городину?

- а) Сильний вітер; б) грім; в) дощ з градом.

2. Проводячи ритуал ворожіння над хлопцем, знахарка зазначила єдине слово:
а) «Диво...»; б) «Краса...»; в) «Жах...»
 3. Яка історична епоха відтворена у повісті:
а) Події напередодні революції 1905 року; б) *кріпаччина*;
в) після Другої світової війни.
 4. Ніхто серед хлопців не міг зрівнятися з Планетником, граючи у:
а) шахи; б) крем'яхи; в) *гилки*.
 5. На селі люди до хлопчика ставилися з повагою через те, що він:
а) чесний і привітний; б) *міг майстерно випасати худобу*;
в) швидко обробляти городину.
 6. Перебуваючи на галявині, хлопчик побачив і хотів погладити:
а) ромашку; б) *лісовий дзвіночок*; в) мальву.
 7. Коли Планетник побачив незчисленну кількість квітів, він задумався:
а) «Якби цю красу сфотографувати?»;
б) «Як мені зберегти цю красу?»;
в) «Чи маю я право володіти цією красою?»
 8. Дід Капуш, звернувшись до хлопця, промовив:
а) «Мені потрібно, щоб ти зміг побороти злу силу»;
б) «*Ти, отроче, призначений мені в учні*»;
в) «Чи не маєш ти бажання стати чаклуном?»
 9. Які риси вдачі високо оцінив дід Капуш у хлопчика?
а) мужність і чемність; б) *правдивість і вірність*;
в) пунктуальність і щирість.
 10. Дід Капуш наголосив, звертаючись до хлопця, що разом вони будуть шукати:
а) квітки-щастя; б) *корінь весни, літа, осені і зими*; в) цвіт папороті.
 11. Життя на землі, на думку діда Капуша, залежить від:
а) води; б) сяючих зірок; в) *сонця*.
 12. Дід Капуш вважав, що хлопець повинен знати стільки, скільки:
а) знає він сам; б) *може знати людина*; в) захоче сам.
- Примітка.** За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. З чим, на ваш погляд, пов'язано те, що Б. Харчук твір про Планетника називає легендою, «оповитою чарами давніх часів...»? Своє міркування обґрунтуйте, посилаючись на зміст повісті.
2. Доведіть, що «краса людини без землі і краси землі без людей нема.» (Б. Харчук «Планетник»). Власні думки поясніть.
3. Після дощової негоди хлопчик:
а) *занедужав*; б) висаджував нові квіти;
в) допомагав матері пересівати поле.

Картка № 2

1. Чому Б. Харчук проголошує у творі «Планетник», що «найвища радість людини — орати й сіяти»? Свою відповідь вмотивуйте.
2. Дослідіть, на прикладі чого автор «Планетника» намагається відтворити красу, яка панує на землі. Наведіть переконливі приклади.
3. На думку діда Капуша, людина, звір і пташка залежать від: а) погодних умов; б) сонця; в) *зерна*.

Картка № 3

1. Порівняйте ідейно-художню спрямованість повісті Б. Харчука «Планетник» з твором А. Де Сент-Екзюпері «Маленький принц». Зробіть висновки.
2. Про що свідчить закінчення твору? Як, на ваш погляд, склалася подальша доля Планетника? Свою думку обґрунтуйте.
3. Хто із зазначених фантастичних героїв твору Б. Харчука «Планетник» не згадується в повісті: Лісовики, Лісовки, Палісун, Польовик, Водяник, Русалки, Перелесник?
а) Полісун; б) Водяник; в) *Перелесник*.

VI. Підсумок уроку. Бесіда за питаннями

- Чому Б. Харчук назвав свою повість «Планетник»?
- Чим повчальний даний твір?
- Як необхідно ставитися до наших мам? (*«Матері не вибирають... Її любити — закон і совість. Одна материнська сльоза не пропадає даром. Коли плаче мати, розверзається небо і стогне земля...»*)
- Які враження вас охопили після закінчення читання твору?
- Чи живуть поруч з вами Планетники?

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності учнів**VIII. Домашнє завдання**

Дібрати матеріал про життєвий і творчий шлях В. Чемерис, знати зміст твору «Візантійський кінь».

В. ЧЕМЕРИС. КОРОТКИЙ БІОГРАФІЧНИЙ НАРИС ПРО ПИСЬМЕННИКА. «ВІЗАНТІЙСЬКИЙ КІНЬ». ЗМІСТ ТВОРУ

Мета: стисло ознайомити школярів з біографією письменника, дізнатися про особливості його творчості; осмислити зміст твору В. Чемериса «Візантійський кінь»; розвивати читацькі навички школярів, їх мислення, увагу, спостережливність, уміння обґрунтовано, виважено висловлювати власні думки,

робити коментар прочитаного або почутого; формувати естетичні смаки учнів; виховувати почуття поваги до творчості В. Чемериса, пізнавальний інтерес до історичного минулого рідного краю, його культури.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Обладнання: портрет В. Чемериса, міні-виставка його творів, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань

Бесіда за питаннями

- Які видатні історичні події відбувалися на Україні?
- Яким чином історія пов'язана з творами художньої літератури?
- Назвіть відомі вам історичні твори.
- Чому кожний українець повинен знати історію свого народу, його культуру, традиції?
- Чим пояснити, що письменники прагнули відобразити у своїх творах історичну епоху, героїв, додаючи до цього художній вимисел?
- Які прозові жанри художньої літератури ви знаєте?

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності

IV. Сприйняття й засвоєння учнями навчального матеріалу

Тут ті місця, де кожний шмат землі

Дзвенить луною ратного величчя,

Літопис їм вели в кривавій млі

Мечі і стріли, вила і паліччя...

З твору В. Чемериса «Візантійський кінь»

1. Життєвий і творчий шлях В. Чемериса. Матеріал для вчителя

ВАЛЕНТИН ЛУКИЧ ЧЕМЕРИС

(08.06.1936)

Валентин Чемерис народився в селі Заїченці Семенівського району Полтавської області.

Після закінчення середньої школи працював у радгоспі, на ряді підприємств Придніпров'я, в редакціях обласних газет.

У 1971 році закінчив Вищі літературні курси при Літературному інституті ім. О. М. Горького. З 1972 по 1976 рік працював редактором республіканського видавництва «Промінь» (м. Дніпропетровськ). Зараз — на творчій роботі.

Друкується з 1959 року. Перша збірка вийшла у 1962 році.

Свій творчий шлях Валентин Чемерис розпочав як сатирик-гуморист. Писав гуморески, веселі оповідання, пародії, памфлети, байки в прозі тощо. У різних видавництвах республіки вийшли такі його книги гуморесок та повістей: «Коли спокушає диявол», «Закохана відьма», «Операція “Земфіра”», «Музикальний комар», «Як стати щасливим», «Домашній музей», «На порядку денному», «Вуса № 3», російською мовою збірка «Сватовство по телефону» та низка інших. Згодом вийшли повість для дітей «Славко», роман «Родина Гордія Залізняка», гумористично-лірична повість «В понеділок, після вибуху», збірка повістей та оповідань «Як стати мудрим».

У 1983 році вийшов історичний роман «Ольвія», в 1985 фантастичний роман — «Приречені на щастя», а у 1986 році — фантастично-пригодницька повість «Білий король детектива».

Твори В. Чемериса друкувалися багатьма мовами народів Радянського Союзу, виходили за рубежом (Болгарія, Німеччина).

«Три секунди на вибір» — нова книга письменника.

2. Теорія літератури

2.1. Повість-мандрівка — епічний твір середнього розміру, в якому змальовано життя одного чи кількох героїв протягом тривалого або важливого за подіями часу, під час їх подорожування; займає проміжне місце між оповіданням і романом.

2.2. Розрізняють повісті історичні, науково-фантастичні, соціально-побутові, пригодницькі, притчі, автобіографічні, героїко-романтичні.

3. Робота над змістом твору В. Чемериса «Візантійський кінь»

3.1. Виразне читання цікавих епізодів твору.

3.2. *Тема:* здійснення історичної подорожі берегами Дніпра під час відпочинку і рибальства на острові Махортет.

3.3. *Ідея:* ушлякнення історичного минулого, його творців; прагнення донести до народу правду про події давніх часів.

3.4. *Основна думка:* без минулого немає майбутнього: народ — творець історії.

3.5. *Жанр:* повість-мандрівка (подорож у часовому просторі).

3.6. Особливість твору:

а) зв'язок з усною народною творчістю (легенди), давньоруською літературою («Слово о полку Ігоревім»), історією (царство Дзвонецького порога; життя козацтва; розповідь про те, як золотий кінь потрапив на Січ), географією (місце розташування, де відбуваються події у творі, кліматичні умови; природою (рослинний і тваринний світ острова Махортет);

б) містить багато цікавої пізнавальної інформації.

3.7. Композиція.

Оповідь ведеться від першої особи, тобто людини, яка безпосередньо була учасником подій у творі. Повість складається з 12 розділів.

Експозиція: опис історичної місцевості, де розгортатимуться сучасні події у творі.

Зав'язка: приїзд героїв твору на острів Махортет.

Розвиток дії: подорож героїв у двох часових вимірах — історичному і сучасному.

Кульмінація: золотий візантійський кінь — диво для запорожців.

Розв'язка: труднощі, які відчули герої під час повернення додому після відпочинку; незабутні враження від перебування на острові Махортеті.

3.8. Сюжетні лінії:

- розповідь про царство Дзвонецького;
- діяльність козацтва;
- народні легенди;
- відпочинок і подорож героїв твору.

3.9. Проблематика:

- сучасність і минуле;
- шанобливе ставлення до надбань наших предків;
- духовні цінності в житті людини;
- прагнення пізнати цікаве.

3.10. Опрацювання змісту 1, 2, 3 розділів твору. Бесіда за питаннями.

1 розділ

- Чим в давнину славилася царство Дзвонецького порога? («...Прадавнього козацького займища, що споконвіку славилася рибою, птаством, бобром та хутряним звіром»)
- Який вигляд мав Звонець? («Довжина Звонця (таке його слов'янське найменування) з правого боку сягла 87, а з лівого — 102 сажнів, падіння води становило 0,72 сажня. Вода падала чотирма лавами — Плоскою, Чорною, Глухою та Кобилиною»)
- Чому річка має поетичне ім'я — Ворона? («Тільки не думайте, будь ласка, що цю річку своїм іменням нагородили ворони, ні. В українській мові є слово «повороніти». Дуже симпатичне слівце, хоч зараз і рідко вживане. Ось приклад: «Піднявся великий вітер, і Дніпро зразу поворонів». Тобто потемнів. Тож вода в річці була вороною, темного забарвлення, звідси й назва — “Ворона”)
- Яким чином Дніпро прокладав собі шлях? («...В цих краях був не широким, хоча й глибоким. Старе його річище тислося ближче до крутого правого берега. Там він, ревучи й клекочучи, з тисячолітнім дзвоном прокладав собі шлях чотирма лавами через непохитний Звонець, а все це роздолля, що його займає зараз вода, тоді було придніпровською долиною з вербами та дубовими гаями, з луками, сіножатями й численними озерами й озерцями»)

- Користуючись текстом твору, опишіть острів Махортет. (*«Північний його край (як західний та частково східний) густо загромоджений чорним та сірим камінням, що стирчить при березі, то гостряками скель, то плоскими й широкими спинами якихось міфічних бегемотів, що стадами бродять навколо берега. А скільки того слизького каміння під водою!»*)
- На яку здобич полюють рибалки у Дніпрі? (*«У тому кам'яному царстві — куняче та головневе царство. Там ці стрімкі й сильні хижаци, ховаючись у п'ятмі підводних каньйонів, очікують на здобич. І там їх буцімто ловити легко: окунів на донки з живцями (річкових бичків серед підводного каміння невичерпно!), а головнів — вудочками в проводку на коника (а коників в густих травах рівнинної частини острова серед заростів безсмертника та чебреця, та інших духмяних трав — цілі оркестри невгамовно сюрчать день у день!»*)
- Яке значення мав Махортет для мешканців Дніпропетровська? (*«...Про Махортет — його пам'ятні гряди, первісну, ніким не займану тишу, про дніпровське роздоля та про відчуття, що ти знаходишся не за якихось тридцять кілометрів від міста, а десь на краю світу білого, і, звичайно ж, про окунів та головнів (та ще й про лящів, що водяться у Дніпрі в тих краях) автор вперше почув від одного знайомого сімейства природолюбів, котре вже чи не десяте літо підряд проводило свої відпустки тільки в наметі на Махортеті, а про різні там чорноморські пляжі і слухати не хотіло...»*)
- Чому герой твору із сином вчасно не скористалися запрошенням сімейства Петра Олександровича та Алли Павлівни? (*«Домовилися, але — справи, те, се... Закрутило в буденних клопотах, так і тиждень сплив і домовлений день, звісно, довго минув. А тоді таки зібралися...»*)
- Що взяли із собою герої твору для відпочинку? (*«І хоч на двох мали всього лише чотири руки, та речей зібралося й на всі вісім: теплі, ватяні ковдри, тонкі ковдри, куртки, теплий одяг (ночі на Дніпрі, як нас застерігали, холодні навіть спекотного літа), гумові чоботи, казанки, миски, чашки й ложки та виделки, пачок зо три солі (рибу солити), пачки цукру, крупи, вермішелі, концентрати, яйця, з десяток кілограмів картоплі, овочі, фрукти, сім хлібин, туристський керогаз «Шмель» і ще багато дечого — півмісяця зібралися жити на безлюдному острові, де, звичайно, магазинів немає...»*)
- Яким був шлях до гирла Вороної?

2 розділ

- Як розташувалися наші герої на острові?
- Чому нашим мандрівникам не спалося у першу ніч на острові? (*«Чути невгамовний шум ріки, пориви вітру то затихають, то знову наростають. За наметом шумлять-скриплять дерева — глухо, тривожно.*

В наметі, хоч в око стрель, така темінь. І той крик — печально-моторошний — не дає заснути. Птах крикне і затихне, крикне і затихне... Іноді так сумно кричить, що аж душу вимотує, наче хтось у п'їтми терпить біду і марно прохає допомоги. І ти відчуваєш себе самотнім на безлюдному острові десь на краю світу»)

- Що можна було почути вночі на острові? («*Вітер лопотить наметом, глухо шумлять дерева, б'ється Дніпро в прибережному камінні, а в гушаві скрипучих дерев кричить і кричить птах»)*
- Які відчуття мав герой твору вночі під час перебування на острові? («*Моторошно, страшно, аж дріж тіпає, а тебе якась сила манить — веде у смоляний від чорноти гай. І тобі починає ввижатися різне... гм-гм... про душі загиблих тощо, чує тобою в далекому-предалекому дитинстві»)*

3 розділ

- Чому небезпечним було заходити на моторному човні до західної бухти Махортета? («*...Навіть за повної води увійти на моторі ризиковано — повна гарантія, що буде погнато гребний вал. Як, між іншим, і плавати (на моторі) близько побіля острова, де каміння стільки, що й за літо його не перелічиш! Тому доводиться мотор глушити і піднімати його в човен ще на підході до острова, а в бухту заходити на веслах. І все одно днище човна раз по раз скрегоче об підводні перепони»)*
- Що необхідно для того, щоб ловити головня? («*...Треба спершу наловити коників. На наше рибальське щастя, ловити їх просто, особливо вранці, коли вони ще не обсохли від роси й не відігрілися від нічної прохолоди. Вудочка теж потрібна не проста, а головнева. А втім, для цього можна переобладнати будь-яку вудочку: Зняти грузило, а поплавець краще змінити на дерев'яний. ...І ще потрібно екіпіруватися відповідним чином, оскільки ловити головня доведеться не з берега і не з човна, а бродом»)*
- Як автор характеризує рибу головня? («*Головень обережний, плаває у півводи, уважно слідкує за берегом. Відчувши, що він попався, головень залягає на дні (якщо встигне шмигнути в кам'яну щілину чи під навислий камінь, то витягти його звідти майже безнадійно). Залягає міцно, і відірвати його від дна, не обірвавши волосінь, не так і просто, як здається. Вудлице гнеться в дугу, вже й волосінь, натягнувшись, як струна, бринить, а головень — ні з місця»)*
- опишіть головня, застосовуючи текст твору. («*...Бачити його товсту, широколобу голову з тупим носом, бачити все його майже циліндричне тулубище. Спи́на у нього темно-зелена, майже чорна, боки срібні, із жовтуватим відтінком і увесь він — тугий, sprужнений, налитий силою і завзяттям»)*

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

1 розділ

- Царство Дзвонецького порога у творі названо:
 - тихим; б) страшним; в) *ревучим*.
- Ворона — річка, яка має:
 - темне забарвлення*; б) пристань для теплоходів; в) гарний берег для купання.
- Товчинська забора — це:
 - кам'яні гряди*; б) паркан навколо царства; в) давнє поселення.
- Звонець — найменування:
 - візантійське; б) турецьке; в) *слов'янське*.
- Трохи нижче Звонця в Дніпро з лівого боку вливається річка з поетичною назвою:
 - Кобелина; б) *Ворона*; в) Чорна.
- Дніпропетровські рибалки вважали Малий Махортет островом:
 - Верхнім*; б) Середнім; в) Нижчим.
- Мешканці Дніпропетровська порівнювали свою річку з:
 - озером; б) *морем*; в) малим океаном.

2 розділ

- Під яким деревом герої твору на острові поставили свій намет?
 - Акацією; б) *грушею*; в) кленом.
- Вночі на острові герой чув, як:
 - кричав невідомий птах*; б) шуміли дерева; в) хлопалась у річці риба.

3 розділ

- Коли вода у Дніпрі піднімалася, то риболови мали можливість спіймати:
 - щуку; б) *головня*; в) карася.
- Рівень води у річці падає:
 - щовихідні*; б) восени; в) зранку.
- Герой вважав, що радітиме, коли він:
 - спіймає головня*; б) засмагне на сонці; в) гарно виспитья і поїсть.

Примітка. За кожен правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

- Вмотивуйте, що свідчить про те, що В. Чемерис захопився історичним минулим? Як це прослідковується протягом твору?
- Якою, на ваш погляд, є рибальська справа? Що необхідно знати, вміти риболову? Відповідь обґрунтуйте, посилаючись на текст твору, власний досвід.

3. Наживкою для головня є:
а) коник; б) хліб; в) черв'як.

Картка № 2

1. Як ви ставитеся до мандрів? Чим зумовлено велике бажання приїхати із сином на острів Махортет?
2. Чи можна вважати автора твору «Візантійський кінь» великим знавцем рибальства? Свої міркування доведіть.
3. Яка річка була не широкою, хоч і глибокою?
а) Дніпро; б) *Слаута*; в) Сена.

Картка № 3

1. Як ви вважаєте, Махортет — це місце історичне чи для відпочинку? Відповідаючи, наведіть переконливі аргументи.
2. З якою метою В. Чемерис у творі докладно описує історію царства Дзвонецького порога? Чи пов'язано це з подальшим змістом повісті?
3. Герой, зустрівшись з Петром Олександровичем, звернувся до нього з питанням:
а) «*Чи холодні ночі на острові Махортет?*»;
б) «*Як довго ви чекали на мене?*»; в) «*А риба взагалі ловиться?*».

VI. Підсумок уроку

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності

VIII. Домашнє завдання

Скласти план до повісті, опрацювати зміст 4, 5, 6 розділів твору.

В. ЧЕМЕРИС «ВІЗАНТІЙСЬКИЙ КІНЬ». ЛЕГЕНДА ПРО ДВОХ БРАТІВ-БОГАТИРІВ, ЧАЙКУ МАР'ЯНУ

Мета: продовжити опрацювати ідейний зміст твору В. Чемериса, розкрити суть легенд, їх спрямованість; прослідкувати зв'язок цих легенд із контекстом повісті; розвивати увагу, допитливість, культуру зв'язного мовлення, вміння грамотно, обґрунтовано висловлювати власні думки, спостереження, доводити їх; формувати кругозір, світогляд; виховувати інтерес до історичного минулого країни, почуття любові до краси природи, пошану до творчості В. Чемериса.

Тип уроку: формування вмінь і застосування знань.

Обладнання: портрет В. Чемериса, ілюстрації з краєвидами Дніпра, бібліотечка творів письменника, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент**II. Перевірка домашнього завдання**

Учні зачитують план, який вони склали до твору; кожний пункт його пояснюють, коментують.

Орієнтовний план до повісті В. Чемериса «Візантійський кінь»

1. Історія виникнення острова Махортет.
2. Перша ніч героїв на острові.
3. Як ловити головня?
4. Дніпро — історична пам'ятка українців.
5. Розповідь легенди про Мар'яну і її коханого Петра.
6. Історія і легенда на берегах Дніпра.
7. Тривала, але вдала рибалка.
8. Особливості рибальської справи.
9. Полювання на яща.
10. Бажання козаків перевезти золотого коня до Києва залишається нездійсненим.
11. Дніпро у вітряну погоду.
12. Труднощі виїзду з острова до міста у вихідний день.

III. Актуалізація опорних знань**Літературна вікторина «Життя і творчість В. Чемериса»**

1. Коли народився В. Чемерис? (*8 липня 1936 року*)
2. Де працював майбутній письменник після закінчення середньої школи? (*Урадгосні, на ряді підприємств Придніпров'я, в редакціях обласних газет*)
3. Які курси закінчив Валентин Лукич у 1971 році? (*Вищі літературні*)
4. Термін роботи В. Чемериса редактором республіканського видавництва «Промінь» (м. Дніпропетровськ). (*3 1972 по 1976 р.*)
5. Ким розпочав свій творчий шлях Валентин Лукич? (*Сатириком-гумористом*)
6. У яких жанрах творив В. Чемерис? (*Гуморески, веселі оповідання, народії, памфлети, байки в прозі тощо*)
7. Гумористично-лірична повість письменника. (*«В понеділок, після вибуху»*)
8. Жанр твору Валентина Лукича «Родина Гордія Залізняка». (*Роман*)
9. Зарубіжні країни, де видавалися книги письменника. (*Болгарія, Німеччина*)
10. Фантастичний роман В. Чемериса. (*«Приречений на щастя»*)
11. Нова книга письменника. (*«Три секунди на вибір»*)
12. Назвіть 2–3 відомі книги гуморесок та повістей Валентина Лукича. (*«Коли спокушає диявол», «Закохана відьма», «Операція “Земфіра”*,

«Музикальний комар», «Як стати щасливим», «Домашній музей», «На порядку денному», «Вуса № 3»)

Примітка. За кожен правильну відповідь встановлюється 1 бал.

IV. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності

V. Основний зміст уроку

*Рече та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
Додому верби гне високі,
Горами хвилі підійма.
Т. Шевченко*

1. Легенда як жанр усної народної творчості.

1.1. Легенда — народна оповідь про життя якоїсь особи чи незвичайну подію, оповита фантастикою, казковістю.

1.2. Особливості легенди як жанру:

- зображуване (*незвичайне і фантастичне*) претендує на певну достовірність у минулому;
- персонажі — конкретні люди зі своїми іменами і психологічними особливостями, але володіють незвичайними здібностями, надприродними якостями;
- природа не обожнюється, хоча окремі міфологічні мотиви і образи зберігаються;
- зображення незвичайних подій, наявність чудодійних предметів, перетворення;
- незважаючи на вимисел, сприймається слухачем як достовірна розповідь;
- стисле зображення лише одного епізоду, прозова форма.

2. Опрацювання змісту легенд з твору В. Чемериса «Візантійський кінь»

2.1. Ідейно-художній зміст легенди про чайку Мар'яну.

2.1.1. Виразне читання легенди.

2.1.2. *Тема:* розповідь про трагічне кохання, в результаті якого після загибелі Петра Мар'яна перетворилася на чайку.

2.1.3. *Ідея:* возвеличення палкого і щирого кохання, вірності, самовідданості.

2.1.4. *Основна думка:* кохання — почуття, заради якого людина здатна навіть на самопожертву.

2.1.5. Композиція.

Експозиція: кохання між Мар'яною і Петром.

Зав'язка: Петро вперше повів самостійно пліт на Низ.

Кульмінація: хлопець не повернувся з подорожі, страждання Мар'яни.

Розв'язка: Мар'яна перетворилася на чайку.

2.1.6. Бесіда за питаннями.

- Де жили герої легенди? («*Мар'яна жила на лівому березі. А на про- тилежному, в Лоцманській Кам'яниці — прадавньому селі дніпровських лоцманів жив її коханий — молодий лоцман*»)
- Яким чином молодята зустрічалися? («*Мар'яна зі свого берега при- пливала на човні, а коханий її — із свого. Їхні човники — борт до бор- ту — стояли на тихій воді, і не було за них щасливіших людей у світі. А коли на Дніпрі здіймалися хвилі і йшли горою, вони розпалювали вог- нища — Мар'яна на своєму березі, а коханий її — на своєму,— від тих вогнів на душі в закоханих ставало тепліше*»)
- Чому Петро вимушений був самостійно вести пліт на Низ? Що тра- пилось з героєм? («*...За Ненаситцем підстеріг його Гудзик — хитрий і підступний камінь у воді... Ось той Гудзик і пристебнув до себе Пе- трів пліт...*»)
- Як зреагувала Мар'яна, дізнавшись про смерть Петра? («*І потемніло сон- це, як дізналася Мар'яна, що трапилось з коханим. Сіла вона в човен, ви- пливла на середину Дніпра, і руки в неї опустились, і весла з рук випали*»)
- Чому дівчина хотіла позбавити себе життя? Що свідчило про перетворен- ня Мар'яни на чайку? («*І літає звідтоді над Дніпром, жалібно тужить- кигиче, шукаючи коханого свого, а коханого немає, і до білого ранку квилить чайка Мар'яна на Махортеті... А вдень вона — чайка як чайка...*»)
- Чим ця легенда нагадає героїню твору Дніпрової Чайки «Дівчина- чайка»?
- Що хотів довести читачам автор цією легендою?

2.2. Аналізування змісту легенди про двох братів-богатирів.

2.2.1. Переказ твору.

2.2.2. *Тема:* зображення змагань двох братів-богатирів, в результаті яких старший брат отримав перемогу, а менший пішов у чужі краї шукати собі землю.

2.2.3. *Ідея:* возвеличення сили, мужності. Справедливості, порядності, прагнення самоствердитися.

2.2.4. *Основна думка:* тільки після ставлення одне до одного можна вва- жати справедливим.

2.2.5. Композиція.

Експозиція: життя братів-богатирів у тісноті.

Зав'язка: рішення братів позмагатися.

Кульмінація: перемога старшого брата.

Розв'язка: менший брат пішов у чужі краї шукати собі землю.

2.2.6 Бесіда за питаннями.

- Яким були стосунки між братами?
- Чому вони вирішили позмагатися? («*Тісно їм стало, розвернутися ні- де, один одному заважати почали*»)

- За якої умови брати вирішили спробувати свої сили? («...Хто програс герць, піде звідси в інші краї, а переможець залишиться тут»)
- Застосовуючи текст, опишіть змагання братів. («От узjali вони в руки по кам'ній горі. Перший кинув менший брат. Загуділа кам'яна гора в повітрі і бабахнула в Дніпро біля правого його берега. А старший як кинув свою гору кам'яну, то вона, перелетіла через Дніпро і впала аж на тім боці»)
- Чим закінчилося випробування між братами? («Твоя взяла,— сказав менший брат і пішов у чужі краї шукати собі землю, а старший зостався тут»)
- Які стосунки у вашій сім'ї між братами і сестрами.
- Чому навчає ця легенда? Над чим вона примушує задуматися кожного читача?

3. Робота над змістом 4, 5, 6 розділів твору. Бесіда за питаннями

4 розділ

- Які погодні умови були на острові? (*Швидко вечоріє і ще швидше... холодніє. Тільки сяде сонце, а від денної спеки не лишається й сліду. З гущавин виповзають перші туманці, а з ними з'являється вогкість*)
- Як В. Чемерис описує пароплав? («...Цей суне повільно, велично, наче випливає з іншого світу... Пропливала освітлена громадина...») Кого він нагадує? («...На Дніпрі щось з'явилося тисячооке, яскраве, фантастично-казкове»)
- Що полюбляли робити відпочиваючі на острові вночі? («В такі тихі вечори на безлюдному острові, що потонає в п'їтьмі, тягне до розмов про загадкові й таємничі випадки і взагалі — про різне страхів'я. Чим страшніше, чи хоча б моторніше — тим краще»)
- Яку розповідь почули діти вночі про запорожця? («...Котрий бознаколи жив у цих краях, рибалив на Дніпрі і витворяв усілякі дива. Один він був в пригоді, а на інших наводив великий жах. Він замовляв ворожі рушницї та кулі, щоб не стріляли в запорожців, обертав людей на вовкулакїв, песиголовців, чортів. Його буцімто слухалася вся нечиста...»)
- Як Дніпро пов'язаний з історичними подїями країни? («Недарма ж у цих краях ще й досї живе легенда про закам'янілий кістяк воїна, викопаний на початку столїття десь із прибережного піску. У тому кістяку буцімто стирчало вісімнадцять мідних стріл...»)
- Який ворог полонив землі Дніпропетровщини? («І вчувається, як хрупуть у п'їтьмі бойові коні — кїммерійські? Сарматські? Скїфські? Печенезькі? Слов'янські? Он вони, ті таємничі коні, мчать крутими берегами... І дзвенять у вітрові мечі, Дніпром пропливуть козацькі чайки, десь б'ють гармати, дзвенять селянські коси...»)

5 розділ

- Для чого готувалася каша? («Думаємо податися на ляща...— то на керогазі умліває рибальська каша. Для принади. Та каша, буцімто так здорово лещів принаджує»)
- Про кого розповідалася легенда вночі біля багаття? («Про чайку Мар'яну»)
- Примітка: решта питань розділу опрацьована під час аналізу легенди про чайку Мар'яну.

6 розділ

- Як письменник описує ранок на Махортеті? («...Над сонним, наче вилитим з важкого бляклого олова Дніпром, висить половинка світло-апелєсинового місяця — тепла від нього, звісно, ніякого. По всій широчині річки там і тут бродять туманці. У гущавині дерев та кущів ще гніздиться густа птьма: ніч тільки-но починає ладнатися в дорогу. Ледь-ледь світає. Крутий берег потойбіч потопає в сірій млі...»)
- Що герої твору взяли із собою на рибалку? («Збираємось швидко — спінінги, підсадка, закрига, торба з харчем, запасні снасті, і ми в човні, на ходу одягаємо теплі куртки»)
- Дослідіть, за допомогою чого письменник зображує Махортет як живу істоту.
- Як описано острів Махортет на відстані? («...Він скидається на лева, що приліг на березі Дніпра — видно гривасту голову (густі куші), простягнені передні лапи (голий берег), далі тулуби ще (маслиновий гай) і довгий хвіст з китицею (купка дерев на піщаній косі)»)
- Яким у творі зображено світанок? («Світає все дужче, чіткіше виступають обриси берегів, на сході все ширшає і ширшає рожева смуга, ось вона вже на півнеба, і вода вилискує золотом. Високі береги ріки застигли, як вартові. Починають одна за одною прибувати моторки, заякоряться, і знову тиша»)
- Що можна згадати, тривалий час дивлячись на Дніпро? («...В душі твоїй щось починає бриніти легендарне, билинне. Хочеться повторювати рядки «Слова о полку Ігоревім», вчувається плач Ярославни»)
- Яка інформація є в енциклопедіях про дніпровські пороги? («Дніпровські пороги — виходи гранітів, гнейсів та ін. порід Українського щита в русі Дніпра між Дніпропетровськом та Запоріжжям...»)
- Які враження отримали герої твору від кам'яного Богатиря? («Зблизька він вражає своїми справді богатирськими! — розмірами, і на нього дивишся, задерши голову, але дивишся шанобливо — то ж бо утнула природа!»)
- Чим перший варіант легенди про богатирів відрізняється від наступного про витязів?
- В чому виявляється шанобливе ставлення В. Черемиса до слов'янських предків? («...Прадіди-слов'яни виганяли їх (ворогів) звідси мечем, щоб зберегти для нас з вами цю прекрасну землю»)

VI. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

4 розділ

1. Спека вдень на острові була такою, як:
а) у *добре топленій печі*; б) в Африці; в) у палаючому багатті.
2. Про що В. Чемерис пише: «...тисячооке, яскраве, фантастично-казкове»?
а) Острів Махортет; б) місто Дніпропетровськ; в) *пароплав*.
3. Коли на острові стемніє, то діти біля багаття полюбляли слухати різне страхів'я, наприклад про:
а) привід, що колись тут жив;
б) *запорожця, який витворяв усякі дива*;
в) хижу рибу, яка знищувала людей.
4. На Дніпропетровщині досі існує легенда про:
а) *закам'янілий кістяк воїна*; б) чудовисько, яке живе у річці;
в) заснування острова Махортета.
5. Про яких коней, що топтали береги Дніпра, не згадується у творі?
а) Печенізьких; б) *візантійських*; в) скіфських.
6. У сиву давнину печенігам в засаді був убитий князь...
а) Володимир; б) Ігор; в) *Святослав*.

5 розділ

1. Де зустрічалися Мар'яна і її коханий?
а) Біля великого дубу; б) *посеред Дніпра на човнах*;
в) у вишневому садочку.
2. Мар'янин коханий був лоцманом статі:
а) першої; б) другої; в) *третьої*.
3. Першим порогом у річці був:
а) *Козацький*; б) Сурський; в) Дзвонецький.
4. На якого птаха перетворилася Мар'яна?
а) Голуба; б) *чайку*; в) ластівку.

6 розділ

1. О котрій годині ранку герої твору прокинулися і вирушили на рибалку?
а) *О четвертій*; б) о п'ятій; в) о шостій.
2. Місяць над Дніпром нагадував:
а) золотий ріг; б) шматок паляниці; в) *половинку апельсина*.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Доведіть, що Дніпро — річка, берегами якої «прошуміла віковична, здебільшого кривава історія».

2. Висловіть свою думку про те, чому в легенді про чайку Мар'яну, дівчина не загинула, а перетворилася у птаха. Що символізує чайка?
3. На віддалі остров Махортет нагадує:
 - а) ведмедицю; б) собаку; в) лева.

Картка № 2

1. Порівняйте легенду про чайку Мар'яну з твором Дніпрові чайки «Дівчина-чайка». Зробіть висновки.
2. Для чого, на ваш погляд, автор до змісту повісті додав легенди? Відповідь аргументуйте.
3. Місце з найбільшим перепадом води називалося:
 - а) Кам'яним; б) Пеклом; в) Скіфським.

Картка № 3

1. Чи могли змагання між братами мати інший кінець? Висловіть свої припущення щодо цього.
2. Чим пояснити в легенді поразку витязя чужинського у змаганні зі слов'янським? Чи є це закономірним? Свої міркування обґрунтуйте.
3. Каміння, який в легенді про чайку Мар'яну В. Черемис називає хитрим і підступним:
 - а) Сурський; б) Лишній; в) Гудзик.

VII. Підсумок уроку

VIII. Оголошення результату навчальної діяльності

IX. Домашнє завдання

Опрацювати зміст 7, 8, 9 розділів повісті, скласти характеристику образу Дніпра, підготувати малюнки до твору.

В. ЧЕМЕРИС «ВІЗАНТІЙСЬКИЙ КІНЬ». ОСОБЛИВОСТІ НАЗВИ ТВОРУ

Мета: опрацювати зміст 7, 8, 9 розділів повісті, з'ясувати особливості назви твору, проаналізувати легенду про золото; розвивати логічне та творче мислення, спостережливість, увагу, пам'ять, уміння обґрунтовувати та доводити власну точку зору, формувати естетичний смак у школярів; виховувати почуття любові до природи, її краси; прищеплювати інтерес до історичного минулого рідного краю.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрет В. Чемериса, різнокольорові ілюстрації з видом Дніпра, учнівські малюнки до твору; дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент**II. Перевірка домашнього завдання**

- Представлення учнями своїх малюнків до твору з відповідним коментарем
- Складання учнями плану до характеристики образу Дніпра
Орієнтовний план

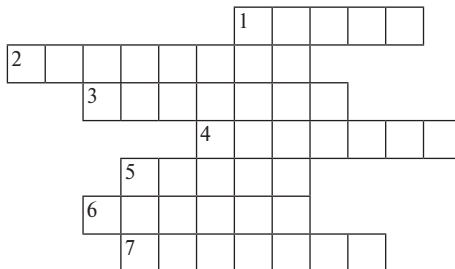
- Історичне минуле на Дніпрі.
- Краса річки.
- Легенди, які пов'язані з Дніпром. Про: а) братів-богатирів; б) чайку Мар'яну; в) витязя слов'янського і чужинського; г) візантійського коня.
- Дніпро і довкілля: а) багатство річки; б) клімат біля водоймища; в) місце для відпочинку.
- Дніпро — улюбленець українців.

III. Актуалізація опорних знань

Інтелектуальна гра «Кращий знавець тексту В. Чемериса “Візантійський кінь”».

Клас розподіляється на дві групи, обираються капітани. Протягом 5–7 хвилин команди повинні розгадати кросворд, який їм пропонується.

Обирається склад журі, яке контролюватиме хід гри, визначатиме переможця.

Для першої команди

По горизонталі: 1. Птах, в якого перетворилася Мар'яна. (*Чайка*) 2. Острів, куди приїхали герої твору на відпочинок. (*Махортет*) 3. Ким був коханий Мар'яни? (*Лоцманом*) 4. Третій поріг ріки. (*Ревучий*) 5. Коханий Мар'яни. (*Петро*) 6. Назва хитрого і підступного каменя у воді. (*Гудзик*) 7. Ім'я сина героя, який приїхав на відпочинок до Дніпра. (*Ярослав*)

По вертикалі: 1. Автор твору «Як стати щасливим». (*Чемерис*)

Кульмінація: не вберегли козаки золотого коня — пішов він на дно Дніпра.

Розв'язка: мешканці прибережних сел, іноді чують поночі і у грозовий день іржання над Дніпром.

1.6. Бєсїда за питаннями.

- Про які історичні часи йде мова в легенді? (*«Року 1575-го запорожці під булавою Івана Підкови (того, котрий, згодом стане молдавським господарем) на швидких чайках пройшли Чорне море і з'явилися біля його турецьких берегів. Було здійснено успішний напад на фортецю Сїноп і звільнено багато наших бранців»*)
- Якою була історія про золотого коня? (*«Буцімто сто двадцять два роки тому турки, захопивши Константинополь, вивезли з палацу візантійського імператора дві статуї золотих коней. Один золотий кїнь згодом пішов на карбування золотих монет, а другий уцілів і оце потрапив до рук запорожців»*)
- Чим здивував кїнь запорожців? (*«Його й було привезено на Сїч. Збіглось козацтво на диво таке, на коня золотого. А він стояв на майдані сїчовому, як живий, і золотими очима дивився на своїх нових господарів. І хотїли було козаки порубати коня, а золото між собою подїлити, але ні в кого не здійнялася рука таке диво знищити»*)
- Чому козаки вирішили десяту частину своєї здобичі віддати Межигірському Спасу? (*«Знаходився він під Києвом і був для запорожців шпиталем, а для старих — домівкою останньою. Тож сїчовики відраховували в скарбницю монастиря десяту частину своєї здобичі. І коня теж вирішили монастирю подарувати»*)
- Поясніть назву царя і бога кам'яних страховищ Дніпра. (*«...Жахливий Ненаситець, що вічно був ненаситним і все жадав жертв. Ревучим ще його звали (бо ревище біля нього клекотїло таке, що й голосу людського не чути було!), або ще — Дїдом-порогом»*)
- Що завадило козакам переправити до Києва золотого коня? (*«Та проїти Ненаситець не пощастило... Десь і нині лежить на дніпровському дні золотий візантійський кїнь. Підняв Ненаситець на своїх ревучих бурунах козацький човен з дорогоцінним вантажем і кинув його у свої бездонні засїки. А те, що брав Дїд-порїг — човна там, скарб який чи й людську душу,— назад уже не повертає»*)
- Як мешканці прибережних сел, трактують кїнське іржання над Дніпром? (*«Може, Дїд його в нічку темну, а чи грозовий день випускає пастись на луки чи, осїдлавши золотого коня, скаче берегом — провідє затоплених, послулих на дніпровському дні товаришів своїх...»*)

1.7. Додатковий матеріал. (Історична довідка про козацького кошового Івана Підкову).

Третім славним козацьким кошовим був Іван Підкова. Він відібрав від Туреччини Молдавію і став володарем Молдавії. Турецький султан

поскаржився польському королеві Стефанові Баторію, що як той не звелить схопити Підкову, то турки підуть воювати Польщу. Король не збирався сперечатися з Туреччиною і наказував українським воєводам, щоб зловили отамана Підкову. Воєводи не хотіли воювати з козаками, тому вдалися до хитрощів. Коли Підкова вертався з великою здобиччю на Україну, прибув до нього воєвода з Брацлава і став його вмовляти.

— Їдь до короля і перепроси його за те все, а певно він простить тобі, що ти зачепив турків без його відома. Ти лицар, а король любить лицарів.

Іван Підкова послухав і поїхав у Варшаву до короля. А королем польським був тоді, як вже відомо Стефан Баторій. Він справді любив лицарів-запорожців і бажав з них утворити сильну сторону для східних кордонів Річи Посполитої, щоб боронитися від турків і татар. Він був залежний від Туреччини, а султан Амурат III зажадав, що Баторій покарав Підкову.

І король, не бажаючи входити у війну з могутньою тоді Туреччиною, велів покарати Підкову смертю. Коли Іван Підкова прибув до Львова, — весною 1578 року — тут його ув'язнено, і на підставі королівського наказу зрубав кат голову сміливому отаманові на львівським ринку, в присутності посла Ахмета.

Дуже багато польських визначних людей того часу взяли за зле королеві, що так суворо обійшовся він зі славним козацьким отаманом.

Ще по нинішній день згадує український народ про Івана Підкову і в піснях співає про його страшну смерть, а Т. Шевченко звеличив славні подвиги цього героя в прегарній поемі «Іван Підкова».

2. Робота над змістом 7, 8, 9 розділів повісті. Бесіда за питаннями

7 розділ

- Чим милувалися герої твору під час ранкового рибальства?
- Як у таборі описане сонце? (*«Та ось рожева смуга блякне, біліє, і з-за лівобережної кручі випливає сонце. Кармінове. Врочисто-спокійне і якесь ніби аж не наше, не земне»*)
- Чим чотирипалубний туристський пароплав відрізнявся від «Ракети» і «Метеора»? (*«Як повільно, горнучи попереду себе воду, суне ця громадина — така нетипова на Дніпрі в епоху швидкісних «Ракет» та «Метеорів»*)
- Чому радів герой під час рибалки? (*«Глибина така, що зразу й відчувати не може, чи є там що... І тільки, разів з кілька крутнувши катушку, відчуваю, як щось живе б'ється на тім кінці волосіні. Витягую — плитка»*)
- Якою була спіймана рибаловом плітка? (*«Наче із старовинного, погорненого срібла. Та яка плітка — двадцять п'ять сантиметрів довжиною! Зроду таких не ловив!»*)

8 розділ

- Кого називають лящатниками? («Тих щасливців, котрі ловлять лящів»)
- Яким чином рухається риба у воді? («...Ходить вздовж дніпровських берегів»)
- Від чого залежить ловля риби? («...Риба по-справжньому починає ловитися після десятої години ранку, як з'являється течія (це залежить від роботи Дніпродзержинської ГЕС). Вже знаємо, що у вихідні кльов завжди гірший (падає рівень води), що краще ловиться в понеділок (вода прибуває), ще краще у вівторок і зовсім добре в середу, четвер і п'ятницю...»)
- Яку рибу полюбляв ловити Ярослав? («...Ловив окунів. З усіх представників риб'ячого царства на Махортеті надійніше й найвірніші бере окунь. Він всюди жадібний і неперебірливий, а на Махортеці особливо. Проте і на Махортеті він сам не прийде, його треба зуміти спіймати і знати ті місця, де він полюбляє розбійничати»)
- Яким був процес ловлі риби у Ярослава? («З раннього ранку й до темного вечора маячить Ярослав на тій скелі, і згукати його звідти вдається хіба в п'ятні. Там у нього постійно знаходиться в роботі кілька спінінгів і вудка. Щоб м'якше сидіти, простелено куртку, стоїть казанок із живцями, лежать коробки із запасними гачками та жилками, ножиці, що-небудь із їжі, а здебільшого сухарі, баклага з водою, гумові чоботи і різний дріб'язок. З'явившись рано-вранці на скелі, Ярослав починає з ловлі живця...»)
- Що цікавого ви дізналися з твору про бичка-бубиря? («Кого кого, а бичків у Дніпрі аж надто багато, і де б ти не закинув вудку, вони всюди чіпляються на гачки. А скільки ікри цінних риб знищують ці малі розбійники!) А ловити їх — простіше простого...»)

9 розділ

- Як автор твору характеризує ляща? («Проте лящ — риба обережна і відразу не кидається на наживку. Він покрутиться навколо неї, впевниться, що тут безпечно, що йому ніщо не загрожує, а тоді вже й підійме до звабливо-пахучої привади...»)
- Яким чином лящ смакує наживку? («А підходячи до прикормки, натрапить на черв'яків, що ворухнуться на придонній течії. Кому віддати перевагу — каші чи м'ясу (черв'яку) — лящ і вагатися не буде: звичайно ж, черв'яку. Обережно візьме його в рот і пробуючи на смак, почне чавкати своїми товстими губами, що від задоволення витягнуться в трубочку»)
- Як реагував лящ, який потрапив на гачок спінінга? («Ось він уже на поверхні, схаменувся, проснувся — куди ж це мене тягнуть? Пішов по колу, як він буйно пішов по колу...»)
- Чи є вирогідність зірватися лящу зі спінінга? Відповідь вмотивуйте, посилаючись на текст твору.

VI. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

7 розділ

1. Риба у воді герою твору здається:
 - а) сірою; б) *чорною*; в) надто повільною.
2. Чим були зачаровані рибалки вранці, перебуваючи у човні?
 - а) Сяйвом Дніпра під сонцем; б) кружлянням чайок над водою; в) *плюсканням риби*.
3. Патріархом дніпровських глибин вважають:
 - а) *ляща*; б) карпа; в) підлящика.
4. Який художній засіб використано у фразі: «...ранкова зоря розгортається»?
 - а) Епітет; б) *метафору*; в) порівняння.
5. Ранкове сонце впливало:
 - а) і передбачало непогоду; б) *врочисто-спокійне*; в) із-за густих хмар.
6. На верхній кормовій палубі пароплава можна було побачити:
 - а) працьовитих матросів; б) *десяток чоловік, які рухалися під музику*; в) прапор жовто-блакитного кольору.
7. В. Чемерис називає чотирипалубний туристський пароплав:
 - а) примарою; б) велетнем; в) *громадиною*.
8. Плітка, яку спіймав герой твору, була наче із:
 - а) бронзи; б) *почорнілого срібла*; в) старовинної міді.

8 розділ

1. Улюблене місце ляща біля села:
 - а) *Майорівка*; б) Пилипівка; в) Бутирське.
2. По-справжньому риба починає ловитися вранці:
 - а) *після десятої години*; б) починаючи з п'ятої години; в) о сьомій годині.

9 розділ

1. Яка приманка для ляща вважається найкращою?
 - а) *Черв'як*; б) хліб; в) каша.
2. За що рибалка був вдячний Дніпру? За можливість:
 - а) покупатися; б) *наловити лящів*; в) послухати цікаві легенди.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Чи можна, на ваш погляд, отримати насолоду, відпочиваючи на Махортеті? Відповідь вмотивуйте.
2. Обґрунтуйте, чому для успішної рибалки необхідно знати місце, яке ця риба полюбає. Відповідаючи, посилайтеся на зміст твору, власний досвід.

3. Ляща називають патріархом:
 - а) острова Махортет; б) *дніпровських глибин*;
 - в) над усіма рибами Дніпра.

Картка № 2

1. Чим, на вашу думку, було рибальство для Ярослава? Свої міркування обгрунтуйте.
2. Як ви вважаєте, що необхідно знати і вміти для справжнього рибалки? Власну думку доведіть.
3. З усіх представників риб'ячого царства на Махортеті надійніше і найвірніше бере:
 - а) бичок-бубир; б) лящ; в) *окунь*.

Картка № 3

1. Дослідіть, коли рибалка відчуває себе щасливим. Від чого залежить його щастя? Наведіть переконливі факти, посилаючись на текст повісті.
2. Доведіть, що твір В. Черемиса «Візантійський кінь» — повість-мандрівка.
3. Скільки окунів ловив Ярослав за день?
 - а) *Тридцять — сорок*; б) десять — двадцять; в) п'ятдесят.

VII. Підсумок уроку

VIII. Оголошення результатів навчальної діяльності

IX. Домашнє завдання:

Високий рівень — написати міні-твір на одну з тем: «Підводний світ Дніпра», «Чи хотів би я відпочити на Махортеті».

Достатній рівень — скласти тестові завдання або питання до 10, 11, 12 розділів твору.

Середній рівень — вміти виразно читати, переказувати цікаві епізоди з повісті.

В. ЧЕМЕРИС «ВІЗАНТІЙСЬКИЙ КІНЬ». ЗНАЧЕННЯ ОПИСІВ ПРИРОДИ У ХУДОЖНЬОМУ ТВОРІ

Мета: опрацювати зміст 10, 11, 12 розділів повісті, розкрити роль пейзажів, які використав автор у творі; розвивати спостережливість, увагу, вміння осмислено сприймати прочитаний твір, робити висновки; формувати кругозір, світогляд школярів; виховувати любов до рідної землі, її краси; шанобливе ставлення до творчості В. Чемериса; прищеплювати інтерес до наслідків власної праці.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрет В. Чемериса, бібліотечка-виставка творів письменника, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

1. Переказ учнями цікавих епізодів твору (по 2–3 хв)

2. Читання міні-творів на одну з тем:

«Підводний світ Дніпра»;

«Чи хотів би я відпочити на Махортеті».

3. Відгуки учнів на твори

III. Актуалізація опорних знань

Вікторина. Сторінками повісті В. Чемериса «Візантійський кінь»

Завдання: за поданою цитатою визначити, кому вона належить, кого стосується або що описує.

- «Тож вода в річці була вороною, темного забарвлення, звідси й назва». (*Ворона*)
- «...Так тут називалися пам'ятні гряди, що на відміну від порогів тяглися не через усю ріку, а лише з якогось одного її берега...» (*Товчинська забора*)
- «...Видається таким собі... маленьким острівцем (з боку Дніпра зарослим деревами та кущами), нічим особливо не примітним, невідразним шматком суходолу серед річкового безмежжя». (*Махортет*)
- «Ловлять їх у пляшку, пляшку пучечком трави затикають і чіпляють її на шнурку собі на шию...» (*Коники*)
- «Ви вже бачите його товсту, широколобу голову з тупим носом, бачите все його майже циліндричне тулубище. Спина у нього темно-зелена, майже чорна, боки срібні, із жовтуватим відтінком і увесь він — тугий, спружинений, налитий силою і завзяттям...» (*Головень*)
- «Він замовляв ворожі рушниці та кулі, щоб не стріляли в запорожців, обертав людей на вовкулаків, песиголовців, чортів». (*Запорожець, який витворяв усілякі дива на Дніпрі*)
- «Їхні човники — борт до борту — стояли на тихій воді, і не було за них щасливіших людей у світі. А коли на Дніпрі здіймалися хвилі і йшли горою, вони розпалювали вогнище». (*Мар'яна і Петро*)
- «Тісно їм стало, розвернутися ніде, один одному заважати почали. От вони й вирішили позмагатися, і той, хто програє герць, піде звідси в інші краї, а переможець залишиться тут». («*Брати-богатири*»)

- «Він всюди жадібний і неперебірливий, а на Махортеті особливо. ...Його треба зуміти спіймати і знати ті місця, де він полюбляє розбійничати. А ловить хижак рибку, то й сам неодмінно піймається — такий закон».
 - «Закидав він живців метрів за двадцять — тридцять... Сяде, на Дніпро дивиться, мріє. Вдень сонце пече його немилосердно на тій скелі — терпить» (*Ярослав*)
 - «Один... згодом пішов, на карбування золотих монет, а другий уцілів і оце потрапив до рук запорожців». (*Золотий кінь*)
 - «Знаходився він під Києвом і був для запорожців шпиталем, а для старих — домівкою останньою». (*Межигірський монастир*)
- Примітка.** За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

IV. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності

V. Основний зміст уроку

*Кланяюсь тобі за ласку, за багатство,
що дала ти моєму серцю, за те, що,
дивлячись на тебе, роблюсь я добрим,
людяним і щасливим,
що можна любити тебе все життя,
річка моя, душа мого народу!*

О. Довженко

*...Мало який птах долетить до середини Дніпра!
Розкішний! Немає йому рівної ріки на світі!*

М. Гоголь

1. Значення описів природи у художньому творі

Бесіда за питаннями.

- Що таке пейзаж? (*Пейзаж — один із композиційних компонентів художнього твору: опис природи, будь-якого незамкненого простору зовнішнього світу*)
- Яка роль приділяється пейзажам у творі?
- Наведіть приклади описів природи. (*Річки Славути; острова Махортета; ранку; підводного царства риб, Дніпра...*)
- опишіть, посилаючись на зміст твору, найцікавіший на ваш погляд епізод твору, пов'язаний з природою. Свій вибір вмотивуйте.
- Чи варто було додати письменнику описи природи, коли він викладав зміст легенд? Відповідь обґрунтуйте.
- Намалюйте усну картину — пейзаж будь-якого епізоду повісті.

2. Опрацювання змісту 10, 11, 12 розділів твору

10 розділ

- Як рибалки сприйняли дощ? (*«Спішно натягуємо над човном брезентовий тент, одночасно виймаючи спінінги, аби не заважали. Я свою витягти не встиг, тому втягнув його в човен, а волосінь лишив за бор-*

том. Сховалися ми під тентом, тепло, затишно, полягали на днищі, випростовуючи затерпілі спini — хороше»)

- У зв'язку з чим виникла ідея розповіді легенду про золотого візантійського коня? («*І раптом комусь із нас ніби кінське іржання вчулося. ... То — золотий кінь... темної ночі він, буває, ірже та ще грозового дня...*»)
- Що вам сподобалося в цій легенді? Чи є вона, на вашу думку, правдоподібною?
- Стисло охарактеризуйте козаків.
- Висловіть своє ставлення до Діда-порога.
- Чим колгоспний кінь нагадав рибалкам золотого? («*...Рудий кінь, що на сонці золотом відливає»*)

11 розділ

- З чим для Ярослава асоціювався крик птаха вночі? («*А в душі — неясна тривога. Знову в п'ятьмі ночі кричить той загадковий птах. І так самотньо, самотньо-печально...*»)
- Як герой сприймав почуті легенди?
- Як М. В. Гоголь характеризував Дніпро?
- За допомогою чого Дніпро описано у творі як живу істоту? (*Художнього засобу — метафори. «Важко зітхає Дніпро, з шумом б'ються у прибережному камінні його хвилі. І здається, що б'ються вони вже поруч...*»)
- Яким стає Дніпро у вітряну погоду? («*А як задмуть вітри, то враз розгуляється, повороніє Дніпро і підуть тоді валами потемнілі хвилі з білими баранцями на гребенях... І відчуваєш себе на камені маленьким і беззахисним, а Дніпро — могутнім і вічним»*)
- Що вважав герой твору найбільшим у світі багатством? («*...І води широкі, і білий «Метеор», що долає чорно-сині простори, і пороги, що сплять на дні, і кручі високі. І небо над тобою, і прибережні села, і люди, що колись жили в цих краях і нині живуть, і вся та велич і краса, все, все це привілля — твоє... багатство»*)
- Чому герой згадав «Реве та стогне Дніпр широкий» Т. Шевченка?

12 розділ

- В чому полягала причина повільного продажу матросом-касіром квитків? («*Оце продаю білети і беру гроші, а через годину забиратиму назад білети і повертатиму гроші»*)
- Яким чином матрос-касір намагався заспокоїти пасажирів, через те, що вони не могли потрапити до дому? («*Спокійно, спокійно, — почав нас утішати матрос-касір. Хтось із капітанів скаже у місті, в річ порту своєму начальству: в Майорівці білий прапор має над причалом, там люд потерпає. То річпорт і пришло з міста сюди запасний теплохід»*)
- Чи могли відпочиваючі потрапити через Волоське до міста? («*Так, отож, тільки-но теплохід проплив мило Майорівши, хтось із місцевих дядьків сказав: «Він у Волоське зайде. Це точно. Хоч з Волоського й ходить у місто автобус, а він усе одно заверне»*)

- Що порадила матрос-касир (він виявився жіночої статі) нашим героям для того, щоб потрапити на теплохід? («Коли вже ганяєтесь за теплоходом, то раджу ще спробувати. Від нас теплохід піде на лівий берег, потім поверне на правий, у Дніпровське. Доки він ходитиме між берегами сюди й туди, ви встигнете в Дніпровське понад берегом...»)
- Як трапилося, що герой твору забув свої черевики на причалі? («Задає! — вигукнув син. — Ти роззувся в Майорівці і бродом носив речі, коли ми там вивантажувалися. А коли вже назад речі скидали в човен, то й забув черевики на причалі»)
- Що відчували, чим були вражені герої повісті після відпочинку на Махортеті? («...Залишився і Махортет, залишився в тих краях, де колись було ревує царство Дзвонецького порога, залишилися там дні і ночі, і там почали квилитиме Мар'яна, шукаючи свого коханого, гримітимуть гримкотливі грози і краятимуть чорне небо сліпучі блискавиці, і мчатиме понад берегом золотий візантійський кінь...»)

VI. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

10 розділ

1. Кінське іржання на березі Дніпра можна було почути:
а) *грозового дня*; б) рано-вранці; в) під час спеки.
2. Під булавою якого козака запорожці на швидких чайках пройшли Чорне море і з'явилися біля його турецьких берегів?
а) І. Богуна; б) *І. Підкови*; в) П. Сагайдачного.
3. Події в легенді про золотого коня відбуваються у:
а) 1557 р.; б) 1757 р.; в) 1575 р.
4. Порог Ненаситець ще називали:
а) жадним; б) *ревичим*; в) байдужим.
5. Назва турецької фортеці, на яку було здійснений успішний напад козаками:
а) Могар; б) *Сіноп*; в) Дзвонець.
6. Місто, з якого турки вивезли дві статуї золотих коней:
а) Нікополя; б) Новгорода; в) *Константинополя*.
7. Куди козаки вирішили відвезти золотого коня?
а) До київського музею; б) Богдану Хмельницькому;
в) у *Межигірський монастир*.
8. Що трапилось із золотим візантійським конем під час його перевезення Дніпром козаками?
а) *Потонув у річці*; б) його відвоювали турки;
в) цінний експонат розбився об Гудзик.

11 розділ

1. На якому поверсі жили герої твору в міській квартирі?
а) Дев'ятому; б) сьомому; в) *восьмому*.

2. За довжиною Дніпро в Європі — ріка:
 - а) П'ята; б) *третья*; в) друга.

12 розділ

1. Петро Олександрович привіз наших героїв на моторці з Махортета до Майорівки, щоб ті:
 - а) *змогли потрапити додому*; б) купили собі нові спінінги;
 - в) познайомитися з місцевими рибалками.
2. Батько Ярослава у Майорівці забув:
 - а) рюкзак; б) фотокартки про відпочинок на Махортеті;
 - в) *черевики*.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Як ви вважаєте, про що свідчить висловлювання героїв твору: «Втиснутись у який-небудь транспорт — залізничний, автобусний чи річковий,— що йде в місто під вечір в неділю, все одно, що придбати путівку в рай»? Відповідь обґрунтуйте.
2. Згадайте, які твори художньої літератури ви пам'ятаєте, де описується Дніпро, або події біля нього. Визначте, яка роль приділяється Дніпру в даній повісті В. Чемериса.
3. Як герої твору сприймали почуті легенди?
 - а) Скептично; б) з *вірою*; в) байдуже.

Картка № 2

1. Дослідіть, що відчували герої твору, повертаючись додому після відпочинку на Дніпрі, острові Махортеті. Свої спостереження узагальніть.
2. Обґрунтуйте, чому В. Чемерис у повісті так докладно описує особливості рибальської справи? Чи не виявилось у вас бажання після читання твору спробувати порибалити? Відповідь вмотивуйте.
3. Кінське іржання риболови почули, коли під час дощу перебували у:
 - а) *човні під брезентовим тентом*;
 - б) в курені з очерету; в) будці матроса-касира.

Картка № 3

1. Як, на ваш погляд, чи отримав Ярослав і його батько насолоду під час відпочинку на острові Махортеті? Свої міркування підтвердіть, посилаючись на приклади з твору.
2. Що зберігав Дід-поріг у своїх потаємних сховках, де панувала Вічність? Висловіть власні міркування щодо цього.
3. Царем і богом кам'яних страховищ Дніпра був:
 - а) Гудзик; б) Кодак; в) *Ненаситець*.

VII. Підсумок уроку

VIII. Оголошення результатів роботи учнів на уроці

IX. Домашнє завдання

Скласти рекомендації рибалкам-початківцям, застосовуючи текст повісті В. Чемериса.

В. ГОЛОБОРОДЬКО «МОВА РОСЛИН»

Мета: поглибити знання учнів про поетичну творчість В. Голобородька, зокрема проаналізувати його твір «Мова рослин», пов'язуючи зміст поезії з народними традиціями; розвивати культуру зв'язного мовлення, логічне мислення, пам'ять, уміння грамотно висловлювати власні думки, почуття, співставляти, робити висновки; активізувати словник школярів; виховувати почуття поваги до творчості В. Голобородька, любові до природи, народних свят, прагнення зберігати традиції українців.

Тип уроку: засвоєння знань і формування вмінь.

Обладнання: портрет В. Голобородька, бібліотечка його творів, довідковий матеріал про народне свято Івана Купала, учнівські малюнки «Моя улюблена рослина», дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

Учні демонструють свої малюнки «Моя улюблена рослина» з відповідним коментарем.

III. Актуалізація опорних знань

Бесіда за питаннями.

- Яке значення в житті кожної людини має мова? Як її необхідно розвивати і вдосконалювати?
- Чому багато хто з українських письменників протягом тривалого часу захищав рідну мову, жертвуючи власним життям, волею? Кого з них ви знаєте?
- Чим пояснити необхідність порозуміння між людиною і природою?
- Вмотивуйте, чи можна вважати, що кожна жива істота, рослина має мову.

- Які труднощі є у тих, хто позбавлений можливості активного спілкування?
- Надайте поради своїм товаришам стосовно грамотного спілкування в суспільстві.
- Чому українську мову вважають милозвучною, співучою?
- Чи пишаєтеся ви тим, що в українців є така чудова мова, традиції, культура? Відповідь обґрунтуйте.

IV. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності

V. Основний зміст уроку

Мова — це пісня душі, покладена на слова.

Д. Білоус

Надзвичайна мова наша є ще таємницею.

М. Гоголь

1. Інформація про особливості народного свята Івана Купала.

Матеріал для вчителя та учнівських повідомлень

У народному побуті в цей день відзначають найпоширеніше свято українців, що має назви: Купайло, Купало, Купайлиця, Іванів день. Це свято пов'язане з постійною датою, його відзначають у ніч з 23 на 24 червня за старим стилем або з 6 на 7 липня за новим. Це свято приурочене до надзвичайно важливої події: літнього сонцезвороту, коли день починав зменшуватися, а ніч — збільшуватися.

Відносно того, хто ж такий Купайло, існує декілька припущень. Так, автор «Синопису» 1674 року вважав, що у давнину це було свято Купала, бога земних плодів, врожаю, добробуту та води.

Український історик Я.Є. Боровський вважає, що Купала — істота не чоловічої, а жіночої статі. На його думку, це була богиня Купала, могутність якої поширювалася на все, що виростало на полі язичника-хлібороба.

Сучасні російські дослідники В.В. Іванов та В.Н. Топоров вважають, що назва *Купала* походить від *купати* та *купіти* — «закипати, палко бажати будь-чого».

Вважалося, що саме з цього дня слід купатися, тому що Іоанн Хреститель повиганяв з води злих духів. Крім того, існувало вірування, що купатися на зорі цього дня корисно для здоров'я.

За повір'ям, у купальську — найкоротшу ніч у році — не можна спати, тому що саме у цей час уся нечиста сила стає найактивнішою. У цю ніч бешкетують вовкулаки, русалки, водяні, лісовики.

Характерна риса Купала — численні звичаї та перекази, що пов'язані з рослинним світом. Так, існувало повір'я, що в ніч на Купала усі рослини та тварини одержують чудодійну здатність розмовляти поміж собою, а дерева можуть навіть переходити з місця на місце.

Головним моментом свята було збирання цілющих трав та коріння, адже існувало давнє вірування, що усі чудодійні та цілющі трави розпускаються саме в ніч на Івана Купала, коли наступає літній сонцеворот і природа досягає свого найвищого розквіту.

Частину трав та квітів збирають удень, частину — вночі, а деякі — тільки до сходу сонця. Тільки вночі треба було зривати чарівну квітку папороті, яка стала центром уваги в Іванівську ніч, адже саме з цією фантастичною квіткою скрізь були пов'язані перекази про скарби. Цю легенду художньо описав Гоголь у повісті «Вечер накануне Івана Купала».

Починалося свято з того, що вранці напередодні Купала дівчата йшли за травами й квітами для вінків. Серед трав обов'язково повинен бути полин як засіб проти русалок та відьом.

Обов'язковим атрибутом свята було купальське багаття, вогонь якого вважався священним, очищуючим, і здобути його, за традицією, треба було шляхом тертя дерева об дерево. Багаття це було ніби земною подобою сонця, і щоб очиститися перед початком жнив, бути сильними та здоровими, хлопці та дівчата стрибали через нього.

Пізніше це стало ще й засобом ворожіння: розійдуться руки юнака та дівчини над багаттям — не бути їм разом. Купання також вважалося цілительним, купались рано-вранці, тому що, за повір'ям, у цей день вранці купається сонце.

Важливою складовою частиною купальської обрядовості, пов'язаної з іншою пророчою стихією — водою, були дівочі вінки. Розпитуючи воду про свою майбутню долю, вінки пускали по річці слідом за деревом. Задували, звичайно, на женихів, на життя або смерть. У який бік пливе вінок — там і жених. Якщо вінок пливе рівно, спокійно, — сімейне життя дівчини буде благополучним. Якщо ж вінок перевертається або чіпляється за будь-що, життя буде важким. Потонув вінок — прикмета погана. А якщо він все-таки впливе, та ще й проти течії — прикмета добра. Коли на вінках горіли свічки — спостерігали за ними. Поганою прикметою було, якщо свічка згасне. Загадували: чия свічка раніше згасне, той раніше помре.

Обов'язковою на Купала була також спільна вечеря, саме тут, під деревами. Спеціальної їжі у це свято не було, готували яечню та млинці, вареники з товченим конопляним насінням та цибулею. Їжа була переважно пісною, оскільки Іванів день приходився на Петрів піст, який починався в день Усіх Святих та продовжувався декілька тижнів. Розговлялися лише у Петрів день.

2. Ідейно-художній аналіз поезії В. Голобородька «Мова рослин»

2.1. Виразне читання поезії.

2.2. Тема: відтворення образу Купала, який знаходив порозуміння з рослинами їх мовою.

2.3. Ідея: ушлявлення краси природи, значимості вміння сприймати людину оточуючий її світ.

2.4. Основна думка: знання людиною мови рослин дозволить їй відчувати себе єдиним цілим з природою.

2.5. Художні засоби.

Звертання: «Купало, Купало...».

Повтори: «Купало, Купало...», «на... гору садовить птаха, що є...», «...каже».

Метафори: «Купайло подвоює... садовить... підійде», «рослина спить», «квітка прокинеться», «сон-трава, раниць, розрив-трава каже».

Антитеза: «не ніч, а день».

Риторичний оклик: «Купайло, Купайло, засвіти ніч!».

2.6. Бесіда за питаннями.

- Що вам відомо про народне свято Івана Купала? Як воно пов'язане зі змістом поезії В. Голобородька?
- Чим пояснити повір'я, що рослини під час Івана Купала розмовляють?
- Чому В. Голобородько називає ніч днем?
- Які рослини в народі вважалися святими? Чим це пояснити?
- Якими лікарськими рослинами ви користуєтеся?
- Чому письменник намагається поєднати світ рослин з людським життям?
- Поясніть, що мав на увазі В. Голобородько, зазначаючи «Купало птаха ночі подвоює».
- Якою є користь для людини від рослинного світу? Свою думку обґрунтуйте.
- Якою ж мовою слід спілкуватися людині з рослинами? Чи чули ви, як рослини розмовляють?

VI. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

1. Свято Івана Купала відбувається в ніч:
 - а) з 23 на 24 липня; б) з 6 на 7 липня; в) з 6 на 7 червня.
2. У Купала просять, щоб він:
 - а) очистив людські душі; б) надав можливість скупатися; в) засвітив ніч.
3. Купайло подвоює:
 - а) людину; б) птаха; в) рослину.
4. З яким проханням звертаються до Купала?
 - а) «...Даруй мову рослинам»; б) «...Збережи мову всіх рослин»; в) «...Навчи рослини розмовляти».
5. На другій горі можна було спостерігати:
 - а) день; б) вечір; в) ранок.

6. До яких рослин підходив Купало? Тих, які:
 - а) розпочинають квітнути; б) *сплять*; в) не бояться спеки.
7. Назвіть рослину, яка під час розмови з Купайлом говорить: «Я — відкриваю таємниці».
 - а) Ранник; б) *розрив-трава*; в) сон-трава.
8. Сон-трава необхідна для того, щоб:
 - а) все довкола було спокійним і лагідним;
 - б) у людини був гарний настрій; в) *дітям добре спалося*.
9. Від якого слова Купала прокинеться квітка?
 - а) «*Уставай*»; б) «Розкрийся»; в) «Спілкуйся».
10. У долині стало видно серед ночі, як:
 - а) зранку; б) *удень*; в) у казковому чарівному світі.
11. Щоб рани «скоро гоїлися», в народній медицині використовують:
 - а) шпориш; б) деревій; в) *ранник*.
12. Як Купайло збудить квітку?
 - а) *Тихенько*; б) хутенько; в) люб'язно.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Обґрунтуйте, на підставі чого В. Голобородько вважає, що рослини мають мову. Наведіть переконливі приклади, посилаючись на текст твору.
2. Що необхідно людині для розуміння мови рослин, а рослинам — людині? Особисті припущення доведіть.
3. Поезія В. Голобородька «Мова рослин» починається промовою:
 - а) «*Купало, Купало, засвіти ніч*»;
 - б) «*Купало, Купало, даруй мову рослинам*»;
 - в) «*Купало, Купало, відкрий таємниці рослин!*».

Картка № 2

1. Вмотивуйте, про що свідчить розмаїття трав, які згадуються у творі. Назвіть відомі вам корисні трави.
2. Дослідіть, як В. Голобородько зображує у творі Купала. Свої спостереження аргументуйте.
3. Центром уваги в Іванівську ніч була квітка:
 - а) мака; б) троянди; в) *папороті*.

Картка № 3

1. Чому, на ваш погляд, людина повинна бережливо ставитися до рослинного світу, розуміти його мову? Чи може Купало допомогти людині і рослині порозумітися? Відповідь вмотивуйте.
2. З чим пов'язано те, що саме Купало буде дарувати мову рослинам? Висловіть свою думку стосовно того, як це відбуватиметься.

3. На початку свята Купала дівчата збирали трави і квіти для вінків, серед яких обов'язковим був як засіб проти русалок та відьом:
- деревій;
 - полин*;
 - безсмертник.

VII. Підсумок уроку

VIII. Оголошення результатів навчальної діяльності

IX. Домашнє завдання

Вивчити поезію В. Голобородька «Мова рослин» напам'ять.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Чупринін Олексій Олексійович,

вчитель-методист, учитель української мови та літератури вищої категорії ЗОШ I–III ступенів № 167, м. Харків.

Навчальне видання

ЧУПРИНІН Олексій Олексійович

**СУЧАСНИЙ УРОК
УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В 7 КЛАСІ**

Навчально-методичний посібник

Головний редактор *К. Ю. Голобородько*

Редактор *О. О. Маленко*

Технічний редактор *О. В. Лебедєва*

Коректор *О. М. Журенко*

Підписано до друку 13.08.2007. Формат 60×90/16. Папір друкарський.

Гарнітура Ньютон. Ум. друк. арк. 12,00.

Замовлення № 7-08/17-04.

Виробник: ПП «Тріада+»

Свідоцтво ДК № 1870 від 16.07.2007 р.

Харків, вул. Киргизька, 19. Тел. (057) 757-98-16, 757-98-15

ТОВ «Видавнича група «Основа»». Свідоцтво ДК № 1179 від 27.12.02 р.

61001, м. Харків, вул. Плеханівська, 66.

Тел. (057) 731-96-33, 717-99-30

e-mail: office@osnova.com.ua

www.osnova.com.ua